

Norske Bjergninger
fra
Førstiden.

Tilhører

Tromsø kommunale bibliotek.

Av de for utlån gjeldende bestemmelser fremheves:

1. Ingen bok må beholdes lengere enn 3 uker uten at lånebeviset fornyes. Den, som ikke overholder denne bestemmelse, har å betale en mulkt av 10 øre pr. dag pr. bok, som beholdes ut over 3 uker.
2. Fremlån av bøker er ikke tillatt.
3. Enhver er ansvarlig for de av ham lånte bøker. Man skal derfor anmode om, at bøkene behandles pent og ikke makuleres ved bretter, pletter eller på annen måte.

NORSKE BYGNINGER FRA FORTIDEN

(NORWEGIAN BUILDINGS FROM FORMER TIMES)

UDGIVNE

AF

FORENINGEN TIL NORSKE FORTIDSMINNESMERKERS BEVARING.

MED TEXT

AF

N. NICOLAYSEN.

FÖRSTE RÆKKE.

KRISTIANIA.

TRYKT I CARL C. WERNER & COMP'S BOGTRYKKERI.

1860—1866.

Urnes Kirke i Sogn.

(Pl. I—IV.)

Urnes eller rettere Ørnes, som det blev skrevet endnu i begyndelsen af forrige aarhundrede, skyder sig frem i Lysterfjorden ligeoverfor Solvorn. Ved kristendommens første tid, heder det, boede herinde to kjemper, paa hver sin side af fjorden, og begge reiste de en kirke. Da kjempen paa Solvorn saa, at Urnes kirke var bleven den fagreste, kastede han en stor sten over fjorden, for at knuse den, men stenen naadde ikke længer frem end til midt imellem stranden og kirken. Som svar sendte da gjenboen paa Urnes en endnu større sten tilbage imod Solvorns kirke, men den gik maalet forbi, og falt ned et godt stykke ovenfor.

Det er med dette eventyr som med saamange andre af lignende slags og, man kan gjerne sige, med næsten alle de saa kaldede historiske sagn: det er gjort i et ledigt øjeblik, for at more bygdens folk ved at digte en forbindelse mellem ting, som de hver dag saa for sine øjne. Stenen paa Urnes er en bautasten, den paa Solvorn ogsaa; Solvorns kirke er nu en simpel laftbygning fra det syttende aarhundrede, og det vilde derfor ikke sige stort, at Urnes kirke overgik den i skjønhed, men rimelig nok, sigter fortællingen til en ældre bygning af reisverk, som før maa have staaet der.

Hvad eventyret egentlig vilde fremhæve, var vist, at Urnes kirke havde noget aparte ved sig, men nu er meget af dette forandret eller dølger sig under nyere tilsætninger. Kirkens taarn, hele dens ydre tagverk og de i veggene eller taget udskaarne lysaabninger er alt yngre end det sextende aarhundrede; taget er lagt med tegl istedenfor træspan; koret har faaet en firkantet slutning, medens den fra først af utvilsomt var halvrund; den svalgang, som endnu i 1722 omgav helt kirken, er kun levnet i et lidet stykke foran vestsiden, og dette har almindelig bordklædning og hænger fremover som et falleferdigt skur; skilleveggen imellem langhuset og koret er, som sedvanligt, borttagen, og det egentlige loft skjult under et senere indsat, her i form af tønnehvelving, fra det syttende aarhundrede; og paa flere steder har en uvoren øxe borthugget de udskaarne forsiringer.

Kirkens ydre er nu saa forandret, at det ikke er en aftegning verd, undtagen i enkelte dele, men heri saavel som i det indre er der alligevel nok, som vidner om et udmerket arbejde. I hovedformerne træffes væsentlig det samme, som i de fleste andre stavekirker: en svalgang, der, som nysanført, omgav hele bygningen; et aabent sperreløft, sammensat paa den sedvanlige maade; et højt midskib, med smaa runde huller øverst oppe og baaret af stolper, forenede ved buer; endelig lavere omgange paa hver side. Men alt dette er her udført med en kunstferdighed og smag, som søger sin lige, hvorvel man, især i buernes listverk, sporer en større efterligning af den tids stenbygningsmaade end ellers. Desuden

The Church of Urnes in Sogn.

(Pl. I—IV.)

The promontory of Urnes, or more correctly written Örnes, juts out into the Lyster Fiord opposite to Solvorn. In the early christian times, it is said, there resided two giants, each on his side of the fiord, and both of them erected churches. When the giant of Solvorn saw that the church of Urnes was the finer, he cast a great stone over the fiord to crush the building, but the stone did not reach farther than midway between the beach and the church. In reply the giant of Urnes threw a still greater stone at the church of Solvorn, but missing it dropped down some distance beyond the church.

It holds good of this story as of so many others of a like description and, I dare say, nearly of all the so-called oral traditions: it is made in some spare hour for the sake of amusing the country people by inventing a combination of objects, every day before their eyes. The stone of Urnes is a Bautasteinn (monumental stone), that of Solvorn likewise; the present church of Solvorn being a plain loghouse from the seventeenth century, it would not have been strange if the church of Urnes had surpassed it with regard to beauty. But likely the tale hints at an elder building of *Reisverk* (a construction of heavy planks, standing upright or in the same manner as the church of Urnes) which may be supposed to have occupied the same place.

The purport of this story may have been to indicate some interesting peculiarity exhibited in the church of Urnes. But now much of that is altered or concealed by additions of later date. The form of the belfry, and the spire of the church, all its exterior roof, and its windows, placed afterwards in the walls or the roof, with adjoined canopies, are altogether younger than the sixteenth century; the roof is covered with tiles instead of the former shingles; the eastern wall of the chancel is flatended, while it originally undoubtedly was round; of the portico which as late as 1722 surrounded the whole building, is left only a small part before the westfront of the church, and this part is boarded in the manner used now-a-days, and is leaning forwards like a shed in a state of decay; the screen or the partition wall between the nave and the chancel is, as usually in our old churches of this sort, taken away, the original roof concealed by another from the seventeenth century, formed as a waggon vault, and in several places the carvings are cut away by an unmannerly ax.

The exterior of the building has undergone so many alterations, that it is not worth delineating except in some details, which however, as well as the interior of the church, are sufficient proofs of a remarkable work. As for the principal forms we mostly meet with the same features as in the other churches of a like description: a portico which, as above mentioned, surrounded the whole building; a roof of the usual construction; a nave of great height with some small round air holes uppermost, and supported by columns joined by arches; finally aisles on every side. But all this shows a skill and a taste for art which is not to be found elsewhere, although we meet with a greater imitation of the stone

fremviser denne kirke nogle særegenheder, som fortjene mere end almindelig opmærksomhed. I stedet for at svalgangens ydre vegg plejer at være aldeles tæt eller i det høieste med smaa gjennem-brydninger, bestaar den her af næsten mands høje rundbuer med søiler under (Pl. II. no. 3); ogsaa udvendig paa kirken, og navnlig i dens vestre bryst, hvad der er uden sidestykke, træffes udskjeringer, men som nu næsten ere aldeles udslettede af vejret; usædvanligt er ogsaa det snitverk, som sees paa nordre vegg (Pl. II. no. 1) og tilforn var beskyttet af den omgivende svalgang; og medens hovederne paa midskibets søiler ellers som oftest ere runde og aldeles glatte, nærme de sig her til den Romanske terningsform og ere paa tre sider prydede med udskaarne figurer af mennesker og dyr i fantastiske bøjninger, og ovenfor søilehovederne paa midskibets nordre, østre og søndre vegg bugter den vingede drage sig i mange sving opad de her pilasterlignende stolper. Derimod mangler i toppen af stolperne de sædvanlige masker eller hoveder af mennesker og dyr; heller ikke træffes de liggende kors foran det aabne rum (triforiet) under omgangenes tagverk; og ved hovedindgangen (Pl. I. no. 6) ere dørposterne og de nærmeste planker ved hver side mod sædvane aldeles glatte.

Kirken er utvilsomt den samme, som omtales i det saa kaldede Bergens Kalvskinn, og derfor ældre end det 14de aarhundrede. Der er ingen historisk beretning, som giver nogen vejledning til nærmere at fastsætte kirkens alder, og man har saaledes alene stilen at holde sig til, men denne peger hen paa, at bygningen bestaar af to i alder meget forskjellige dele. Den yngre tid giver sig tilkjenne i svalgangen, ved hovedportalet og i den indre reising, men selv disse dele kan vel paa grunn af den udprægede Romanske karakter i de runde buer, saavel som i søilernes terningsformede hoveder og i snitverket, neppe sættes længer ned end til slutningen af det tolfte aarhundrede; dog er det muligt, at den kantede og de tvenne med fremspringende lister forsynede søiler, som træffes i svalgangen (Pl. II. no. 3, sammenholdt med 6, 7 og 9) hidrøre fra en senere tid. En ganske anden smag kommer til syne i de oven berørte udskjeringer paa kirkens nordside. Heraf er dog den del, som findes paa den østre hjørnestav, nu saa forvitret, at det ikke tydelig lader sig gjengive i tegning; det øvrige (Pl. II. no. 1) derimod er næsten uforvansket bevaret. Det udmerker sig ved sit yderst gammeldagse mønster og sit fremspring, som vel paa døren kun er $\frac{1}{4}$ tomme ophejet over bunden men paa andre steder indtil 3 tommer, hvortil endnu intet sidestykke er truffet. Det maa derfor ansees for det ældste af den slags, som findes her i landet, og kan i alle fall neppe være yngre end aaret 1100.

Urnes kirke skal kun have en aarlig indtægt af 12 Spd., og det var derfor ikke saa merkeligt, at den omtrent for en halft snes aar siden blev solgt for 20 Spd. Alligevel kan det antages, at der ikke gives nogen anden bygning, hvis verd i handel og vandel staar i saadant misforhold til det arbeide og den kunstferdighed, som engang har været anvendt derpaa.

Pl. I no. 1 fremstiller grunnplanen eller rettere et horisontalsnit af kirken, lagt saa højt, at man til venstre af hovedindgangen ser en levning af den veggbenk, som fra først af, ligesom i andre stavkirker, har gaaet rundt sideskibene, og dybere nede grunnsvillerne og gulvboardene; — **2** oprids af kirkens indre Nordside; — **3** ligesaa af Vestsiden; — **4** træforbinding, hvor sideskibenes eller omgangenes tag støder til vegg; — **5** tværsnit eller profil af midskibets buer; — **6** hovedportalet, med antydning af buens træforbinding og af hvad der er bortlugget af dørposternes hoveder, for ifølge den bekjente kgl. resolution af 1823 at tilvejebringe en udadgaaende dør, medens denne tilforn, og saaledes som den viser sig i rekonstrueret stand paa grunnplanen, gik indad (jfr. Pl. II. no. 10); — **7** samme bues nordre halydel og tilhørende hoved, seede fra Syd, med snit af buen og antydning af hvad der er gaaet tabt ved bortlugning; — **8** de samme seede fra nordre side (jfr. Pl. II. on. 11 og 12).

architecture than in other churches, chiefly in the mouldings of the arches. Moreover this church exhibits some peculiarities to which more than usual attention ought to be paid. Instead of the exterior wall of the portico being ordinarily quite compact or at the most pierced with some small openings, it here consists wholly of arches, nearly of a man's height, supported by columns (Pl. II. no. 3); also in the outside of the church, a circumstance not elsewhere to be met with, and especially in its western gable we find carvings, though now nearly effaced by the air; very rare also are the carvings on the northern wall (Pl. II. no. 1), which originally, as above said, was enclosed by the portico; and whilst the capitals of the columns elsewhere are quite plain or carved in the usual style, they here on the three sides which are visible from the nave, are decorated by grotesque figures of men and animals, all varying in their shape, and above the capitals on the northern, southern and eastern wall the winged dragon winds upwards in many attitudes along the posts, here formed like flat pilasters. On the contrary the posts in the upper end are wanting the usual masks or heads of men and animals; nor do we meet with the diagonal crosses before the triforium; and at the principal entrance (Pl. II. no. 6) the doorposts and the nearest planks on both sides are, as a contrast to the ordinary custom, quite plain.

The church is undoubtedly the same mentioned in *Bergens Kalvskinn*, and therefore older than the fourteenth century. No historical account gives any direction how to fix the age of the church more exactly, and we must in this respect refer to its style, which clearly intimates its consisting originally of two parts from different periods. The younger time betrays itself by the portico, by the principal entrance, and by the nave, but even those parts may, on account of the distinct Romanesque style of the arches as well as of the cushion capitals and the carvings, hardly be put farther down than the end of the twelfth century; still it is possible, that the octagonal and the two other columns with projecting lists, to be seen in the portico (Pl. II. no. 3, cfr. with no. 6, 7 and 9), belong to a later time. A very different taste appears on the northern side of the church in the above mentioned carvings, of which, however, the part on the eastern corner pillar is so much weather beaten, that it can not distinctly be delineated, the other part (Pl. II. no. 1) on the contrary is almost entirely preserved and distinguished by its extremely antique pattern and its relief, the carvings of the door being indeed raised only about a quarter of an inch above the surface, those of the other parts, however, even up to 3 inches, to which no parallel is to be found. It therefore must be regarded as the oldest of this description in our country, and can hardly be considered younger than the eleventh century.

The annual income of the church of Urnes is said to be only 12 Spd. ($2\frac{2}{3}$ £), and it therefore was not strange, that the church, about ten years ago, was sold for 20 Spd. ($4\frac{2}{3}$ £). Still there exists probably no building, whose worth in purchase and sale stands in such a disproportion to the workmanship and skill exhibited in this church.

Pl. I no. 1 represents the groundplan or rather a horizontal section of the church, taken in such a height, that to the left of the principal entrance may be seen a remnant of the bank which originally, as in other churches of the same construction, has joined the walls of the aisles, and still lower down the sills and the floor; — **2** a longitudinal section of the church, looking S.; — **3** a transverse section of the church, looking E.; — **4** the construction where the roof of the aisles abuts on the wall; — **5** a section of the arches of the nave; — **6** the principal portal with indication of the construction of the arch and of the capitals being damaged in order to make the door open outwards, conformable to the royal resolution of 1823, while it originally, as it may be seen reconstructed on the groundplan, was opening inwards (cfr. Pl. II. no. 10); — **7** the northern part of the same arch and the capital, seen from S., with a section of the arch; — **8** the same, seen from N. (cfr. Pl. II. no. 11 and 12).

Pl. II no. 1 viser det ovenomtalte snitverk udvendig paa kirkens Nordside, nedenunder profiler deraf. Øverst oppe er det noget forbugget, og, som det synes, har plankerne her fra først af været højere, end nu, og selve døren og dens sideposter tillige noget længer i modsat retning. Denne formodning vinner styrke ved at lægge merke til visse egenheder ved denne dør. Udvendig sees i højre kant oven og nedentil nogle jernbeslag, som ere forbundne med de indre hængsler (se Pl. I. no. 2) og utvilsomt hidrøre fra en temmelig ny tid, da døren ogsaa fik sit nuværende laas. Tilførn sad dette, som levningerne endnu vise, paa vestre, hængslerne derimod paa østre side. Det sted, hvorpaa dørens nederste tvertræ og hængsel samt laaset er anbragt, forudsætter saaledes tydelig, at døren nedentil fra først af var længer end nu, mindst 9 tommer. Enten maa følgelig disse dele engang have tilhørt en ældre bygning, og være afsagede for at indpasses paa deres nuværende sted, hvilket unegtelig vilde give en god forklaring paa, at snitverket, som oven berørt, viser en anden og ældre karakter end det øvrige inde i kirken, — eller ogsaa har denne forandring gaaet for sig i en meget ny tid under en istandsættelse, hvorved hele væggen blev gjort lavere. — **No. 2** er et oprids af korets indre, seet fra Vest; — **3** ligesaa af svalgangens indre side; — **4** hoved paa de 6 søiler i svalgangen; — **5** snit af 4 søjler sammesteds; — **6, 7 og 9** ligesaa af de tre øvrige søiler der; — **8** søilehoved til no. 9; — **10** snit af søndre dørpost ved hovedindgangen og dens forbindelse med væggen (jfr. Pl. I. no. 6); — **11** hoved paa samme dørpost, seet fra Nord; — **12** ligesaa fra Syd.

Pl. III fremstiller i første rad efter ordenen den øverste del af de stølper, som tilhøre midskibets nordre, østre og søndre vegg (de tilsvarende i vestre vegg ere derimod uden snitverk, se Pl. I. no. 3); — i anden rad hovederne paa de store søiler i midskibet; — nederst til venstre 3 sider af hovedet paa den mellemste lille søile i vestre vegg (jfr. Pl. I. no. 3), og til højre ligesaa af den modsvarende i østre vegg.

Pl. IV viser forskellige sider af de andre søilehoveder i midskibet.

Vaage Kirke i Gudbrandsdalen.

(Pl. V.)

Denne er nu en simpel laftbygning fra det syttende aarhundrede, men i dens vegge findes de levninger fra en ældre stavekirke indsatte, som fremstilles paa nærværende plade og vistnok hidrøre fra tiden før 1200.

No. 1 og 3 ere højt merkelige, da der i vore andre stavekirker hverken træffes saadanne veggpilastre med blindarkader eller den Bysantinske karakter, som viser sig dels i forsiringerne og dels i pilasterhovedernes former. Det udskaarne arbeide er dog meget utydeligt paa grunn af forvitring. Det samme er tilfældet med dørømgivningen (no. 2), hvis mønster i udskjeringerne minder om det, som sees paa pl. II. no. 1.

Pl. II no. 1 exhibits the above mentioned carvings on the north side of the church, and underneath its profile. Uppermost they are somewhat spoiled by cutting, and, as it seems, the planks have here originally been higher than now, and the door itself and its posts also longer in the lower parts. This supposition is strengthened by regarding the door itself. Outwards on the right hand below and above there are some iron bindings which are connected with the inner hinges (Pl. I. no. 2), and undoubtedly date from a time rather modern when the door also got its present lock. Formerly the lock, as the remnants show, was placed on the western side, the hinges on the contrary on the eastern side; the place of the lower crosspiece, of the lower hinge, and of the lock of the door, go all to show that the door itself in the lower parts originally was at least 9 inches longer than it now is. Consequently the mentioned carved parts either originally belonged to an other building, and were shortened suitable to their present place, in which case it would be clear enough why the carvings, as above said, show another and much older character than the rest of the interior of the church, — or the mentioned alteration has taken place in a recent time, perhaps in the past century, under a reparation, by which also the portico was taken away; — **2** exhibits a transverse section of the chancel, looking E.; — **3** the inner side of the portico; — **4** the ordinary capitals; — **5** a section of the four columns; — **6, 7 and 9** likewise of the three other columns in the portico; — **8** the capital belonging to no. 9; — **10** a section of the southern doorpost on the principal entrance and its joining with the wall (cfr. Pl. I. no. 6); — **11** the capital of the same doorpost, seen from N.; — **12** the same seen from S.

Pl. III shows in the first row the posts or flat pilasters in the northern, southern and eastern wall of the cleristery, of which the two in the middle belong to the eastern wall (the corresponding posts in the western wall being without carvings, see Pl. I. no. 3); — in the second row the capitals of the columns in the nave; — lowermost on the left hand the three carved sides of the capital of the short column in the western wall, and on the right hand also of the opposite column in the eastern wall.

Pl. IV shows different sides of the other capitals in the nave.

The church of Vaage.

(Pl. V.)

The present church of Vaage is a plain loghouse from the seventeenth century, but in its wall we meet with the remnants of an older building of *Reisverk* which are to be seen on the named plate and probably belong to the time before 1200.

No. 1 and 3 are very remarkable, inasmuch as in our other churches of *Reisverk* we neither meet with such pilasters and arcades nor with the Byzantine character which is to be seen both in the ornaments and in the form of the capitals. The carvings, however, are in several parts effaced by the air. The same is the case on the portal, no. 2, whose pattern in the carved ornaments reminds of what is represented on Pl. II. no. 1.

Hopreksstad Kirke i Sogn.

(Pl. VI.)

Bygningen har fra først af i hovedsagen været som andre kirker af samme slags. Efter Reformationen har man borttaget svalgangen, skibets vestre og nordre samt korets østre vegg, og paa disse tre steder udvidet rummet ved tilsætninger af laft. Hvad der maa vække opmærksomhed ved kirken, er, foruden det omhyggelige arbejde i alle enkeltheder, de korinthiserende eller rettere Romerske hoveder paa halvsoilerne ved søndre dør, fremdeles det ejendommelige gjennemsnit paa flere stolper i skibet, og endelig at flere af dørtrinene ikke ere vandrette men i form af omvendte rundbuer. Vi træffe ogsaa bevaret, hvad der hører til sjældenheder, en dør med jernbeslag, en vindsked og hele veggen mellem koret og skibet. Denne vegg var fra først af rimeligvis ganske tæt, saa at de smaa gjennembrydninger med kløverbladformede buer hidrøre, hvad ogsaa stilen viser, fra en senere tid. Den udprægede Romanske karakter i de andre dele af bygningen lader formode, at den er opsat før 1200.

No. 1 fremstiller et horisontalsnit ovenfor den bank, som har gaaet langs skibets vegge, og hvoraf endnu en del er levnet. I skibets gulv sees ved vestre ende en ligsten med sterkt ophejede vaabenskjolde; ifølge dens nu meget afslidte Tydske indskrift er den lagt over oberst Mauritz von Holstein († 1742) og hans første hustru († 1740), der boede paa gaarden Vange. — No. 2 er et langsniit af bygningen; den lille rundbuede aabning paa korveggen, som dækkes af en luge, har maaske været anvendt ved hemmeligt skriftemaal, saa at den skriftende person stod udenfor i svalgangen; — No. 3 fremstiller et tværsnit af skibet efter linjen ab paa grunnplanen; — 4 ligesaa af koret efter linjen cd; — 5 viser en af skibets stolper, med hoved og bue, og profil af den sidste; — 6 indgangsdøren paa korets nordside; — 7 den ovenomtalte vindsked; — og 8 indgangsdøren paa skibets sydside. Den døraabning, som fra først stod i skibets vestre vegg, er ved dennes borttagelse flyttet til et andet sted i kirken. Dens poster have rige udskjeringer i den sedvanlige smag, men ere nu saa forvitrede, at de vanskelig kunne aftegnes.

Vangsnes Kirke i Sogn.

(Pl. VII.)

Ogsaa denne Kirke har undergaaet store forandringer: hele tagverket er fra nyere tid, korets østvegg ligeledes, og af den svalgang, som endnu i 1722 omgav bygningen, er der kun levnet et lidet stykke ved skibets nordre hjørne. Alterfoden er af træ, medens den oprinnelig uidentvil var af sten, da prædikestolen hviler paa et tildels af huggen klæbersten opført fodstykke, hvorover der ligger en stor granitplade, som i midten har en firkantet fordybning (til gjemme for relikvier?) og saaledes rimeligvis fra først af dækkede alterbordet. Derimod er korveggen bevaret. Som det vil sees, er kirken kun enskibet, men i svalgangen træffes de samme mandsboje aabne buer som i Urnes kirke. En egenhed er det og, at skibet fra først af ikke har haft nogen indgang fra vest. Enkelthederne ere simple men ikke raa, og stilen viser hen til aarene før 1200.

No. 1 fremstiller kirkens grunnplan i forbindelse med det levnede stykke af svalgangen (jfr. no. 6); — 2 et langsniit af kirken; — 3 et indre oprids af skibets vestre vegg, hvoraf tydelig sees (jfr. no. 1 og 2), at den nuværende aabning, som overskjerer korsforbindingen, er fra senere tid; — 4 fremstiller i større maalestok den nordre halvdel af korveggen, hvori dog de smaa gjennembryd-

The church of Hopreksstad.

(Pl. VI.)

At first the building was essentially like others of the same description. After the Reformation the portico, the western and northern walls of the nave, and the eastern wall of the chancel have been taken away, and the space has here been enlarged by additions. What in this church attracts our attention, are beside the careful workmanship of the details, the Roman capitals of the southern portal, furthermore the peculiar profile of several columns in the nave, and finally the singularity of the lintels being in several places not horizontal but representing the form of reversed round-headed arches. In the church are moreover preserved, what is rare, a door with its iron-work, a gable board, and the partition wall between the nave and the chancel. This wall was probably originally quite compact on each side of the chancel-arch, so that consequently the small apertures with trefoil arches, as the style intimates, belong to a younger time. The distinct Romanesque character of the other parts shows the building probably to be older than anno 1200.

No. 1 exhibits a horizontal section above the bank which has joined the walls of the aisles and parts of which still remain. In the floor of the nave may be seen a tombstone with escutcheons in alto-relievo; according to the effaced German inscription this stone is laid over the colonel Maurice von Holstein († 1742) and his first wife († 1740), who resided on the farm Vange. No. 2 is a longitudinal section of the building; the little round-headed aperture (low side window?) in the wall of the chancel, covered on the inner side by a shutter, is probably arranged to suit the secret confession, so that the penitent stood outside in the portico; — no. 3 represents a transverse section of the nave according to line ab on the groundplan; — 4 a transverse section of the chancel according to line cd; — 5 shows a column of the nave with capital, arch, and profile of the latter; — 6 the portal of the chancel; — 7 the above mentioned gable board; — 8 the portal on the southern side of the nave. The portal on the opposite side, originally placed in the western wall of the nave, was, by taking away of the latter, removed to an other place in the church; the posts are ornamented with rich carvings in the usual manner, but now so much worn out by the air that a delineation is difficult.

The church of Vangsnes.

(Pl. VII.)

Even this church has suffered many alterations: the whole roof is from a younger time, the eastern wall of the chancel likewise, and of the portico, which as late as 1722 surrounded the building, is left only a small part at the northern corner of the nave. The present altar is of wood, while it originally undoubtedly was of stone, since the pulpit has a pedestal partly of ashlar of talcose schist, covered with a great granite plate which in the middle has a square cavity (reliquary?), probably being the original altar slab. The partition wall between the nave and the chancel is also left. As it may be seen, the church is without side-aisles, but in the remnant of the portico we meet with arcades of a man's height, as in the church of Urnes. It is likewise a peculiarity, there having been originally no portal in the western wall of the nave. The details of the building are plain without being rough and the style points at the time before 1200.

No. 1 shows the groundplan of the church with the remnant of the portico (cfr. no. 6); — 2 is a longitudinal section of the building; — 3 an elevation inside of the western wall of the nave, clearly showing (cfr. no. 1 and 2), that the present doorway, which is cut through the wall athwart the crosspieces date from a younger time; — 4 represents in a larger scale the northern half part of

ninger ved hver side af korbuen (jfr. no. 1) rimeligvis hidrøre fra nyere tid; — **5** viser den østre halvdel af indgangsdøren paa skibets sydside, med profil af buestykket og den derpaa hvilende vegg; — **6** er den omtalte levning af svalgangen (jfr. no. 1), seet indenfra.

Aardals Kirke i Sogn.

(Pl. VII, VIII, IX.)

Dens bygning frembyder et sjældent eksempel paa, at man allerede længe før Reformationen har udvidet og forandret en stavkirke. De tilsætninger, kirken saaledes har faaet, fremstilles i tegningerne med lysere skygning. Fra først af var bygningen omgivet af en svalgang og havde højst sansynlig en halvrund korslutning. Senere har man borttaget den sidste og forlænget koret, dog saaledes, at stenalteret beholdt sin plads; ligeledes har man flyttet langhusets vestre vegg længer ud, og imellem denne og en forlængelse af de øvrige vegge opsat en stor støpel (taarn). Om disse forandringer i bygningens modsatte ender ere foretagne samtidig, lader sig vanskelig afgjøre. Efter Reformationen har man dernæst afskaaret det nederste stykke af mellemskibets østre vegg, og senere end 1722 ligeledes borttaget, hvad der stod igjen af svalgangen. Som egenheder maa fremhæves, at man træffer flere stolper med lignende gjennemsnit, som i Hopreksstads kirke, og samme slags omvendte rundbuer nede ved stolpernes fod i støpelen, som ved dærtinene i samme kirke. At bygningens ældste dele hidrøre fra tiden før 1200, kan vel ansees for utvilsomt.

Pl. VII no. **7** fremstiller kirkens vestportal; udskjeringernes mønster viser ved sine rige planteformer, sine palmetter og de paa slyngningerne anvendte perlerader en stor udvikling, og har megen lighed med det, som træffes paa tilsvarende steder i Hurums og Lomens kirker i Valdars.

Pl. VIII no. **1** gjengiver bygningens grunnplan, — **2** et langsniit deraf, — **3** et tværnsnit af støpelen efter linjen ba paa grunnplanen, med antydning af det tag, støpelen havde ifølge forhaandenværende spor — **4** et tværnsnit af langhuset efter linjen de, dog med udeladelse af tagverket.

Pl. IX no. **7** er et tværnsnit af langhuset efter linjen ef, hvorved merkes, at den mellemste af de afbrudte søiler i veggen mod øst har hvilet paa tverstykket, medens de to øvrige have gaaet lige til gulvet (jfr. pl. VIII no. 1); — **8** giver et tværnsnit af koret efter linjen gh.

Rinde Kirke i Sogn.

(Pl. IX.)

Denne har fra først af lignet kirken paa Vangsnes (Pl. VII), men været endnu simplere i sin plan derved, at korets vegge gaa i flugt med langhusets. Senere, dog før Reformationen, har man paa lignende maade som i Aardals kirke mod vest opsat en klokkestøpel. Dernæst har man efter det 16de hundredaar borttaget den nederste del af veggen mellem langhuset og koret, og ende-

the chancel arch, the small lateral apertures of which (cfr. no. 1) probably date from an earlier period; — **5** shows the eastern half-part of the portal in the nave with profile of the arch and the wall; — **6** is the above mentioned remains of the portico (cfr. no. 1) inside.

The church of Aardal.

(Pl. VII, VIII, IX.)

This building offers a rare example of a church of *Reisverk* having been enlarged and altered a long time before the Reformation. The additions of this kind which the church has received, are in the drawings represented with a lighter shading. Originally the building was surrounded by a gallery and undoubtedly closed in the eastern end by an apsis. At a subsequent period, this latter has been taken away, and the chancel lengthened, though without changing the position of the altar. In a like manner, the western wall of the nave has been moved further out, and in a space formed by this and the extension of the other walls, a large steeple has been erected. Whether these changes, at opposite ends of the building, were carried out at the same time or not, is a matter difficult to determine. Subsequently to the Reformation, the lower part of the eastern wall in the centre aisle, has been taken away, and at a period later than 1722, the remaining portion of the gallery removed. As a circumstance worthy of remark, must be noticed several columns of a similar design to those in Hopreksstad's Church, and similar reversed arches at the foot of the columns by the door steps, as in the above church. That the oldest part of the church is of a date anterior to the year 1200, there can be little doubt.

Pl. VII represents the western entrance to the church, the carvings with their foliage, their palmettes and rows of beads introduced in the traceries, show a developed taste, and have a great resemblance to those found in similar positions in the churches of Hurum and Lomen, in Valdars.

Pl. VIII No. **1** represents the ground plan of the building; — **2** a longitudinal section; — **3** a transverse section of the steeple at the line ba on the ground plan, with a roof introduced, in the style as the existing remains; — **4** is a transverse section of the nave at the line de but without introducing the roof.

Pl. IX No. **7** is a transverse section of the nave at the line ef, and it will be remarked that the central of the broken columns against the eastern wall has reposed on the cross-piece, whilst the two others are continued to the ground (cfr. Pl. VIII No. 1); — **8** represents a transverse section of the chancel at the line gh.

The Church of Rinde.

(Pl. IX.)

This church originally resembled that at Vangsnes, Pl. VII, but is simpler in its design, the wall of the chancel being in a line with the nave. As in Aardal's church, but at a later period, though previous to the Reformation, a steeple has been erected at the western side. Further, at a date subsequent to the sixteenth century, the lower part of the wall between the nave and the

lig blev ifølge kirkens regnskab hele den svalgang, som omgav bygningen, borttagen i 1703 og det „gamle forfallede taarn nedtaget og igjen opbygget.“ Den ældste del af kirken hidrører vistnok fra tiden før 1200.

No. 1 viser grunnplanen; — 2 er et langsnit af kirken med antydning af, hvorledes støpelens øverste nu borttagne del fra først af maa have seet ud ifølge forhaandenværende spor (jfr. no. 5); — 3 fremstiller tværsnit af langhusets nordre halvdel efter linjen cd paa grunnplanen, og 4 ligesaa af søndre halvdel efter linjen ef; — 5 viser et tværsnit efter linjen ab med antydning som i no. 2 og tillige af, hvor den øverste del af langhusets tag støder til taarnet; — 6 er et oprids af kirkens nordre indgang og dens nærmeste hovedstav, med tilføjet profil af den første; døren har rigt jerubeslag tildels med messingbelæg paa naglernes hoveder; korets dør er derimod skjult af den ydre bordklædning.

Kongehallen paa Bergenhus.*

(Pl. X—XVI.)

I de tre nordiske riger findes kun meget faa verdslige stenbygninger fra middelalderen, og blandt disse staar Hallen i Bergen øverst baade med hensyn til alder og merkelighed. Her i landet er den endog den eneste bygning af dette slags, og det eneste synlige merke paa, at Norge i gamle dage var et selvstændigt rige. Den minner om hin tid, da Norgesveldet havde naaet sin største udstrækning og hævet sig op til den højeste magt mod det ydre, da statslivet inden landet selv stod i full blomstring, da kongedømmet endnu ikke havde vundet utilbørlig magt over folkestyrelsen, og endnu ikke selv var bleven kuert af kirkens overgreb. Ved sin størrelse staar den som et merkeligt vidne om den velstand, folket havde naaet, da det var kommet til kræfter igjen efter et langt tidsrumms indre kampe. Og fremfor alt spejler der sig klart i bygningens former og hele indretning den engelske kulturpaavirkning, der begynte med kristendommen og i lang tid var saa sterkt raadende, at den gav vore forhold i flere retninger, navnlig i kunsten, et ejendommeligt præg.

Alt dette vil dog først blive klart, naar vi have seet, hvordan tilstanden i de forhold, som her nærmest maa have for øje, var, førend kongehallen reiste sig, samt hvad der gav stødet til dens opførelse, og naar denne fant sted.

Saalænge hedendommen stod ved magt her i landet, blev der overalt kun bygget af træ. Først ved kristendommens indførelse lærte vore forfædre at bruge kalk og sten til bygninger; men ligesom denne kunst kom i følge med den nye lære, saaledes gik den længe kun i den aandelige magts tjeneste og fik udelukkende sin anvendelse paa kirker, klosterbygninger og biskops-gaarde. En undtagelse herfra syntes vel meget tidlig at ville reise sig, da kong Magnus den gode paabegynte en stenhall for kongsgaarden i Nidaros, men bygningen blev ej ferdig før kongens død (1047), og da hans eftermand, Harald Sigurdsson, fullførte den, blev den med det samme forandret til en kirke.

De første verdslige stenbygninger blev derimod opførte af kong Sverre, da han i 1183 reiste borgen Sion paa Stenbjerget ved Nidaros og omtrent samtidig eller noget før 1185 en anden borg paa det derefter opkaldede Sverresborg i Bergen. Der er intet leynet af disse bygninger, og vi have kun for det sidste steds vedkommende nogen beretning om deres hovedformer. Som

chancel has been taken away, and lastly, according to the church papers and accounts, the gallery which surrounded the building was removed in 1703, and the old ruined tower pulled down and rebuilt. The oldest portion of the church is certainly of an earlier date than the year 1200.

No. 1 shows the ground plan; — 2 is a longitudinal section of the church with the upper part of the steeple, now taken down, as it is presumed to have been, in accordance with the existing remains (cfr. no. 5); — 3 represents a transverse section of the northern end of the nave at the line cd in the ground plan, and 4 a similar section of the southern end, at the line ef; — 5 shows a transverse section of the steeple, at the line ab, with its supposed appearance as in no. 2, and including that part of the roof of the nave which joins the tower. — No. 6 is an elevation of the northern entrance, and its nearest principal columns, with the profil of the first added. The door is richly ornamented with iron, and partly with brass headed nails, whilst the door of the chancel is completely hidden by an outer covering of boards.

The King's Hall at Bergenhus.*

(Pl. X—XVI.)

Throughout the three Scandinavian kingdoms there are but few secular buildings to be found that date from the middle ages, and among these few, the King's Hall at Bergenhus, claims the foremost place both on account of its antiquity and singularity. Indeed it is the sole building of its kind in this country, and the only existing evidence that Norway in the olden time was an independent kingdom. It recalls that period when the power of Norway had reached its greatest development and its influence abroad had risen to its highest point, when the political strength of the state at home existed in its fullest pride — a period, when the kingly influence had not yet aquired a fatal superiority over the will of the people, and had not itself succumbed to the might of the church. Its great size is a wonderful evidence of the prosperity the country had obtained after a long succession of internal wars. And above all, in its form and construction, it stands in bold relief, a monument of the effects of that English civilisation which began with Christianity, and was for a long time so influential, in communicating a distinct character to our own customs in general and to art in particular.

This will however first be apparent, when we have examined the state of things previous to the building of the King's Hall, as well as the causes that gave rise to its construction, and when this took place.

As long as paganism reigned throughout the land, all buildings were constructed of timber. On the introduction of Christianity, our forefathers first learned to employ lime and stone in building, but as the art followed in the train of the new doctrine, it was for a long time only employed in the service of the spiritual power, and used alone in the construction of churches, monastic buildings and bishop's palaces. An exception seems to have occurred at an early period, when King Magnus the Good commenced a hall of stone at the king's dwelling place in Nidaros, but the building remained unfinished at his death (1047), and on its completion by his successor Harold Sigurdsson, it was converted into a church.

The first secular buildings of stone were therefore constructed by King Sverre when he erected Castle Sion at Stenbjerget in Nidaros, 1183, and about the same time or shortly before 1185, a second one, called Sverre's Castle, at Bergen. No remains of these buildings now exist, and we only possess a few details of the plan of the latter. It would appear that King Sverre took

*) Se Haakon Haakonssøns saga kap. 252, 254, 308, 309 og 333; Norske Magazin I. 119, 412, 523 og 578; Norske Samlinger I. 617, 618, 624, 625, 629, 630, 632 og 633; Diplomatarium Norvegicum II. no. 1094; Norske Fornlevninger s. 422—424 og 431; og Urda II. 264—266.

det deraf synes, havde Sverre her taget de engelsk-nordmandiske kasteller til mønster: inderst var den egentlige borg med sin hall, og det hele omgivet af en mur med skydeskaar og et taarn over porten.

Der hangaar nu mere end femti aar, inden vi høre om opførelsen af nye stenbygninger, men da var det, at denne kunst i løbet af mindre end tyve aar eller omtrent fra 1245 til 1260 under Sverres sønnesøn Haakon Haakonsson kom til større anvendelse end senere gjennem hele middelalderen, ja næsten lige til vort hundrebaar. Foruden at kongen selv lod opføre mange kirker og, som vi se ved kirken paa Vossevangen, endog opmuntrede menigheden til at bygge af sten istedenfor af træ, saa reiste han rundt om i landet flere verdslige stenbygninger: paa Ragnhildarholm ved Konghelle, og formodentlig paa Valkeberg ved Aaslo, paa Slotsberget i Tunsberg, paa holmen i Mjøsen ved Sten og endelig paa Holmen (Bergenhus) i Bergen. Kun paa det sidste sted findes endnu levninger af disse bygninger, og det er ogsaa kun om Bergens kongsgaard sagaen giver os nogen, skjønt knap, beretning, navnlig om hvorledes den var for Haakon Haakonssøns tid, og hvorledes den blev omdannet af ham.

Kongsgaarden i Bergen var først anlagt af Eystein Magnusson, som der (1107—1110) opførte en hall, rigtignok kun af træ, men meget omhyggelig udstyret, saa at sagaen endog tilføjer, at den var det prægigste træhus, som havde været gjort i Norge. Den brente 1207 sammen med gaardens øvrige bygninger, der ligeledes vare af træ, og blev efter to aars forløb erstattet af en ny træhall, men denne frembød dog tilligemed en anden lignende, der formodentlig senere var opført, altfor lidet rum, da det store gjestebud skulde holdes i 1247 efter kongens kroning. Det heder nemlig, at kongen gjorde kardinal Vilhelm af Sabina, som i nysnævnte hensigt var kommen til Bergen, opmærksom paa kongsgaardens indskrænkede lejligheder, og spurte ham, om han havde noget imod, at kroningsgjestebudet blev holdt i det derværende store skibsnøst. Udentvil havde kongen allerede tilforn følt disse saavel som andre mangler ved kongsgaarden, og derfor til deres afhjælpning paabegynt flere større bygningsforetagender. Derom siges rigtignok intet i sagaen, som uden nærmere tidsangivelse kun fortæller, at han i kongsgaarden byggede to stenhaller, omgav hele gaarden med en mur, og satte kasteller over beggades porte, et anlæg, hvori forresten de samme grunntræk gjenkjennes, som ovenfor ere omtalte ved Sverresborg. Men da kongsgaardens port nævnes under kroningen i 1247, og Apostelkirken, som ligeledes stod indenfor muren, samtidig blev viet, saa var følgelig allerede dengang endel af arbejderne fullført, og da porten naturligvis var forbunden med ringmuren, og denne igjen, som vi senere skal se, med kastellerne og hallerne, saa maatte ogsaa disse dele have reist sig et stykke over grunnvollen. Dog vare idetmindste stenhallerne endnu ikke saavidt ferdige, at de kunde tages i brug. Dette fremgaar af et andet sted i sagaen, hvor der fortælles, at kongen spurte sin søn Magnus ved forberedelserne til hans bryllup i 1261, om han vilde, at brylluppet skulde holdes i det ovennævnte skibsnøst eller i de værelser, som vare paa kongsgaarden. Magnus svarede da, „at der nu var saa gode haller i kongsgaarden, som ej vare indrettede, da kroningsgjestebudet stod, at det nu ingenlunde skortede paa husrum“. Under den paafølgende fest, siges det dernæst, opholdt kongen og de fornemste mænd sig i „stenhallen“. Denne nævnes her for første gang, og det bliver saaledes heraf i forbindelse med Magnus's nysnævnte svar tydeligt, at den, om end sansynligvis paabegynt før 1247, dengang endnu ikke var ferdig og først senere blev det, dog inden 1261. Forøvrigt nævnes denne hall her og andre steder, hvor den træffes omtalt, kun med bestemte artikler, og det bliver deraf højst rimeligt, at der kun fantes en saadan paa kongsgaarden, og at sagaens udtryk „to stenhaller“ maa være urigtigt eller mindre vel valgt. I hvert fall kan det ej være tvilsomt, at det er den samme hall, der endnu staar og hvis stil, som vi skal se, ogsaa vidner om denne tid. Det maatte da ogsaa være den samme, som de gamle annaler have for øje, naar de berette, at i 1266 brente „hallen i Bergen“, hvorved dog

an Anglo-Norman castle for model; the inner part was the real dungeon with its hall, the whole being surrounded by an embattled wall with a barbican over the entrance.

An interval of fifty years occurs before we hear of any further stone buildings, but it was then that the art during a period of less than twenty years, or from 1245 to 1260, under Sverre's grandson, Hácon Háconsson, took a greater development than during the whole of the middle ages, an indeed almost to our own century. Not only did the king cause a number of churches to be built, but as we learn from Vossevangen Church, also encouraged the community to build with stone instead of timber. He constructed in the interior of the country several secular buildings: at Ragnhildarholm in Konghelle and in all probability at Valkeberg in Aaslo, at Slotsberget in Tunsberg, at the holm by Sten on the lake of Mjøsen, and lastly at Holmen (Bergenhus) in Bergen. It is only at the latter place, that any considerable remains of these buildings are to be found, and it is only regarding the royal residence at Bergen, that the Saga furnish us with more than a passing notice, namely the state it was in previous to Hácon Háconssons time, and how it was altered by him.

The King's residence at Bergen was erected by Eystein Magnusson, who built (1107—1110) a Hall there, which although consisting of timber only, was very carefully constructed, so much so, that the Saga remarks it was the most complete timber building ever erected in Norway. It was burnt down in 1207, together with the other buildings, which were likewise of wood, and was replaced at the expiration of two years, by a Hall of timber, but this, as well as a similar one, that was probably erected later, contained too little space for the great feast that was to be held in 1247 after the coronation of the king. In confirmation of this it is said that the king, when Cardinal William of Sabina came to Bergen for the coronation, called his attention to the want of space in the castle, and enquired if he had any objection to the coronation feast being held in the shed used for laying up the war galleys. Without doubt, the king had already felt this and other inconveniences of the royal dwelling, and had therefore with a view of remedying them commenced several large buildings. It is true, no particulars regarding them are given in the Saga, which without fixing the date, relates that the king erected two stone halls at the castle, and surrounded the whole of the buildings with a wall, placing barbicans over the two entrances, an arrangement, which we recognize as similar to that of Sverre's Castle, before mentioned, but as the gate is already spoken of during the coronation in 1247, and as the Church of the Apostles which stood inside the walls, was consecrated at the same time, it follows as a matter of course, that part of the works were already completed, and as the gates naturally formed part of the wall which surrounded the whole, and this latter, as we shall see, being connected with the barbicans and halls, must have been in part built. Yet the stone halls were not so far finished that they could be used. It is related in another part of the Saga, that the king when preparing for the marriage of his son Magnus in 1261, asked him if the wedding feast should be held in the before mentioned shed for the war galleys, or in the apartments of the castle. Magnus then answered, that the castle contained such good halls, which halls were not completed at the time of the coronation feast, that at present then was no want of room. The Saga then proceeds to relate that at the feast the king and principal personages occupied „the stone Hall“. It is named for the first time, and it is therefore clear from the above mentioned remark, that the Hall, although probably commenced before 1247, was not finished till later, yet was completed previously to 1261. Furthermore, the Hall is mentioned here and in other places, in the singular only, it is therefore highly probable, that but one such hall existed at the castle, and that the Saga's mention of „two stone halls“ must be incorrect or at all events we can suppose it obscurely explained. In either case there can be no doubt it is the same Hall that still exists, and the style of which, as we shall see, also points to that epoch. It must likewise be the same that the early annals refer to, when stating, „the Hall in Bergen“ burnt in 1266, by

rimeligvis kun dens træverk, navnlig taget, er bleven ødelagt af ilden og senere igjen erstattet af et nyt. Men med denne notis ender ogsaa alt hvad vi ved om bygningen i ældre tid. Dog kan det vel neppe være tvilsomt, at hallen ogsaa under de følgende konger blev brugt som tilforn ved større fester, saaledes ved kong Erik Magnussøns kroning 1280, ved hans bryllup med Margrete og ved hennes kroning 1281, ved hans andet bryllup med Isabella 1293 og ved Haakon Magnussøns hylding 1299. Ja naar vi betragte dens hovedindgang (se Pl. XI. no. 17), hvis stil neppe kan sættes højere op end til begyndelsen af 15de hundredaar, maa det endog antages, at hallen dengang endnu blev brugt paa samme maade, da man neppe vilde have lagt saadan vinn paa dette portals udstyring, hvis bygningen havde tjent til aldeles simpelt brug.

Hvad bestemmelse hallen havde under den senere del af middelalderen, er neppe muligt at sige, da det sansynligvis ej kan være denne, som menes, naar det i et brev af 1529 heder, at da Vincents Lunge i 1523 tiltraadte Bergenhus len, laa „den store sal“ paa kongsgaarden full af korn; thi bygningen gik vel allerede dengang under navnet Langhuset, som træffes først i 1530 og endnu brugtes i 1648. Heller ikke kan det have været i denne bygning, at den sal var, som omtales i 1571 af Absalon Pedersøn i hans Kapitelsbog og hvori der dengang holdtes prædiken. Derimod er der nogen grunn til at tro, at hallen allerede før tiden omkring 1580 var bleven et slags pakhus. Vi slutte dette af det ældste kobberstik af Bergen, omtrent ved den anførte tid, og hvoraf her hidsættes en kopi for den dels vedkommende, som fremstiller Bergenhus, idet vi maa tilføje, hvad der ogsaa gjelder de følgende træsnit, at manglerne ved selve tegningen tilhører originalen, uden at vi forevrigt have nogen

which is probably understood its woodwork, namely the roof, was destroyed by fire, and later replaced by a new one. This notice concludes all that we know concerning the building in the olden time. It can scarcely be doubted that the Hall under the succeeding reigns was used for festivals as formerly, for instance, at the coronation of King Erik Magnusson in 1280, at his marriage with Margaret and at her crowning in 1281, at his second marriage with Isabella in 1293, and when homage was rendered to King Hácon Magnusson in 1299. Indeed when we examine the principal entrance (see Pl. XI. no. 17), the style of which can scarcely be of an earlier date than the commencement of the 15th century, we must suppose the Hall was still used for similar purposes, for we can scarcely imagine so much pains would have been bestowed upon the ornaments of the doorway, if the building had been employed for purposes of every day occurrence.

For what purpose the Hall was employed towards the close of the Middle-ages is almost impossible to say, but it can scarcely have been that mentioned in a letter of the year 1529, which relates, when Vincents Lunge became Governor of Bergenhus in 1523, „the large room“ in the King's Castle lay full of corn, for at that time the building must have been known by the name of the „Long-house“, which is met with in 1530 and was still in use in 1648. Neither can it have been in this building, that the room was, to which Absalon Pedersøn refers in his Chapter Book in 1571, where Church service was held. On the other hand, there is some ground to believe that the Hall shortly previous to 1580 had become a kind of warehouse. We draw this conclusion from the oldest engraving of Bergen, about the date abovementioned. We add a copy of that part representing Bergenhus, with a remark which also refers to the following woodcuts, that the inaccuracies contained in the drawing exist in the original; we have

grunn til at tvile paa, at denne gjengiver bygningens hovedformer rigtigt. Vi se her hallen til venstre, og hvad vi ovenfor sigtede til, var, at den midt paa taget af den ene langside har en liden kvist, som ej kunde tilhøre bygningen oprindelig, men maatte være senere tilsat, for deri at anbringe en vindeindretning.

Noget senere begynte den række af uheld og mishandlinger, den ene værre end den anden, hvorfor bygningen har været udsat og som har bragt den i den usle stand, hvori den nu viser sig. Begyndelsen skede i 1594. I et brev af 17 Mai samme aar skriver kongen til lensherren Peder Thott, at da han af ham havde erfaret, „hvorledes største parten af taget og den ene gavl paa det store murede længe hus der paa vort slot Bergenhus nu forgangen vinter skal være nedfallen, da, paa det baade kjellerne og anden del, som paa samme hus haver været, ikke plat og aldeles skulle forkommes og forfalle, det og ikke heller vil skikke sig, at samme hus med et halvt tag igjen bliver opsat, bede vi Dig og ville, at Du strax med det allerførste lader samme hus igjen med tag og anden nødtarft forferdige, som det kan være tjenligt og gavnligt, med ringeste bekostning muligt er at kunne ske“. Uheldigvis mangle lensregnskaberne for Bergenhus for dette og de to følgende aar; ellers vilde vi dernaf have faaet oplysning om, hvad Thott dengang foretog med bygningen; dog er det højst sansynligt, at han nedbrød ogsaa den gjenstaaende gavl, og det er vel dette, som menes i den saakaldte Bergens Fundats, naar der siges, at Thott „lod dernaf (d. e. af denne bygning)

however no doubt in our mind of its correctly showing the general outline of the building. We here see the Hall to the left, and what we above hinted at was, in the centre of one side of the roof there is a little projection which did not originally belong to the building, but must have been added later, for the purpose of fixing a pulley or crane.

Somewhat later began that series of misfortunes and abuses, the one worse than the other, to which the building has been exposed and which have brought it to its present ruinous condition; they commenced in 1594. In a letter of the 17th of May in the same year, the king writes to Governor Peter Thott that having through him learned „in what manner the greater part of the roof and the one gable of the „Long-house“ at our Castle of Bergenhus now in the last winter had fallen down, and on account of which, and both for that the cellars and other parts to be found in the same house, shall not totally and entirely be ruined and destroyed, and as it would not be proper that the said house be provided with only part of a roof again, we therefore request you immediately and with the least possible loss of time, to let the same house be provided with an entire roof and other necessary parts as may be serviceable and requisite, all at the lowest cost possible to be done“. Unfortunately the castle accounts for that and the two following years are wanting, or we could have learned from them what Thott at that time did to the building, although it is in the highest degree probable he pulled down the remaining gable, and it is that which is referred to in the book called „Bergens

nedrive den øverste part af stenmuren, fordi det var en meget høj og stor mur." Imellem aarene 1622 og 1633 er der idelige klager over tagets daarlighed, men, som det synes, var derved intet gjort før 1643, da hele tagverket nedtoges. Ved samme lejlighed var det udentvil ogsaa, at hallen, væntelig paa grunn af den daværende krigstid, fik den nye og snurrige indretning, som omtales i 1648. „Eftersom Langhuset, heder det, er et af de batterier, som skal forsvare slottet, og man ikke sikkerlig kunde gaa derinde, for sperreverket var raadt og vilde fælde en paa hovedet, da er det ganske aftaget, — — — og er der i langhuset bygget hytter, som 50 soldater kan ligge udi, af fjæler tækkede med næver; derovenover er gjort et banket, som soldaterne kan staa og skyde over muren.“ Det snau udsende, bygningen herved fik, beholdt den sansynligvis i længere tid, idetmindste træffe vi den endnu med saadan form i den her gjengivne randtegning af slottet paa et grunnruds af Bergen fra omtrent 1653. Navnet

Fundata“ or foundation, wherein it states, that „Thott thereof caused (i. e. of that building) the upper part of the stone-wall to be pulled down, because it was a very high and thick wall.“ From the year 1622 to 1633, there were continual complaints of the bad state of the roof, but it would appear nothing was done to it till 1643, when the whole roof was taken down. It was on the same occasion without doubt, and probably on account of the existing war, that the Hall received the singular addition which is mentioned in 1648. „The Longhouse, it states, being one of the batteries for the defence of the Palace, and as it is impossible to enter therein with safety, the rafters being rotten and threatening to fall on one's head, they are taken down, and quarters, wherein fifty soldiers can be lodged, have been erected in the Longhouse, of boards roofed in with birch bark, with a platform constructed over, where the soldiers can stand and fire over the wall.“ The mutilated appearance thus

Langhuset, som den i lang tid havde baaret, tabte sig nu lidt efter lidt, sansynligvis forekommer det en af de sidste gange i 1665, og fra nu af var der ikke længer nogen, som engang havde rigtigt skjønt paa, om den fra først af var en kirkelig eller verdslig bygning; de fleste troede, at den paa grunn af vinduernes spidsbuede form havde været en kirke, og dette tager endog Holberg for godt i sin Bergens Beskrivelse.

Var bygningen tilforn mishandlet, saa blev den det endnu mere i og efter 1683. Ved en kongelig resolution af dette aar blev paabudt, at „den gamle murede kirke“ skulde omdannes til kornmagasin, hvad den senere har været. Forandringen fullførtes inden aarets udløb, og hvis det øverste stokverk ikke allerede tilforn ved indlagte lofter var delt i flere rum, saa maa det i alle fall være skeet da. Desuden blev der brudt flere større og mindre aabninger i nederste stokverk, bygningen fik et „dobbelt nyt sudtag af fire sider og gavler, tvenne store heisevinder paa den vestre side og tre udarker paa den nordre side, item et tag og en gang imellem begge tagene;“ endelig blev „den sjunkne huk ganske forferdiget,“ og en forsterkningspille opsat ved sydvestre hjørne. I 1685 blev der paa det øverste loft i den nordre gavlmur atter brudt en 8 alen bred og 4 alen høj aabning til et vindu, og nederst i samme endemur gjort et hul for at skaffe udløb for noget vand, som fra bronnen havde oversvømmet det derværende kjellerrum; den nærmest værende kjeller blev ved en mur delt i to; flere af aabningerne i de oprindelige tvermure fyldtes; endelig bleve ogsaa flere af de i 1683 gjorte aabninger igjen tilmurede og nye lignende udbrudte paa andre steder. Hvorledes bygningen saa ud efter disse forandringer, navnlig hvad tagformen angaar, viser en tegning (side 10) af slottet fra slutningen af 1743. I det følgende aar fik taget igjen sedvanlig form, som det senere har beholdt. Heller ikke er der siden den tid foretaget nogen anden forandring ved murene end i 1840, da en del af nederste stokverk blev indrettet til gudstjeneste for slaverne, og man, for at skaffe lys, udbrod to store aabninger til vinduer. Imidlertid havde den nederste del af det øverste rum nogen tid omkring 1826 været brugt til fængsel, medens slaverbygningerne stode under istandsættelse, og siden Hilbrandt Meyer i sin utrykte Bergens Beskrivelse af 1768 omtalte „den saakaldede gamle kirke,“ gled den lidt efter lidt ud af alles erindring som en bygning fra gamle dage. Den nævnes ikke engang som saadan i Sagens og Foss's Bergens Beskrivelse, der udkom i 1824, og det var først

given to the building continued probably for some time, at least we find it in that condition in the accompanying vignette of the castle after a groundplan of Bergen about the year 1653. The name of Longhouse which it had retained for so considerable a period was gradually lost, probably its latest mention occurs in 1665, and from that time no one seems to have known positively if it had been originally an ecclesiastical or a secular building, most persons imagined from the pointed arch form of the windows it had been a church, and this even Holberg approves, in his description of Bergen.

If the building had suffered previously, this was still more the case during and after the year 1683. By a Royal ordinance of that year, it was resolved, that the „old stone church“ should be converted into a cornmagazine, and it continued to be used as such. The change was completed before the close of the year, and if the upper story had not been previously divided into several compartments at all events it must have taken place then. Further, several large and small openings were made in the lower story; the building was supplied with „a new double-roof of deals with four sides and gables, two large winches or cranes on the western side, and three gabled projections on the northern side, item a floor and passage between the two roofs,“ and lastly „the sunken nook“ was completed and a strengthening buttress erected at the south western corner. In 1685 an opening, sixteen feet broad by eight wide, was made in the northern gable of the upper loft for a window, and a hole in the lower part of the same wall to provide an escape for some of the spring water which had flooded the existing cellar; the nearest cellar was divided into two by an wall, and several openings in the original inner wall were filled up, and lastly several of the openings made in 1683 in the exterior of the house were closed, and similar ones made in other places. The probable appearance the building had assumed after this changes, and the form of the roof, may be seen in the annexed drawing (Pag. 10) of the palace at the close of 1743. In the following year the roof assumed the form it has since retained, nor have any alterations since been made in the walls, with the exception of part of the lower story being in 1840 converted into a place of worship for the use of the convicts, when to provide light, two large openings were made for windows. In the mean time the lower part of the largest room was used as a prison about the year 1826, whilst the convict's prison was under repair, and since Hilbrandt Meyer in his description of Bergen, writed 1768, spokes of „The so called old church,“ it little by little passed from the memory of all as

professor Dahl, som i 1839 igjen drog den ud af dens dunkelhed, og holdt den frem for sine landsmænd som et af vore merkeligste minder fra fortiden.

being a monument of the olden time. It is not even mentioned as such in Sagens and Foss' description of Bergen published in 1824, and Professor Dahl in 1839 was the first to draw it forth from its obscurity and call the attention of his countrymen to one of our most remarkable ancient buildings.

Inden vi dernæst vende os til de foreliggende tegninger, vil Kongehallen og dens indretning blive lettere forstaaet, naar vi først kortelig omtale de forandringer, denne slags bygninger undergik gjennem tidernes løb i Norge, og hvorledes de vare her og i England, da denne blev opført eller omkring 1250.

Ifølge sagaerne var der i de tre nordiske riger fra ældgamme tid en vedtagen skik med hensyn til kongernes haller eller skaaler. Bygningen stod for sig selv, var af træ, kun paa et stokverk og aflang firkantet, med gavl og dør i hver ende; ofte havde den, som det synes, en forstue ved den ene indgang. Gulvet var den bare stampede jord, og langs efter midten laa en stenlægning for ildstedet; herfra steg røgen op igjennem ljoren i taget, hvorigjennem hallen om dagen ogsaa fik saa godt som sit eneste lys. Ved hver langvegg strakte sig en bank, og midt paa hver bank var der et højsæde, saaledes at det, der vendte mod solen, blev holdt for det hæderligste og derfor tilkom husets herre eller i vort tilfælde kongen. Ved den endevegg, som var til venstre haand af kongen, naar han indtog sit sæde, fantes ogsaa, men vistnok sjelden, en pall eller forhøjning. Skulde der spises, blev foran hver bank fremsat smale borde, som igjen borttoges efter endt maaltid; ved højre side af kongen sad da mænd, ved hans venstre side kvinder, medens disse paa den modsatte bank fik sin plads til højre af højsædesmanden, mændene derimod til venstre af ham. Til højtids blev hallens gulv strøet med halm eller straa, og langs veggene ophængt tæpper. Hvorlænge disse skikke vedbleve i Sverige og Danmark, vides ej, i Norge var det derimod først Olaf kyrre (1067—1093), som foretog nogen forandring deri. Han flyttede, siges der, kongens højsæde fra langbenken til hallens endevegg, hvor det fik sin plads midt paa tverpallen, og som følge heraf, blev der vistnok nu ej mere tale om at have dør ogsaa i denne ende; foran højsædet blev opsat et eget bord for kongen, medens de øvrige borde, naar de brugtes, fremdedes havde sin plads foran langbenkene. Desuden indførte han stengulve og istedenfor de aabne arner ovne af sten. Tilforn troede man, at disse ovne lignede vore nuværende peiser eller kaminer, saaledes at de følgelig havde sine egne skorstenspiber eller røggange. Men naar alt vel overvejes, maa denne mening forkastes, hvorimod de af Olaf kyrre indførte ovne uden tvil maa have væ-

Before we turn to the drawings, it will be easier to become acquainted with the King's Hall and its details, by first briefly noticing the alterations which similar buildings had undergone in Norway and in what state they were here and in England when this was erected, or about the year 1250.

According to the Sagas it was an accepted custom from ancient times in the three Scandinavian kingdoms, with regard to the king's halls, that the building was isolated, constructed of wood and of one story only, of an oblong square form with gables and doors at each end, but they often had it would appear, an ante-room at one entrance. The floor consisted of earth beaten flat and in the centre stood an open hearth of stone, whence the smoke arose passing through the louvre in the roof. During the day nearly the only light was derived from the louvre. Along both side walls ran benches and in the centre of each bench was a seat of honour so arranged that the one facing the sun was considered the first in rank, and therefore belonged to the lord of the house, or in our particular case to the king. At the end wall also, to the left hand of the king when sitting down, was sometimes a platform. At meal times a narrow table was placed before each bench and this was again removed at the end of the repast. To the right hand of the king's seat sat the gentlemen, to the left the ladies, whilst on the opposite side of the hall, the latter sat on the right hand of the occupier of the seat of honour, whilst the former sat on the left. During festivals the floor of the hall was strewn with halm or straw and drapery was hung on the walls. How long these customs continued in use in Sweden and Denmark is unknown, but in Norway, Olaf Kyrre (1067—1093) first introduced some change therein. It is related, he moved the king's seat from the side wall to that at end of the hall, where it was placed in the centre of the platform and without doubt on this ground, no further mention is made of doors at that end. In front of the king's seat an especial table was placed for the king, whilst the other tables when required were placed before the long benches. He likewise introduced stone floors and instead of the open hearth, „ovens of stone“ which once were supposed to resemble our present fire places, and as a consequence thereof had chimneys or conduits for smoke,

ret af samme slags, som de saakaldede røgovne, der endnu træffes i bondehuse paa flere steder i Bergens stift og i Ryfylke. Da de gamle ildsteder, som ovenanført, laa midt efter huset, medens ovnen fik sin plads i et hjørne af hallen, saa blev dennes gulv der ved mere rummeligt, men ljoren i taget var fremdeles nødvendig, for at røgen fra ovnen kunde slippe ud, og saaledes beholdt selve hallen fremdeles sin gamle form. Derimod var det vistnok netop ovnene, som gavede stødet til, at hallbygningen i en anden henseende blev forandret. Saalænge man nemlig havde de gamle ildsteder, maatte man holde sig ved jorden, da det ej vel lod sig gjøre at lægge dem paa gulvet i et andet stokverk. Ved ovnen mødte derimod ingen saadan hindring, og man kunde derfor nu give bygningen to stokverk, og henlægge selve hallen til det øverste, medens det nederste brugtes til kjellere og andre lignende rum. Dette var forsaavidt ej noget nyt, som man allerede fra gammel tid i de saakaldede Lofter, Bur og Skemmer havde haft bygninger paa to stokverk, men disse indeholdt kun smaa rum, som ene brugtes til forraadskammere eller natteherberger; derimod gik deres ydre bygningsmaade, navnlig svalgangen og trappen, nu ogsaa over paa de nye haller. En saadan monsterhall af nyeste slags var netop den før omtalte, som blev opført i Bergen 1107—1110, altsaa kort tid efter Olaf kyrres død, af hans sønnesøn Eysteinn Magnusson. Af sagaerne sees nemlig, at den havde to stokverk og om det øverste en svalgang, hvortil en temmelig høj trappe gik op; hallen, som var øverst, havde en eller maaske endog flere stenovne og følgelig ljore i taget, og til højtids blev hængt tæpper af kostbart tøj langs veggene. Den sidste gamle skik var ogsaa i full brug 1247, da gjestebudet ved kong Haakon Haakonssons kroning blev holdt i det ovenomtalte skibsnøst, hvori ogsaa benkenes hynder vare trukne med gullindvirket silke og andet kostbart tøj. Ved denne lejlighed se vi ogsaa bedst, hvorledes skikken med sæderne dengang var. Kongens højsæde, heder det, var midt paa den inderste tvervegg; ved højre side af kongen sad først kardinalen, dernæst erkebiskopen og de andre biskoper, og derefter langs højre langvegg de ringere geistlige; ved kongens venstre side sad først dronningen og derefter de øvrige kvinder; midt i hallen var, som noget særegent, et andet højsæde for kongesønnen Haakon unge og ved hallens søndre ende eller ved indgangen fik de øvrige mandlige gjester og hirdmændene sine pladse.

Den form og indretning, hallbygningen fik dels i Olaf kyrres tid og dels som følge af hans forandringer, blev senere vistnok staaende, naar undtages mindre enkeltheder, som for exempel at svalgangen om andet stokverk fallt bort, naar bygningen var af sten, og at denne fik vinduer. Det er forresten her ikke stedet at undersøge, hvorfra Olaf kyrre havde hentet forbilledet til ovnene, kun kan merkes, at disse før hans tid idetmindste til saadant brug maa have været ukjente i Norge, og at denne slags ovne heller ikke nogensinne er truffen i England, Frankrige eller Tydskland og neppe heller i Danmark. Derimod havde det allerede i lang tid været en europæisk skik, at kongens højsæde var i enden af hallen, som dog vel nærmest optoges fra England. Dette vil vise sig, naar vi dernæst give en kort fremstilling af, hvorledes de engelske haller vare paa den tid hallen i Bergen blev bygget eller omkring midten af det 13de hundredaar.

I England* blev hallen allerede i den saxiske tid, men i hvert fall efter 1066, udelukkende opført af sten, dog stod den ej for sig selv, men var sammenbygget med de øvrige huse, saaledes at den som oftest dannede midten af disse. Bygningen var aflang firkantet med gavle i hver ende, og udgjorde enten et rum fra gulvet til taget eller havde, og det vel som oftest, to stokverk, saaledes at det øverste indtoges af festhallen, som havde hvelvede mindre rum eller kjellere under sig. Indgangen var i den ene ende, og naar bygningen havde to stokverk, førte en trappe langs

but on mature reflection this idea must be rejected, as the fire places erected by Olaf Kyrre without doubt must have been similar to the „Røgovne“ (ovens for smoke) still found in farm houses in several parts of the Bergen diocese and in Ryfylke. The ancient hearths as above mentioned stood in the middle of the house, whilst the new fire places were erected in one corner of the hall, thus the open space on the floor became larger, but the louveres in the roof were still necessary for the escape of the smoke from the fire places, and thus the hall itself retained its original form. But in an other respect it was these said fire places that probably caused a change in the construction of halls. So long as the ancient hearths were in use they were confined to the ground floor, it being almost impossible to erect them on the first story. But fire places offered no such impediments and it became possible to give the building an additional story and place the Hall on the higher one, whilst the lower was reserved for cellars and other necessary offices. This was however no innovation as from an early period the so called Lofts, Burs and Skemmes had been constructed with a story above the ground floor, but these contained only small rooms used alone for store-rooms or sleeping apartments, whilst this mode of building with galleries and stairs now passed over to the halls. Such was the hall of state before mentioned, erected in Bergen in 1107—1110 with all the latest improvements, a short time after Olaf Kyrre's death, by his grandson Eysteinn Magnusson. From the Sagas we learn it consisted of two stories, with a gallery to the upper one, to which a rather high stairs lead. The Hall which was on the upper floor had one and possibly several fire places, and therefore louveres in the roof, and at festivals, draperies of costly stuffs were hung around the walls. The latter ancient custom was also in full use in 1247, when at King Hácon Háconsson's coronation feast was held in the shed of the war gallies before mentioned, the seats of the benches being covered with silks embroidered with gold and other costly stuffs. From that occasion we are best enabled to judge of the prevalent uses and customs. The king's raised seat, it states, was placed against the inner wall; on the right hand of the king sat the cardinal, then the arch-bishop and the other bishops, and beyond against the side wall, the rest of the inferior clergy. Immediately on the left hand of the king sat the queen and the other ladies; in the centre of the hall was a kind of second elevated seat for the king's son, Hácon the Younger, and at the southern end of the hall, or near the entrance sat the other gentlemen and courtiers.

The arrangement of the hall partly carried out by Olaf Kyrre, and partly caused by the changes introduced by him, probably became later permanent, with the exception of a few minor details, as for example the gallery round the upper floor being suppressed when the building was constructed of stone and the hall furnished with windows. Here however is not the place to enquire whence Olaf Kyrre had obtained his idea of the ovens, but it may be remarked that previously to his time they were quite unknown in Norway, at least for such purposes, nor had they ever been heard of in England, France, or Germany and scarcely even in Denmark, while on the contrary, it had long been an European custom to place the king's seat at the end of the hall which he must have borrowed from England. This will appear when we now give a short description of the English halls at the date of the building of the King's Hall in Bergen, or about the middle of the 13th century.

In England*, already during the Saxon era, or at least subsequently to the year 1066, the halls were without exception constructed of stone, though they did not stand isolated but united to the other buildings, most frequently forming the centre. The building itself formed an oblong square with gables at each end being a single chamber from floor to roof, or as was frequently the case, consisting of two stories so that the upper formed the hall, with lesser arched chambers or cellars beneath. The entrance was at one end, and when the building contained an upper story,

*) Se „Domestic Architecture in England“ by Turner.

muren op dertil. Herfra kom man gennem hovedindgangen først ind i en slags forstue, som indtog bredden af bygningen. Ovenover forstuen var et musikgalleri, som tilligemed den vegg, hvortil det støttede sig, undertiden var af sten men oftest af træ. Til galleriet kom man ad en trappe nær eller i hovedindgangen, og almindeligvis var der i skilleveggen mellem forstuen og selve hallen to døre til denne. Gulvet var af sten, dækket med straa eller siv, og kaldedes ofte sumpen i modsætning til forhøjningen i enden. Midt paa gulvet brente ilden paa en arne af sten, og i taget ligeover var en ljøre for røgen. Kaminer synes ej at have været kjente før efter 1066 og brugtes mest kun i mindre rum. Ved hallens endevegg var der fra gammel tid en forhøjning eller pall paa et par trin og med trægulv. Ved den ene ende af denne pall stod buffeten i en vinduesforbygning, og ved den modsatte ende var der to døre, hvoraf den ene førte til kjelleren og den anden til en trappe, der gik op til et kammer, kaldet Solar, som vi senere skal omtale. Langs veggene fra den ene ende af pallen til den anden stod en stenbank og midt paa denne et undertiden noget forhøjet sæde eller en trone, ofte ligeledes af sten, prydet med maleri og forgylling. Foruden dette havde kongen undertiden ogsaa et andet, som det synes bevægeligt, sæde ved det høje bord, der havde sin plads paa pallen. De fornemste gjester fik sin plads ved hver side af kongen, hvorimod fremsiden af bordet var ubesat. De andre borde vare lange og smale og opstilledes ved hallens langsider fra pallen til forstuen. Hallens tag var fra gammel tid temmelig steilt og takt med træspaan eller plader af sten, ikke sjelden endog med straa; tagryggen var ofte prydet med en kam af metal eller sten, som i gjenembrudt arbejde havde et fortløbende ornament; foran taget gik et brystværn med tinder og skydeskaar, og gavlerne vare ikke sjelden trappeformede, hvad der dog oftere var tilfældet i Skotland og Frankrige. Indvendig var hallen altid uden loft og med synligt sperreverk, fordetmeste uden maling. Baade indvendig og udvendig bleve murene hvidtede, og veggene indvendig i 5, 6 fods højde dækkede med træpanel, der, naar det var malet, almindelig havde grøn farve med forskjellige mønstre og figurer. Derimod begynte man først i den sidste tid af dette hundrebaar at hænge tæpper paa veggene. I gavlen over pallen var der altid et vindu og undertiden ogsaa i den modsatte ende over musikgalleriet; begge vinduer vare ikke sjelden runde. Forresten var der vinduer ved den ene eller begge hallens langsider. Disse adskilte sig fra kirkevinduer derved, at de indvendig havde forbygninger med et sæde paa hver side. Ved den tid, som her omhandles, havde de spidsbuet form og vare delte i to ved en midtpost, og sedvanligvis ogsaa efter højden ved en tverpost. Glas i vinduerne var i verdslige bygninger og navnlig i kongehallerne ej kjent før det 13de hundrebaar og kun i en del af vinduet. Endnu i det 14de hundrebaar var det almindeligt, at kun den øverste halvdel af vinduesaabningen havde glas, som ikke engang var festet til stenværket men indsat i rammer og pakkedes ned, naar kongen forlod stedet, ja endog førtes med fra den ene hall til den anden, hvad der viser glassets sjeldenhed og store verd endnu ved denne tid. Den nedre halvdel af vinduet havde kun jernstænger og lukkedes med træluger, der havde flere navne, hvoriblandt i ordret oversættelse kan merkes vindudøre eller trævinduer. Det staar nu kun tilbage at omtale det ovenberørte kammer, som gik under navnet Solar. Dette var det fornemste rum næst hallen og tilhørte udelukkende kongen og hans familie. Her trak han sig tilbage med sine fornemste gjester, naar festen var over, idet han efterlod det øvrige selskab i hallen, hvor ogsaa mange sov. Solaren var almindeligvis bag højsædet og langs hallens endemur, hvis brede den indtog. I hver ende havde den et vindu og kjellerrum nedenunder. Bygningens tag gik ej længer op, end at hallens gavl med dennes vindu hævede sig derover. Sedvanligvis var der en liden aabning i veggene, saa at kongen eller husets herre fra Solaren kunde se og høre alt, hvad der foregik i hallen.

a stair by the side of the wall led up to it. Passing through the principal portal you entered a kind of ante-room called the entry, or screen, occupying the width of the building. Over this was the music or minstrel's gallery which, together with the wall to which it was attached was sometimes constructed of stone but more frequently of wood; the gallery was reached by a staircase from the porch or near the principal entrance, and usually then were two doors in the partition wall between the screen and the hall itself. The floor was stone strewn with straw or rushes and was often called the marsh to distinguish it from the raised part at the end. The fire was made on a hearth called „reredos“ in the centre of the hall, under the louvre for the escape of the smoke. Fire places do not appear to have been known till after 1066 and were mostly employed in smaller apartments. At the end of the hall anciently stood the dais or platform raised on two steps and boarded. At one end of the dais was a bay window in the recess of which stood the buffet in which the plate was displayed; at the opposite end were two doorways, one leading to the cellar, the other to the Solar on which we shall remark later. Along the wall from the one end of the dais to the other stood a stone bench, and in the centre the king's seat sometimes again raised in a separate chair or throne, which was often of stone elaborately decorated with painting and gilding. But besides this seat the king sometimes had one at the high table which was placed on the dais, the principal guests were ranged on each side of the king, however the front part of the table was left entirely open. The other tables were long and narrow arranged on each side of the hall and extending the whole length of it from the dais to the screen. Anciently the roof of the hall had a considerable pitch and was covered with shingles of wood or stone and occasionally with straw. The ridge was not unfrequently decorated with a running ornamentation called a crest either of metal stone or tile; in the front of the roof ran an embattled parapet, and the gable ends were not unfrequently drawn by corbie steps, which however was more generally the case in Scotland and France. The open timber framing of the interior was generally plain, though a few instances do occur of directions to paint the wood work. The walls were whitewashed both inside and out and the interior of the wall wainscoted to a height of five or six feet, which when painted, was generally green and of varied patterns and designs; whilst it was only at the latter part of the century that draperies were hung on the wall. At the gable above the dais there was always a window and sometimes also at the opposite end above the minstrel's gallery; not unfrequently both were round. There were also windows in one or both sides of the hall. These are distinguishable from church windows by a recess in the sill with a seat on each side. At the time here mentioned, they were of the pointed order and divided into two lights by a mullion and generally they had a transom also. Glass was not used in secular buildings before the thirteenth century, and particularly in the King's Hall, and then only in a part of the window. Even in the fourteenth century, it was only usual to employ it in the upper part of the window and then it was not fixed to the stone work, but fitted into frames or casements, which were moveable and were removed and packed up when the family was absent, showing that glass was still scarce and valuable. The lower part of the window was furnished with iron bars and with shutters bearing several names as fenestrals, lattices, windowdoors and wooden windows. It only remains for us to speak of the chamber called „Solar“ which ranked next in importance to the hall and belonged entirely to the king and his family. Thither he retired with his principal guests at the close of the feast leaving the rest of the party in the hall where many of them slept. The solar was usually situated behind the king's seat at the end of the hall, occupying the whole width with a window at each end and a cellar beneath. The roof of the chamber was not higher than that the gable of the hall and his window rose above it. Usually there was a small opening in the wall of the solar so that the king or lord of the house could observe all that passed in the hall.

Efter denne oversigt skulle vi vende os til de foreliggende tegninger. Disse er to slags. Paa pl. X—XII fremstilles bygningen som den nu er; dog maa det strax merkes, at der paa pl. XI under no. 8—16 er medkommet en del stene, som ved nærmere eftersyn af deres profiler eller listverk have vist, at de ej kunne tilhøre denne bygning, skjønt de fantes deri ved dens undersøgelse.

Pl. X no. 1 fremstiller den nordre gavlside, hvorpaa med udprykkede linjer vises de inde i muren liggende gange og trapper samt den lodrette aabning derfra ned til brønnen; — 2 fremsiden; — 3 grunnplan af øverste stokverk eller selve hallen, ligeledes med udprykning af de omtalte gange i muren; — 4 oprids, snit og grunnplan af et af forsiden vinduer; — 5 længdesnit af bygningen, seet mod øst eller mod bagsiden, hvor den i senere tid tilsatte tvermur fremhæves ved lysere skygning; — 6 grunnplan af mellemste stokverk.

Pl. XI no. 1 er et tværsnit af bygningen, seet mod nord, hvor den sterke streg øverst noget til højre af midten viser den ene side af det oprindelige store vindu, ved hvis underkant sees levning af en buefris; — 2 oprids af bagsiden; — 3 tværsnit af bygningen, seet mod syd, med udprykninger af gangene eller tilmurede aabninger i veggene; — 4 længdesnit af bygningen, seet mod vest eller mod forsiden; — 5 grunnplan og oprids med tilhørende profil af et vindu i mellemste stokverk; — 6 og 7 den ovenomtalte buefris under det store vindu i større maalestok; — 17 oprids og snit af hovedindgangen til den egentlige hall.

Pl. XII fremstiller bygningen, som den vilde vise sig, naar den tænkes udbrykket i begge sine hjørner ved bagsiden, og endeveggene samt endel af fremsidens vegge ligeledes tænkes lodret gjennemskaarne. Blandt de med tal og bogstaver nærmere angivne snit kan merkes omtrent midt paa pladen til venstre grunnridset af det ovenomtalte store vindu i endeveggen, saaledes som det efter de forefundne levninger viser sig, og nederst til højre profilerne A og B i større maalestok.

For enhver, som ikke har seet bygningen, ville disse tegnninger vise dens nuværende lurvede udseende, og flere af dens nyere dele ville strax være iøjnefallende. Som saadanne kan især peges paa det af bindingsverk opførte fremspring over hovedtrappen (pl. X no. 2 jfr. no. 3), forsterkningspillen i sydvestre hjørne (pl. X no. 1), alle aabninger med rundbuet form baade paa forsiden og i nordre gavl (pl. X no. 1 jfr. pl. XI no. 1), forhøjelsen af galvene i det underste stokverk (pl. X no. 5 jfr. pl. XI no. 4), og endelig den ovenomtalte tvermur (pl. X no. 5 og 6). Hertil kan lægges, at der ved den ovenomtalte „sunkne huk,“ som blev istandsat i 1683, uden tvil sigtes til det sydvestre hjørne, hvis øverste vindues bue paa den ene side er gledet ned, og derved har faaet en fortrykt form (se pl. X no. 2, jfr. pl. XI no. 4, hvor det viser sig, at buen paa indsiden er aldeles borte). Forresten vilde det her kun trætte at gaa dybere ind i bygningens samtlige enkeltheder, og alligevel ikke sætte læseren istand til paa egen haand deraf at danne sig et billede, hvori kun de oprindelige dele vare fastholdte. For at dette skal opnaaes, er der udarbejdet andre tegninger (pl. XIII—XVI), som derhos fremstille, hvorledes bygningen efter nøjeste overvejelse maa have seet ud i sine manglende dele.

Pl. XIII no. 1 og 2 ere længdesnit, det første af bygningen, seet mod vest, og lagt igjennem linjerne *kmnopr* paa pl. XIV no. 2, det andet af bygningen, seet mod øst, og lagt gjennem linjerne *abcdef* sammesteds.

Pl. XIV no. 1 er et oprids af den nordre gavlside; — 2 og 3 tværsnit af bygningens modsatte ender, det første lagt

After these remarks we return to the drawings which are of two kinds. In Pl. X—XII, the building is represented in its present state, though it must be remarked, that in Pl. XI, under the No. 8—16, a number of stones are introduced which on close examination of their profiles and mouldings, do not appear to have belonged to the building although found there on examining it.

Pl. X No. 1 represents the northern gable, the tracing lines on the wall showing the passage and stairs and the vertical lines, the shaft of the well; — 2 the front view; — 3 the ground plan of the upper story or the hall itself with tracing of the before mentioned passage in the wall; — 4 a view and profile of one of the front windows; — 5 a longitudinal section of the building looking to the east, or rear with the interior wall mentioned as being added at a later period, shown by a lighter shading; — 6 a ground plan of the intermediate floor.

Pl. XI No. 1 is a transverse section of the building looking to the north, the dark line to the right a little above the centre, showing the one side of the original great window, at the lower part of which are to be seen remains of an arched moulding; — 2 view of the building from the rear; — 3 transverse section looking south with tracings of passage or filled up openings in the wall; — 4 longitudinal section looking to the west or front of the building; — 5 view, plan and profile of a window on the central floor; — 6 and 7 the before mentioned arched moulding under the great window, on a larger scale; — 17 view and profile of the principal entrance to the hall itself.

Pl. XII shows the building as it would appear supposing the corners and end walls to be thrown open in a line with the back wall, and a like supposed vertical section of the end walls and part of the front wall. Among the sections numbered and described, may be remarked to the left of the centre of the plate, the ground plan of the mentioned principal window in the end wall, as it appears from the traces discovered, and lower, to the right the profiles A, B on a larger scale.

To those who have not seen the building these drawings will present its present decayed appearance, and several of its later additions will immediately strike the eye. As an instance, may be pointed out the timber and brickwork projection constructed over the principal staircase (Pl. X No. 2 comp. with No. 3), the strengthening buttress in the south western corner (Pl. X No. 1), all the openings of a round arch form both in the front and in the northern gable (Pl. X No. 1 comp. with Pl. XI No. 1), the raised parts of the ground floor (Pl. X No. 5 comp. with Pl. XI No. 4), and lastly, the before mentioned interior wall (Pl. X No. 5 and 6). To this may be added that the „sunkne nook“ previously noticed, which was repaired in 1683, refers without doubt to the southwestern corner the one side of the upper window arch of which having sunk down and thereby given it that crushed form it retains (see Pl. X No. 2, comp. with Pl. XI No. 4, where it appears that the arch in the interior has entirely disappeared). However it would be only tiring to enter into similar details of the building, without enabling the reader to form a picture by which the principal parts would be clearly represented. To supply this, the illustrations in Pl. XIII—XVI are furnished, which represent the building in that state which after careful consideration it must have appeared with its missing details.

Pl. XIII No. 1 and 2 are longitudinal sections, the first of the building looking west, and included in the lines *kmnopr*, in plate No. 2, the second of the building looking east, and contained in the lines *abcdef* on the same plate.

Pl. XIV No. 1 is a view of the northern gable end; — 2 and 3 sections of the opposite ends of the building, the

igjennem linjerne *stuv* paa pl. XIII no. 1 og 2, det sidste igjennem linjerne *ghi* sammesteds.

Pl. XV no. 1 viser bygningens forside; — 2 dens bagside.

Pl. XVI no. 1, 2 og 3 fremstille tre forskellige former, som det øverste rums vinduer mod vest (jfr. pl. X no. 4) kan tænkes at have haft, men hvoraf no. 1 er blevet foretrukket, blandt andet fordi derved fremkommer mest overensstemmelse med det mellemste stokverks vinduer (jfr. pl. XV no. 1); — 4 er en grunplan af det nederste stokverk.

De grunde, hvorfor det antages, at bygningen har seet saaledes ud og ikke anderledes, ere følgende. For det første kan det sluttes af bygningen, som den nu er, at den har haft gavler, selv om dette ikke allerede fremgaar af den ovenmeddelte tegning fra 1580 og af hvad der omtales i 1594. At gavlerne vare trappeformede, viser ligeledes den nysnævnte tegning, skjønt denne form ellers ikke er truffen ved nogen bygning her i landet, medens den var sædvanlig paa de fleste andre steder i middelalderen. Ved det store vindu i gavlen er bredden given med de forhaandenværende levninger, og derefter ere højdeforholdene afpassede; de former, hvormed det forøvrigt fremstilles, ere saadanne, som have mest sansynlighed for sig, naar hensyn tages til de levnede deles plads og profiler. Da vinduet, som anført, gik et stykke op i gavlen, saa følger deraf igjen, at hallens loft ej var fladt, men at tagstolen, efter den gamle skik hos os og i England, var synlig, medens der forresten naturligvis ikke kan have nogen sikkerhed for, at spærreverket just var sammensat som her fremstillet. Af de to forskellige former, som træffes her i landet, nemlig i stavkirkernes og i stenkirkernes lofter, er den sidste valgt, som den mest sansynlige paa grunn af at hallen er en stenbygning, og navnlig er forbilledet her hentet fra Vernes kirke (se pl. XVII no. 3). Der kan ingen tvil være om, at taget var dækket med træspaan ligesom endnu ved stavkirkerne, da dette, som ovenfor vist, ved denne tid var tilfældet endog i England og hos os langt ned i middelalderen paa alle slags bygninger, hvor man ej brugte torv; skiferdækning træffes først nævnt i et brev af 1308 angaaende Kristkirken i Bergen. Derimod have ingen saadan sikkerhed for, at bygningen foran taget havde brystværn, som heller ikke sees paa tegningen af 1580, dog bliver det sansynligt, naar der lægges merke til, at denne form altid træffes i England paa lignende bygninger, og desuden maa hensigten med de trapper, som findes i hallens gavler og senere skal omtales, rimeligvis have været at lede op til gangen paa taget bag det formodede brystværn. Som fremstillet paa tegningerne, maa bygningens nærværende underste rum have været delt i to ved et trægulv, da man ikke paa anden maade kan forklare sig, at der findes døre midt paa veggen, og desuden er der i murene kragstene og paa pillerne fordybninger, som maa have baaret gulvets naser eller dragere. Ligeledes er det sikkert, at vinduerne i det mellemste stokverk maa have haft den fremstillede form, hvorimod der ved de tilsvarende lysaabninger i selve hallen kan være spørgsmaal om tre noget forskellige former, hvoraf dog no. 1 (pl. XVI) af de ovenanførte grunde er foretrukket. I nederste stokverk er derimod ikke fundet spor af nogenslags oprindelige lysaabninger eller døre mod det ydre; adgangen dertil var selvfølgelig, ligesom ellers dengang sædvanligt, paa trapper fra mellemste stokverk. Til det ovenstaaende maa endnu lægges, at bygningen langs tagryggen sansynligvis har haft en kam med gjennebrudt arbejde, da dette var sædvanligt baade i England, som anført, og hos os paa stavkirkerne.

Bygningen har ifølge almindelig middelaldersk skik dobbelte mure, hvorimellem der er fyldt af smaa sten, grus og kalk. Alle hjørner, indfatninger om aabninger og baand ere af klæbersten, de øvrige dele derimod kun af utilhugne større og mindre graasten. Der er saaledes al sansynlighed for, at veggene overalt, hvor ikke huggen sten fantes, baade udvendig og indvendig vare, ligesom sædvanligt i England, hvidtede eller pudse med kalk.

first included in the lines *stuv*, on Pl. XIII No. 1 and 2, the last in the lines *ghi*, on the same plate.

Pl. XV No. 1 represents the front of the building; — 2 the back.

Pl. XVI No. 1, 2 and 3, represent three different forms, which the windows looking west on the upper floor may be supposed to have had (comp. with Pl. X No. 4), but of which No. 1 was preferred on account of its resemblance to the windows on the floor beneath (comp. with Pl. XV No. 1); — 4 is a ground plan of the lowest story.

The reasons for supposing the building to have appeared thus and not otherwise, are the following. For the first it may be concluded from the building as it now stands, that it was furnished with gables if indeed the drawing from 1580 had not already shown that, and by what is mentioned in 1594. That the gables had corbie steps, the above mentioned drawing also proves, although that form is not to be met with on any building in this country, whilst it was the case in most others during the Middle-ages. The breadth of the great window at the gable is supplied by the existing remains and secondly, the conditions of height agree with it; the rest of the window is such as is most probable, viewing the position of the remains and the profiles. The window as before mentioned being partly in the gable, it therefore follows the coiling of the hall could not be flat, but was according to ancient custom with us and in England of open timber work, whilst further, there can be naturally no positive assurance that the framing was exactly of the same kind as represented. Of the two different examples to be met with in this country namely those of *Reisverk* churches and those of stone churches the roof of the latter is chosen as the more probable, on the ground of the hall being a stone building, and therefore the design is taken from Vernes's church (see Pl. XVII No. 3). There can be no doubt the roof was covered with wooden shingles as is still the case in the *Reisverk* churches and as before mentioned was the case even in England at that time, and with us late in the Middle-ages, on all sorts of buildings where turf was not employed; covering of slate is first named in a letter of 1308 concerning Christ's church in Bergen. Yet there is no such certainty of a parapet being employed nor is such shown in the drawing of 1580 though it may have been the case when we reflect, that form was always met with in England on like buildings, further the object of the passages and stairs in the walls of the gables, of which mention will be made later, may reasonably be supposed was to lead to the passage on the roof at the back of the presumed existing parapet. As shown in the drawings the lower story had been converted into two by a flooring of wood, it being impossible to explain one's self otherwise, that the doors open in the middle of the wall, and further there are still consoles in the walls and recesses in the pillars, which must have supported the beams of the floor. It is also certain that the windows in the central story must have been of the form represented, whereas regarding the similar openings for light in the hall itself, there can be a doubt regarding the three somewhat different forms, of which No. 1 (Pl. XVI) for the reasons above mentioned is to be preferred. In the lowest story there is no trace of any windows or dooropening outwards. The communication therewith was necessarily by stairs from the floor above as usual at that period. To what has already been remarked may be added, that the building had in all probability a crest of open work ornament on the ridge, it being customary as before remarked both in England and with us on *Reisverk* churches.

The building is constructed with double walls as was usually the case in the Middle-ages, the central part being filled up with small stones gravel and lime. All the corners, edgings, openings and mouldings are of soap stone the remainder being large and small hard stone. In all probability the walls, where hewn stone was not employed, were as customary in England whitewashed or plastered with lime. Regarding the arrangement

Hvad bygningens indretning angaar, vil denne blive endnu klarere for læseren, naar vi beskrive hvert stokverk for sig.

Underste stokverk er ved to tvermure delt i tre rum, et større i midten og to mindre ved hver side, tilsammen med 4 piller, som gaa op igjennem gulvet og bære hvelvingerne over andet stokverk. Nogen indre forbindelse eller døraabning er kun opdaget mellem det midterste rum og det, som ligger til venstre deraf (se pl. XI no. 4). Forresten er der her intet andet merkeligt end den brønn, som findes i endemuren (se pl. XVI no. 4 litr. a). Mod det ydre har den haft et lyshul (pl. XIV no. 1 nederst), og adgangen dertil er gjennem en døraabning, hvorfra nogle trin føre ned, medens aabningen for brønnen fortsætter sig op igjennem murene til gangen bag 2det stokverk, hvorfra man altsaa ved hjælp af snor og bøtte har kunnet trække vandet op (pl. XIII no. 1 nederst til højre, jfr. pl. XII vertikalsnit 13—14, hvor der ogsaa vil sees det gjenembrud af muren, som, efter hvad ovenfor er omtalt, foretoges i 1685, for at lede vandet ud).

Mellemste stokverk er delt paa samme maade som det nysomtalte, men dækket af krysshvelv. Rummene forbindes med hinanden ved flere aabninger i tvermurene (se pl. XII horisontalsnit *tx*) og har mod forsiden syv spidsbuede vinduer (pl. XIII no. 1), mod bagsiden en firkantet lysaabning og to ligeledes firkantede døre (sammesteds no. 2), hvis underkant ej har ligget højere end et trin over jordsmonnet udenfor. Hovedindgangen til dette stokverk er paa sydsiden ad nogle udvendige trapper (se sammesteds no. 1 til venstre). Gjennem en firkantet døraabning kommer man først ind i et lidet rum, omtrent 2 alen i firkant (se pl. XII vertikalsnit 1—12 og horisontalsnit *t-x* linjen 25—26). I enden af dette rum gaar en dør ind til stokverkets sydligste rum, medens der til venstre af hovedindgangen i muren er en aabning med trapper, som først gaa bent frem mod vest og dernæst om hjørnet, hvor de komme ud i sydkanten af den nærmeste vinduesaabning i hallen (se pl. XII vertikalsnit 23—26). I stokverkets modsatte ende sees under venstre hvelving en lysaabning og nedenfor denne et rundt hul (pl. XIV no. 2), maaske for et afløbsrør fra en vask. Under den højre hvelving (sammesteds) er der noget over gulvet en fordybning i muren, og naar man kommer op der, har man ligefor sig en smal lysaabning og til højre et lidet rum, som oprindeligt har været aflukket med dør og kun faar et sparsomt lys gjennem de i en stenplade udhuggede kløverbladformede aabninger (pl. XII vertikalsnit 1—12 linje *r-s*). Ligeoverfor dette rum gaar en gang, som oprindeligt ligeledes har været aflukket med dør, og hvori den omtalte aabning fra brønnen udmunner under en firkantet dækplade. Gangen gaar først bent frem og dernæst paa trapper om hjørnet, hvor den kommer ud i nordkanten af den nærmeste vinduesaabning i hallen. Hele dette stokverk var maaske opholdssted for huskarlene eller tjener-skabet.

Det øverste stokverk har kun et rum, den egentlige festhall, som indvendig er omtrent 50 alen lang, 20 alen bred og til overkanten af langsidernes mure 11, 12 alen høj. Lægges derhos merke til, at den ikke havde fladt loft, saa har dens højde til tagets spånse udgjort omtrent 27 alen. Naar undtages kirker, findes her i landet endnu ikke nogen saa lang sal og heller ikke saa høj, som denne har været. Hovedindgangen er i den søndre ende gjennem et rigt forsynet noget fortrykt rundbuet portal (pl. XIII no. 1 og XI no. 17). Strax indenfor dette er der til venstre i muren et lidet rum (pl. XII horisontalsnit *aglmn*), sansynligvis for dørvogteren, med en liden lysaabning i enden. Hallen har mod bagsiden højt oppe paa veggen to firkantede og to spidsbuede og mod forsiden syv store ligeledes spidsbuede vinduer. De sidste ville sansynligvis ved nærmere undersøgelse vise sig at have haft et sæde ved hver side, da dette, som ovenfor er nævnt, træffes i England og ligeledes ved enkelte med hallen samtidige vinduer i taarnet paa Bergenhus. Maaske vil man engang ogsaa komme paa det rene med, om vinduerne havde glaser, og i saa fall om glasset var festet til stenverket eller indsat i løse rammer. Forresten

of the building, it will be clearer for the reader if we describe each floor separately.

The lowest story is divided into three chambers by two walls, the larger in the centre and two smaller at the ends, it has four pillars rising through the ceiling and supporting the arches above the upper story. Some internal communications or doorways are alone to be discovered between the central chamber and that lying to the left of it (see Pl. XI No. 4). There is nothing else worthy of remark except the well, which is situated in the end wall (at a Pl. XVI No. 4). An opening for light formerly existed (Pl. XIV No. 1 at foot) and the communication with the chamber is through a doorway from which some steps lead downwards, whilst the shaft of the well continues upwards in the wall to the passage at the back of the upper floor, whither it was possible by the aid of rope and bucket to draw water from the well (Pl. XIII No. 1 at foot to the right comp. with Pl. XII vertical sections 13—14 where the opening will be seen in the wall, which as before mentioned, was made in 1685 for the escape of the water).

The central story is divided in the same manner as that just described, but has a roof of cross vaultings. The chambers communicate with each other by several openings in the partition walls (see Pl. XII horizontal section *tx*), and have on the front side seven pointed arched windows (Pl. XIII No. 1) at the back a square opening for light and also two square doorways (No. 2 same Pl.) the lower parts of which have not been more than one step above the ground outside. The principal entry to this floor is on the south side by several outside steps (see same Pl. No. 1 to the left). Through a square doorway you first descend into a little chamber about four feet square (see Pl. XII vertical section 1—12 and horizontal *t-x*, line 25—26). At the end of this room a door leads to the most southerly chamber on the floor whilst to the left of the principal entrance, there is an opening with steps leading first due west, and then turning the corner you come out on the south side of the nearest window in the hall (see Pl. XII vertical section 23—26). At the opposite end of this story an opening for light may be seen under the left arch, and beneath that, a round hole (Pl. XIV No. 2) probably for a sink pipe. Under the right hand arch (same Pl.) a little above the floor is a recess in the wall, and on entering you discover immediately facing you a small opening for light, and to the right a small chamber which was originally closed by a door and faintly lighted by trefoil openings cut in the stone (Pl. XII vertical section 1—12 line *r-s*). Opposite this chamber runs a passage which was also originally closed by a door and in which the before mentioned shaft from the well beneath lies, closed by a square covering. The passage leads at first straight forward and by steps past the corner opening into the north side of the nearest window place in the hall. The whole of this story was probably for the use of the servants or retainers.

The upper floor forms one chamber, the hall of state, which is about one hundred feet long and forty broad, and from twenty two to twenty four feet high to the top of the side walls. It must be remarked, that not having a flat ceiling, its height at the centre of the roof was about fifty four feet. With the exception of churches, no chamber so large or lofty is to be found at present in the country, as this has been. The principal entrance is at the southern end through a richly ornamented but somewhat crushed round-arched portal (Pl. XIII No. 1 and XI No. 17). Immediately inside this, to the left, is a little chamber (Pl. XII horizontal section *aglmn*) probably for the porter or gatekeeper, with a small window at the end. At the back of the hall high up in the wall there are two square and two pointed arched windows, and in the front likewise seven large ones of the same kind. On closer inspection the latter will probably be found to be furnished with a seat on each side, this, as before mentioned, being the case in England, and also with some windows in the tower of Bergenhus of equal antiquity with the hall. It will perhaps then be possible to ascertain whether the windows were glazed, and in

er det allerede omtalt, at hallen gennem det nordligste og det sydligste af forsiden vinduer staar i forbindelse med bygningens mellemste stokverk. Hertil maa nu føjes, at man ad de trapper, som gaa op ved hvert hjørne af hallens bagre langvegg (se pl. XIII no. 2, jfr. pl. XII vertikalsnit 1—12 og grunnridset af det store vindu) har gennem gange i muren kunnet komme op til begge sider af taget. Desuden maa det ved trappen i det søndre hjørne merkes, at den ogsaa leder op til en døraabning midt paa hallens søndre endevegg (se pl. XIV no. 3), og foran denne dør maa der selvfølgelig efter linjen ax have ligget et gulv, der sansynligvis sprang saa langt frem, som linjen $z\delta$ (pl. XIII no. 2), og blev baaret af en vegg eller stolper efter linjen zy . Rimeligvis maa der her, i lighed med hvad der fant sted i England, have været et musikgalleri, saaledes at rummet derunder dannede en forstue, som indtog hele bredden af hallen og var adskilt fra denne ved en panelvegg. Ligeunder nysnævnte døraabning til det formodede galleri vil sees en anden lignende, hvorfra der til venstre først gaar en gang og dernæst en trappe op til en dør (pl. XV no. 2 til venstre), hvorigennem man kommer ud paa den mur, som omgiver kommandantboligens borgegaard. Vi skulle senere komme tilbage til denne mur, medens vi her endnu maa omtale hallens nordre endevegg (pl. XIV no. 2). Det kan neppe være tvilsomt, at kongens højsæde havde sin plads midt paa denne vegg. Lægges derhos merke til, at den før omtalte trappe i veggens til højre først begynder 2 alen over gulvet, og at den dør, som ved den modsatte side sees i det nordligste vindues fordybning, ligeledes ligger $1\frac{1}{4}$ alen over gulvet, saa bliver det klart, at der her over hallens hele brede maa have været en pall eller forhøjning med nogle trin. Paa denne pall stod da bordet foran kongens højsæde, medens de øvrige benke med tilhørende borde, som sættes frem naar der spistes, fik sin plads ved hallens langsider ligefra pallen til forstuen. Til højtids hængte man vistnok tæpper paa veggene, derimod er det for tiden ej muligt at sige, om hallen havde ildsted. Rigtignok sees paa den foran side 8 gjengivne tegning over hallens tag noget, der ligner skorstene, men hertil er der ej fundet mindste spor, og desuden vare skorstenspiber dengang, da hallen blev bygget, ganske vist ej kjente her i landet. Fantes der overhovedet noget ildsted, maatte det vel snarest, ligesom i England, have været en aaben arne midt paa gulvet. Nogen undersøgelse herom har dog hidtil ej kunnet foretages paa grunn af rummets nuværende brug og indredning.

Vi træffe saaledes i denne bygning de samme hovedformer, som hallerne her i landet havde dels fra ældgammel tid og dels som følge af de forandringer, Olaf Kyrre foretog med deres indretning: vi har en for sig selv staaende aflang firkantet bygning med gavli i hver smalende; et øverste stokverk, hvortil adgangen er ad en høj udvendig trappe; en festhall med aaben tagstol, forstue i den ene smalende og kongens højsæde i den modsatte. Men alt dette er nu af sten istedenfor af træ, og dels som følge deraf og dels i tidens medfør er svalgangen om øverste stokverk bortfallen, rummene have faaet store lysaabninger, og inde i murene er der gange og trapper, som sætte de forskellige stokverk i forbindelse med hverandre. Det hele fremtræder saaledes paa en ny maade, og da næsten alle de nævnte hovedformer, som ovenfor vist, fant sted ogsaa i de engelske haller, saa fremkommer derved en stor lighed med disse. Aldeles ublandet viser den engelske indflydelse sig i det store vindu over kongens højsæde, i det formodede musikgalleri, hvortil intet sidestykke findes* omtalt i vore historiske skrifter, og allermest i formen af vindærnes søjlehoveder. Stilen er den tidlige engelsk-gotiske og tilhører med den udvikling, som navnlig viser sig i profilerne paa de levnedede dele af det store gavlvindu, (se grunnridset deraf paa pl. XII ved A og B, i større maalestok nederst til højre) omtrent midten af det 13de hundredaar. Saaledes finne vi her styrket, hvad vi ovenfor af historiske grunde antog, at hallen maa være

such case whether the glass was fixed to the stone work or put into loose frames. It has been already observed that the hall is connected with the middle story of the building by means of the most northerly and the most southerly of the windows in the front. To this must be added that it has been possible to ascend through passages in the walls to both sides of the roof by the stairs which are situated at each of the two corners of the hall (see Pl. XIII No. 2, comp. with Pl. XII vertical section 1—12 and the ground plan of the large window). Besides this the flight of stairs in the southern corner leads up to a doorway in the middle of the southern end wall (see Pl. XIV No. 3) and consequently before this door in the direction of the line ax there must have been a floor, which probably projected as far as the line $z\delta$ (Pl. XIII No. 2) and was supported by a wall of wood or postes in the direction of the line zy . Probably there was here, as was the custom in England, a music gallery, so that the space underneath formed an anteroom, which took up the whole breadth of the hall. Immediately underneath the doorway just named, leading as supposed to a music gallery, there is another similar to it, from which there first goes a passage to the left, and afterwards a flight of stairs to a door (Pl. XV No. 2 on the left), and through this you come out on the wall, which surrounds the commandants residence. We shall have more to say of this wall presently, but will here describe the northern end wall of the building (Pl. XIV No. 2). There can scarcely be any doubt that the king's seat was situated in the middle of this wall. Now if we consider that the flight of stairs in the wall on the right before alluded to has its commencement 4 feet above the floor, and that the door seen on the opposite side in the recess of the most northerly of the windows also is situated $2\frac{1}{4}$ feet about the floor, it is evident that there must have been here a raised platform furnished with steps over the whole breadth of the hall. On this platform the high table was placed in front of the king's seat, the other benches with tables belonging to them which were brought out at meals had places along the sides of the hall between the platform and the screen. On festive occasions the walls were no doubt hung with cloth, but at present it is not possible to say whether the hall was provided with a fireplace. In the drawing however of the hall (Pag. 8) we see something above the roof having the appearance of chimneys, but no traces whatever have been found of them, and besides, at the date when the hall was erected chimneys were not known in this country. Even if there had been any fireplace, it must have been, as in England, an open hearth in the middle of the room. It has not however as yet been possible to make any search owing to the present use and arrangement of the room.

In this building we thus find the same general points of architecture as were peculiar to the halls of this country from the most ancient times, some of which were the results of the changes made by Olaf Kyrre in their construction; we have here an oblong quadrangular building standing by itself with gables at each end, an uppermost story, the entrance to which is by a high flight of stairs at the outside of the building, and a festive hall with roof of open timberframing, an anteroom at one end, and the king's seat at the other. But the whole is composed of stone instead of wood, and partly on this account, and partly according to the custom of the time the gallery surrounding the upper story is omitted, the rooms have large openings admitting the light, and within the walls there are passages and flights of stairs connecting the different stories. The whole appears thus in quite a new light, and as all the main points of architecture before alluded to, are similar to those found in the English halls, they have a remarkable resemblance to them. The unmixed influence of the English civilisation shows itself in the large window above the king's seat, in what is supposed to have been a music gallery, to which there is no counterpart mentioned in our old writings, and chiefly in the shape of the pillar heads of the windows. The style of the architecture is the early English Gothic, and belongs with the development principally shown in the profiles of the remaining portions of the large gable window (see the ground plan Plate

opført imellem 1247 og 1261. En undtagelse herfra gjør kun indgangen til øverste stokverk (pl. XI no. 17), der ogsaa nærmest tilhører den engelske stil, men, som allerede bemærket, neppe kan være ældre end begyndelsen af det 15de hundrekaar. Portalet maa følgelig fra først af have været anderledes, end nu, og der sees ogsaa over buen mod det indre (pl. XII, vertikalsnittet) nogle svage spor af en foretagen forandring.

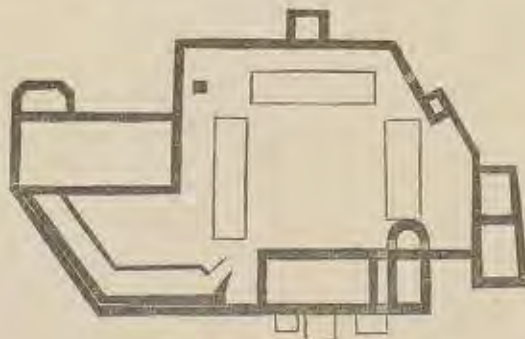
Det staar nu kun tilbage at omtale et par enkeltheder ved hallen og dens forbindelse med kongsgaarden. Den ene enkelt-hed er den tilmurede aabning, som sees paa bygningens forside omtrent ved øvre kant af det 3dje vindu fra hjørnet og som gaar op igjennem muren (pl. X no. 2, pl. XII horisontalsnit *aglm* ved linje 27—28 og sammesteds vertikalsnit 27—28). Paa grun af sin uregelmæssighed blev denne aabning antagen for at hidrøre fra nyere tid og derfor udeladt paa pl. XV no. 1, men dette kan neppe være hævet over enhver tvil, især naar der lægges merke til, at den har indfatning af klæbersten. Fra hvad tid den end monne hidrøre, bliver det dog vanskeligt at sige noget om dens hensigt.

En anden tvil opstaar ved de murkanter, som sees paa hallens bagside nær det nordre hjørne (pl. XVI no. 4 ved *b* og *c*, i oprids paa pl. XV no. 2 til højre, jfr. pl. XI no. 2). Det er nemlig klart nok, at der her fra først af har været et udspring, hvorimod formen af dette ej sikkert kan bestemmes. At udspringet har haft nogen indgang fra hallens øverste eller mellemste stokverk, er der ej mindste spor til, derimod gaar der fra underste stokverk op igjennem muren en trappe, som kommer ud imellem de omtalte murkanter (pl. XII vertikalsnit 1—12 linje 17—18, jfr. horisontalsnit *t-x* linje 17—18 og nederst til venstre vertikalsnit 17—18). Vel ere trappens loft og trin i sine nuværende former nye, men selve trappeaabningen og det omtalte udspring maa dog tydelig nok være de samme, som nævnes i flere ældre inventarier eller regnskaber. Saaledes omtales i slottets inventarier for 1622 og 1633 den „trappe, som gaar igjennem Langhuset op til den liden runddel, som endel haver været med hvelving og endel med sagbord“, hvortil føjes, at „træverket [af trappen] er slet forraadnet og til nedfalls, dog den liden runddel bag ved Langhuset i sig selv nogenledes paa muren ved magt, undtagen træverket og taget oventil, som er meget forraadnet“; paa denne runddel laa da 6 smaa kanoner, hvori-blandt 3 kobberfalconetter. Inventariet for 1648 omtaler ligeledes, at „trappen til runddelen ved Langhuset er forraadnet ligesom til-forn, runddelen derimod ved magt“, og i Bergenhus festnings ammunitionsregnskab for 1665 nævnes istandsættelsen af „det runde taarn“. Udspringet sees endnu paa det hosføjede ældste grunnrids af slottet fra 1690, hvor vi har hallen øverst til

XII by A & B, on a large scale at the bottom on the right hand) to about the middle of the 13th century. Thus we here find confirmed, what we above supposed to be the case from historical reasons, that the hall must have been erected between 1247 and 1261. The entrance door to the upper story (Pl. XI No. 17) is the sole exception to this, which, although it also bears a close resemblance to the English style, scarcely however, as before stated, can be of earlier date than the commencement of the 15th century. That this gate originally was different is thus plain enough, and towards its inner part, above the arch, slight traces can be seen of the alteration made (see Pl. XII vertical section 1—12).

We have now only to take notice of a few details respecting the hall and its connection with the king's dwelling. One of the details is the opening now blocked up, seen on the front side of the building, near the upper edge of the third window from the corner, and which reaches to the top of the wall through it (see Pl. X No. 2 and Pl. XII horizontal section *aglm* and vertical section 27—28). Owing to this irregularity it is supposed to be of a much later date, and on that account omitted in Pl. XV No. 1. This question however can scarcely be considered as settled, especially as it is dressed with soapstone. Let the time from whence it emanates be when it may, it will however be difficult to say anything about its purpose.

Another doubt arises from those remains of walls which are seen on the back side of the hall near the north corner (see Pl. XVI No. 4 by *b* & *c* and Pl. XV No. 2 on the right, comp. with Plate XI No. 2). It is quite clear enough that originally there has been a projection whereas its form cannot be decided to a certainty. That this projection has had some entrance from the hall's upper or middle story, there is not the slightest trace, whereas from the bottom story up through the wall there goes a stone stair which comes out between the remains of the said projection (Pl. XII vertical section 1—12, lines 17—18, comp. with the horizontal section *t-x* lines 17—18 and at the bottom to the left vertical section 17—18). True, the roof and the steps of the stairs in their present forms are new but the mouth of the stairs itself and the said projection must however clearly enough be the same, as mentioned in several old inventories or accounts. In this manner is mentioned in the inventories of the Castle for 1622 & 1633 that „stair, which goes through the Long-house up to that little Round part, which partly has been with arch and partly with sawn boards“, to which is added, „that the wood work [of the stairs] is quite rotten and in a falling state, though the little Round part behind the Longhouse in some measure on the wall is in order except the wood work and the roof at the top which is very rotten“; on this „Round part“ there lay 6 small cannons, amongst which were three copper Falconetts. In the inventory for 1648 is mentioned „that the stairs to the Round part by the Longhouse is rotten as formerly, the Round part on the contrary in order“, and in the ammunition accounts of Bergen-

venstre, men det maa være borttaget inden 1728, da det ikke træffes paa et grunnrids af dette aar. Forresten viser pl. XV no. 2, at udspringets mur ej kan have gaaet højere op, end til omtrent i flugt med gulvet af hallens øverste stokverk. Derimod kan dets grunnplan ej være rigtigt fremstillet paa grunnridset af 1690, hvor den ene vegg gaar i flugt med hallen, medens den i

hus's fortress for 1665 mention is made of the reparation of „the round tower“. The said projection is still to be seen on the accompanying oldest ground plan of the castle from 1690, where we have the hall at the top to the left, but it must have been taken away before 1728 as it is not to be found upon a ground plan of that year. Besides we see Pl. XV No. 2 that the walls

virkeligheden først begynder omtrent 4 alen fra hjørnet (pl. XVI no. 4 bogst. b). Rimeligvis finnes endnu levning af grunnvullen under jorden.

Endelig maa vi her omtale forbindelsen mellem hallen og de andre bygninger. Som ovenfor (side 7) sagt, omgav Haakon Haakonsson kongsgaarden med en mur. At endel af denne stod paa samme sted, som den nuværende mur om kommandantboligens borggaard, kan neppe være tvilsomt; de øvrige dele deraf, som mod søen forbandt hallen med det endnu staaende store taarn, bleve derimod borttagne ved kommandantboligens opførelse i 1722—1725 eller maaske allerede før denne tid. Dog fremstiller grunnridset af 1690 endnu næsten aldeles den oprindelige tilstand. Med dette for øje, vil sees, at man kunde gaa rundt hele kongsgaarden fra hallen. Naar man nemlig kom ud af den før omtalte dør i hallens sydøstre hjørne (pl. XV no. 2 til venstre, jfr. pl. XVI no. 4 bogst. d) gik man først paa muren og forbi eller igjennem et senere borttaget taarn, dernæst igjen paa muren, saa igjennem det lille endnu staaende taarn, derefter atter paa muren og igjennem det store hjørnetaarn; herfra kunde man gaa videre paa en senere borttagen mur til den saakaldede Fruerstue (hvor nu kommandantboligen staa), igjennem denne, og endelig paa en mur, der, omtrent som nu, stødte til det nordre hjørne af hallens forside, hvor der dog ej var nogen indgang.

Saaledes som bygningens øverste stokverk eller festhallen nu er indredet, med midtstolper efter længden og afdelt i flere lofter, vil ingen kunne faa nogen forestilling om rummets størrelse. Men vi bør vel endnu ikke opgive haabet om, at dette idetmindste engang kan blive anderledes, og maaske at hallen lidt efter lidt igjen maatte vorde, hvad den engang var: en i sig selv storartet bygning, en sjelden prydelser for byen og et klart minnesmerke fra den tid, da Norges rige havde naaet sit største omfang og Bergen var dets hovedstad.

Vernes kirke i Stjørdal.

(Pl. XVII—XVIII.)

Det er sjældent her i landet at træffe nogen gammel stenkirke med saa gode forhold og saadan ejendommelighed og saa vel bevaret, som Vernes kirke. Vel hidrøre taarnets tag, vaabenhuset, sakristiet og kirkens hjelkeloft fra nyere tid, ligesom korbuen er bleven udvidet efter reformationen, men ellers har bygningen ikke undergaaet nogen forandring. Den er opført af graasten; til sokkelen, lister, forsiringer og kanter er brugt huggen klæbersten. Skibet og koret har sedvanlig form, men ved hver side af korbuen mod skibet finnes et lidet kapel, oprindeligt med alter, og hvad der hos os endnu sjældnere træffes, i skibets vestende reiser sig et taarn, som endog fra først af er blevet aldeles færdigt. Taarnet viser desuden en indretning, hvortil intet sidestykke kjennes her i landet: det har ingen indgang fra det ydre, er hvelvet i sin nederste del, og gulvet ligger et trin højere end skibets. Udentvil har derfor dette rum været daalskapel, og som bekjendt, var det almindelig skik lige til reformationen, at døbefonten fik sin plads i nærheden af kirkernes vestende. Som en mærkelighed maa det endelig fremhæves, at vi ovenover skibets og korets nyere hjelkeloft endnu træffe kirkens oprindelige tagverk. Dette har haft aabent loft eller synligt sperreverk, en indretning, som uden-

of the projection cannot have gone higher than to about in a line with the floor of the hall's highest story. On the other hand its groundplan cannot be rightly represented in the ground plan of 1690 where the one wall is in a line with the hall whilst in reality it begins first about 8 feet from the corner (Pl. XVI No. 4 litr. b). Very likely there are to be found remains of the foundation under the earth.

Finally we must here mention the connection between the hall and the other buildings. As above said (Pag. 7) Hácon Háconsson surrounded the King's dwelling with a wall. That a part of this stood in the same place as the present wall around the courtyard of the commandant's seat can scarcely be doubtful; the other parts which, towards the sea, united the hall to the yet standing large tower, were on the contrary taken away upon building the Commandant's house in 1722—1725 or perhaps even previous to that period. The ground plan of 1690 however still exhibits almost entirely the original form. Keeping this in mind it will be seen that one could go round the whole of the King's seat from the hall. On coming out of the mentioned door in south east corner of the hall (Pl. XV No. 2 to the left, comp. with Pl. XVI No. 4 litr. d) one walked first upon the wall and past or through a tower, since taken away, then again upon the wall and through the little tower still standing, once more upon the wall and through the large corner tower; from hence one could go further upon a wall later taken away to the so called „Fruerstue“ or ladies' room (where the Commandant's house now stand), through this and lastly upon a wall, which about as now, joined to the north corner of the hall's facade, where there however was no entrance.

As the upper story of the building or festive hall is now arranged with wooden centre posts, lengthwise, and divided into several lofts, nobody will be able to form an idea of the size of the room. But we ought not yet to give up hope that this at least one day may be otherwise, and perhaps that the hall by degrees again may become, what it once was: a grand building in itself, a rare ornament for the town and a plain monument of that period when the Norwegian kingdom had reached its greatest dimensions and Bergen was its capital.

The Church of Vernes.

(Pl. XVII—XVIII.)

Seldom is it in this land to meet with an old stone church with such good proportions, such peculiarities, and in such preservation as Vernes' church. It is true that to a more modern period belong the roof of the tower, the „vaabenhus“ or the shed at the southern entrance of the nave, the sacristy and the church's ceiling; the chancel arch has also been enlarged since the Reformation; but in other respects the building has not undergone any alteration. It is built of hard stone but to the facings of the foundation, cornices, ornaments and borders is used hewn soapstone. The nave and chancel is of the usual form, but on each side of the chancel arch towards the nave there is a small chapel originally with altar, and what is more rarely to be seen in our country, at the west end of the nave there rises a tower, which even from the first has been entirely finished, moreover the tower exhibits an arrangement to which no equal is known of in this country; it has no entrance from exterior, is vaulted at the bottom, and the floor is laid one step above that of the nave. Without doubt therefore, this room has served as the baptistery, and as we know, it was a general custom up to the time of the reformation that the baptismal fount was placed

for Norge og England* næsten kun findes i et par svenske trækirker. Hos os har, som bekjent, loftet i alle stavekirker været saaledes, og maaske var det samme tilfældet i stenkirkerne, men af disse er der nu kun et halft snes, som tydelig vidne derom, og Vernes kirke er den eneste, hvori det gamle tagverk er fullstændig bevaret. Selve sammensætningen deraf er dog, som tegningen viser, noget forskjellig fra den tilsvarende i stavekirkerne og nærmer sig mere til de engelske lofter, navnlig ved de foran murenes overkant fremspringende bjelkeender med udskkaarne figurer.

Pl. XVII no. 1 er et horisontalsnit af kirken, lagt igjennem vinduerne, — 2 et tværsnit af skibet foran korbuen, — 3 et længdesnit gennem kirkens midte, hvorpaa de udprykkede linjer i taarnet vise retningen af den trappe og gang inde i muren (jfr. no. 1), som fører op til klokken, — 4 et tværsnit af skibet tæt øst for indgangen til det formodede daabskapel, — 5 og 6 to rosetformede aabninger i taarnet, — 7, 8 og 9 vinduer i taarnets øverste stokverk, — 10 fodstykket af den inderste bue i indgangen til daabskapellet (jfr. no. 3), — 11 et af de dyrehoveder i større maalestok, som sees ved hver side af — 12, der fremstiller et af skibets vinduer mod det ydre, — endelig 13—27 forskellige udskkaarne dyrehoveder og andre figurer paa bjelkeenderne i skibets loft (jfr. no. 3 og 4).

Pl. XVIII no. 1 viser kirkens ydre, — 2 skibets nordre indgang med nedenunder tilføjet snit af buen i større maalestok, — 3 korets indgang, ligeledes med tilføjet snit af buen i større maalestok, — 4 det levnede stykke af en korstol af træ, — 5 et oprids og et gjennemsnit af konsolerne og gurterne i hvelvingen over daabskapellet (jfr. pl. XVII no. 3), — 6, 7 kapitél og fodstykke af en veggpille ved det lille kapel ved korbuens sydside (jfr. pl. XVII no. 1, 2 og 3), — 8 grunnplan af nysnævnte fodstykke, — 9 og 10 en sten, som ligger paa kirkegaarden og formodentlig hidrører fra kirkens indre.

Hvad tiden for kirkens opførelse angaar, vil det sees, at koret i sin helhed tilligemed skibets aabninger mod det ydre og udskjæringerne paa bjelkeenderne i skibets loft endnu have et strengt romansk præg, medens den indre bue om skibets vinduer, rosetaabningerne (pl. XVII no. 5 og 6) og vinduerne i taarnet (samsts. no. 7, 8 og 9) samt gurterne i det sidstes hvelving maa henføres til overgangsstilen eller nærme sig til den spidsbuede stil. Vi kunne derfor ikke sætte kirkens alder højere op end til begyndelsen af det 13de hundrebaar.

Mære kirke i Sparbo.

(Pl. XIX—XX.)

Denne kirke var oprindeligt fylkeskirke i Sparbyggjafylket. Den er ligesom Vernes kirke opført af graasten og huggen klæbersten, men har undergaaet store forandringer siden reformationen: korbuen og vinduerne ere udvidede, og af loftet, som tydelig nok har været som i Vernes kirke, er kun levnet de udskkaarne bjelkehoveder. Kirken er af sædvanlig form, men har tilføjet haft et taarn mod vest, formodentlig den „stopull“, der omtales i et

near the western end of the church. As a curiosity must lastly be remarked, that over the newer ceiling of the nave and chancel is still to be met with the original roofwork. This has been a wooden roof or without ceiling, an arrangement which out of England and Norway is only to be found in a few Swedish wooden churches. In our country as is known the roof in all stavechurches has been in this manner, and perhaps it also has been the case with stone churches, but of these are not more than half a score, which clearly show this, and Vernes church is the only one, in which the old roofwork is completely preserved. Even the construction thereof is as the drawings show somewhat different from the same in stavechurches, and approach nearer to the English roofs, especially by the jutting beam ends with carved figures in front of the top edge of the walls.

Pl. XVII No. 1 is a horizontal section of the building, laid through the windows, — 2 a transverse section of the nave before the chancel arch, — 3 a longitudinal section through the middle, upon which the dotted lines in the tower show the direction of the stairs and passage, which in the wall (see No. 1) leads up to the bell, — 4 a transverse section of the nave close to the east of the entrance to the baptismal chapel, — 5 & 6 two rosetformed openings in the tower, — 7, 8 & 9 windows in the top story of the tower, — 10 pedestal at the entrance (see No. 3) to the baptismal chapel, — 11 one of the animal's heads, which are seen on each side of, — 12 which represents a window in the nave towards the exterior, — lastly 13—27 various animal heads and other figures upon the beam ends in the roof of the nave (see No. 3 & 4).

Pl. XVIII No. 1 represents the exterior of the church, — 2 the northern entrance to the nave, with section of its arch underneath, — 3 entrance to the chancel also with section of its arch, — 4 the remains of a stall, — 5 view and section of the consoles and groins in the vault over the baptismal chapel (see Pl. XVII No. 3), — 6 & 7 Capital and pedestal of a wall pillar by the little chapel on the south side of the chancel arch (see Pl. XVII No. 1, 2 & 3), — 8 groundplan of the named pedestal, — 9 & 10 a stone which is lying in the church yard and probably appertaining to the church.

As to the period when the church was built, it will be seen, that the chancel in its entirety, the openings of the nave towards the exterior and the carvings upon the beam ends in the roof of the nave bear a strong Romanesque character, whilst the interior arch about the windows of the nave together with the tower's rosettes, windows, consoles and groins must be referred to the period of transition or approach the pointed style. We cannot therefore refer the age of the church further than to the beginning of the 13th century.

The Church of Mære.

(Pl. XIX—XX.)

The church at Mære, which was originally the head church in Sparbyggja district, is like Vernes's church built of hardstone and soapstone, but has undergone great changes since the Reformation. The chancel arch and windows are enlarged and of the roof, wick clearly enough has been as in Vernes's church, there only remain the carved figures upon the beam ends. The church is of the usual form, but once had a tower towards the west,

*) Se side 12 og 14, jfr. Semper's der Stil II. 317 ff.

brev af 1277 som nys nedfallen og da skulde opbygges igjen paa den forrige maade.

Pl. XIX no. 1 viser kirkens grunnplan, med antydning af det omtalte taarns plads og levninger, — 2 korets indgang, — 3 skibets nordre indgang, — 4 et gjennemsnit af dens bue ved *ab*, — 5 en af buens ringforsiringer i større maalestok, — 6 skibets søndre indgang, — 7 et gjennemsnit af dens bue ved *cd*, — 8 en korstol i senere gotisk stil, — 9, 10, 11 og 12 levninger af andre korstole.

Pl. XX fremstiller forskjellige udskaarne figurer paa bjelkeholder i skibet, de eneste levninger af dets oprindelige loft.

Kirken træffes først nævnt i det ovenanførte brev af 1277, men maa paa grunn af sit strengere romanske præg endog være ældre end Vernes kirke eller antagelig fra slutningen af det 12te hundrebaar. Dette styrkes derved, at marmorpladen over alterbordets relikviegjemme har en indskrift*, som i hvert fall ej kan være yngre end 1200.

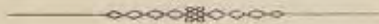
*) Se Norske Fornlevn. s. 647.

probably that „steeple“ mentioned in a letter of 1277 as newly fallen and to be rebuilt in its former manner.

Pl. XIX No. 1 shows the ground plan of the church with traces of the before mentioned tower's place and remains, — 2 entrance to the chancel, — 3 northern entrance to the nave, — 4 a section of its arch through *ab*, — 5 one of the ring ornaments of the arch enlarged, — 6 the southern entrance of the nave, — 7 a section of its arch through *cd*, — 8 a stall in perpendicular style, — 9, 10, 11 & 12 remains of other stalls.

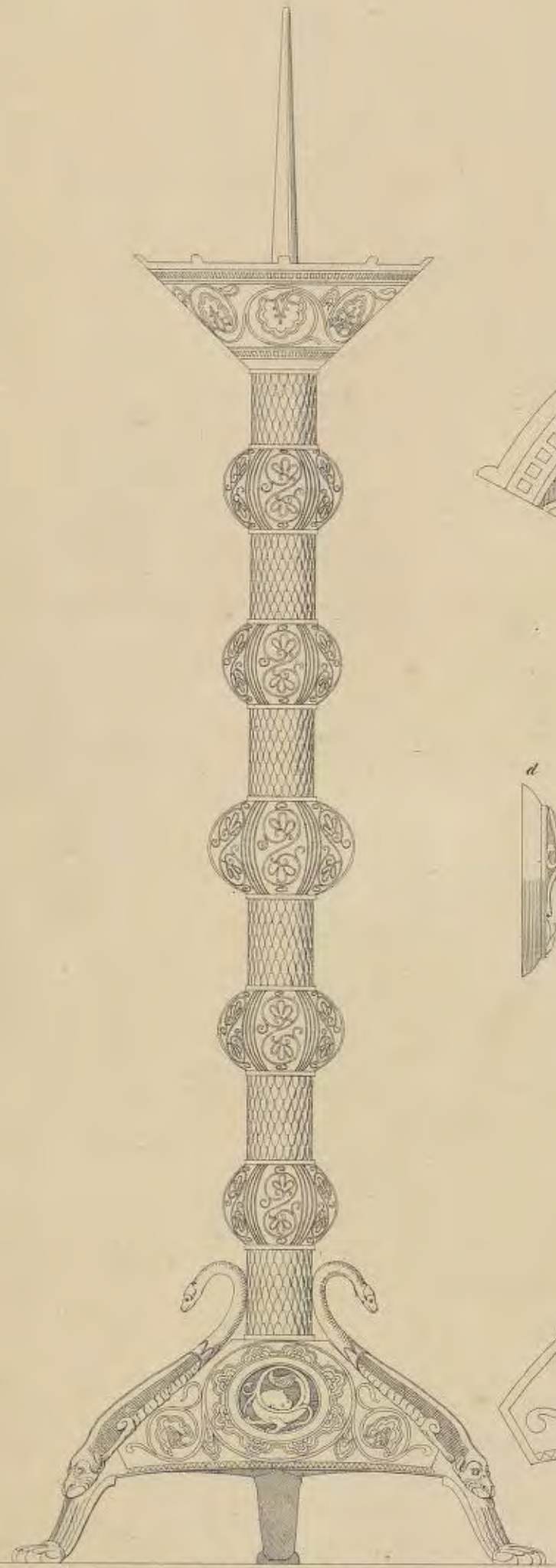
Pl. XX represents various figures upon the beam ends in the nave, the sole remains of the original roof.

The church is first spoken of in the before mentioned letter, but must however be somewhat elder than Vernes's church on account of its much more decided Romanesque style or assumeably from the close of the 12th century. This idea is strengthened by the fact of the marble plate over the altar table's relique repository bearing an inscription which under any circumstance cannot be younger than the year 1200.

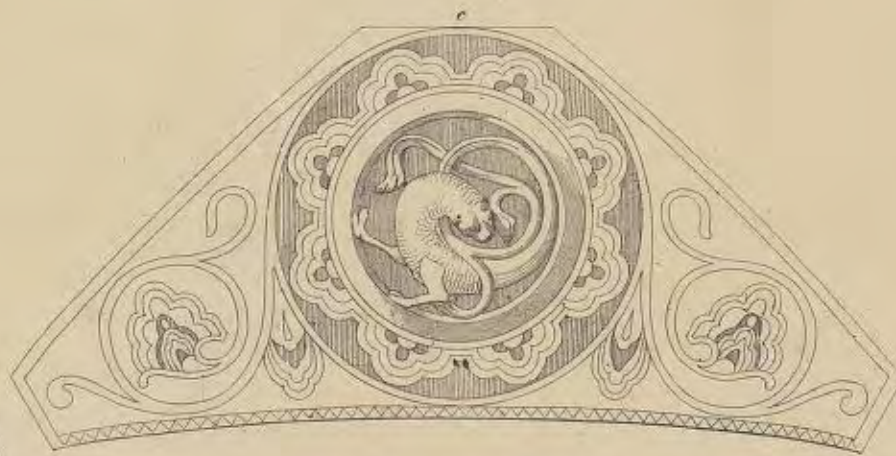
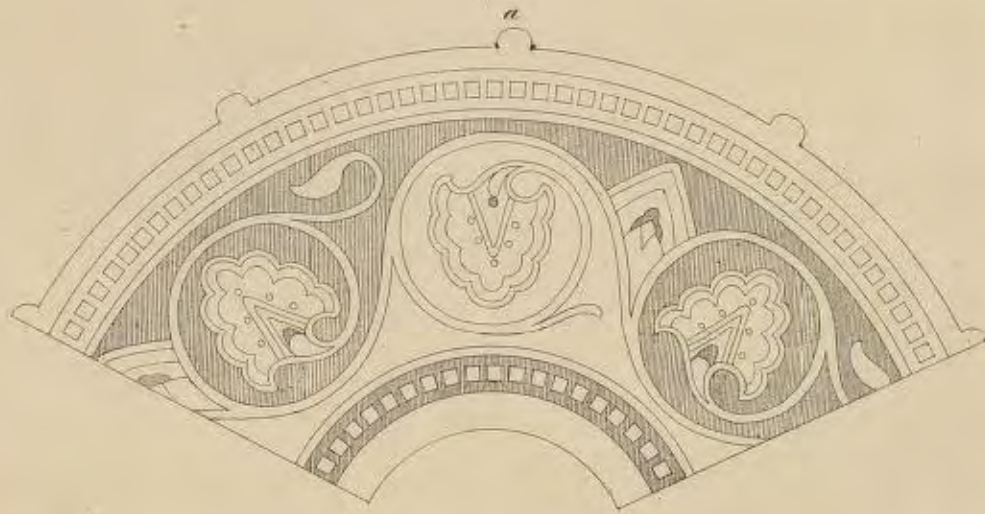

INDHOLD.

Urnes kirke i Sogn (the Church of Urnes)	1.
Vaage kirke i Gudbrandsdalen (the Church of Vaage)	3.
Hoprekstad kirke i Sogn (the Church of Hoprekstad)	4.
Vangsnes kirke i Sogn (the Church of Vangsnes)	4.
Aardals kirke i Sogn (the Church of Aardal)	5.
Rinde kirke i Sogn (the Church of Rinde)	5.
Kongehallen paa Bergenhus (the King's Hall at Bergenhus)	6.
Vernes kirke i Stjørdal (the Church of Vernes)	18.
Mære kirke i Sparbo (the Church of Mære).	19.

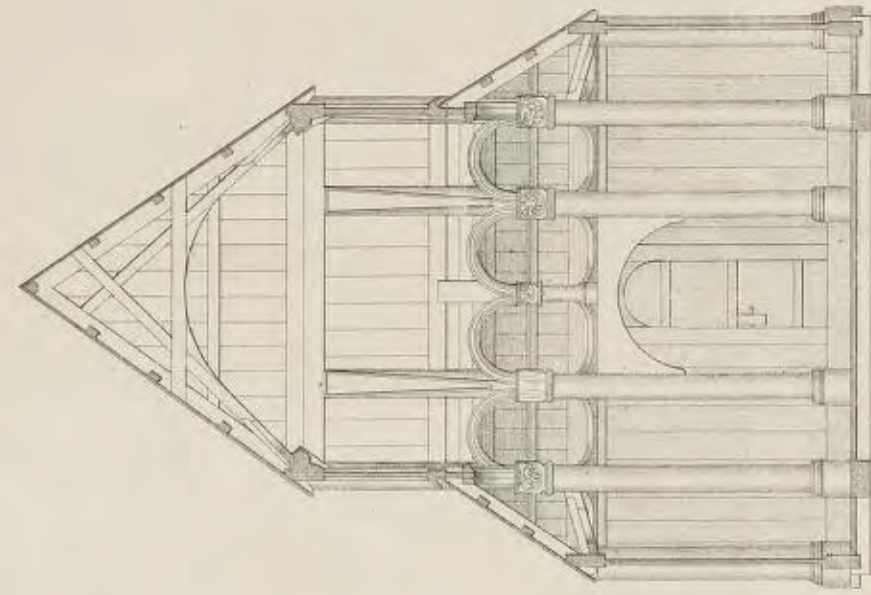

Halv Størrelse

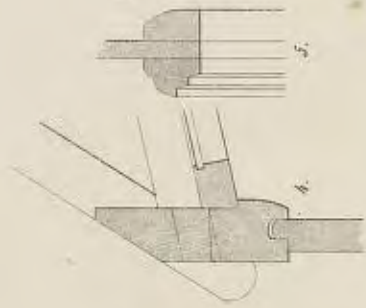

Detall i fuld Størrelse
a Udfoldning af den halve Krave
b den midterste Knop
c en af de 3te Sider paa Foden
d en Variation af Midtpartiet i *c*.

Altarstage i Urnas Kirke

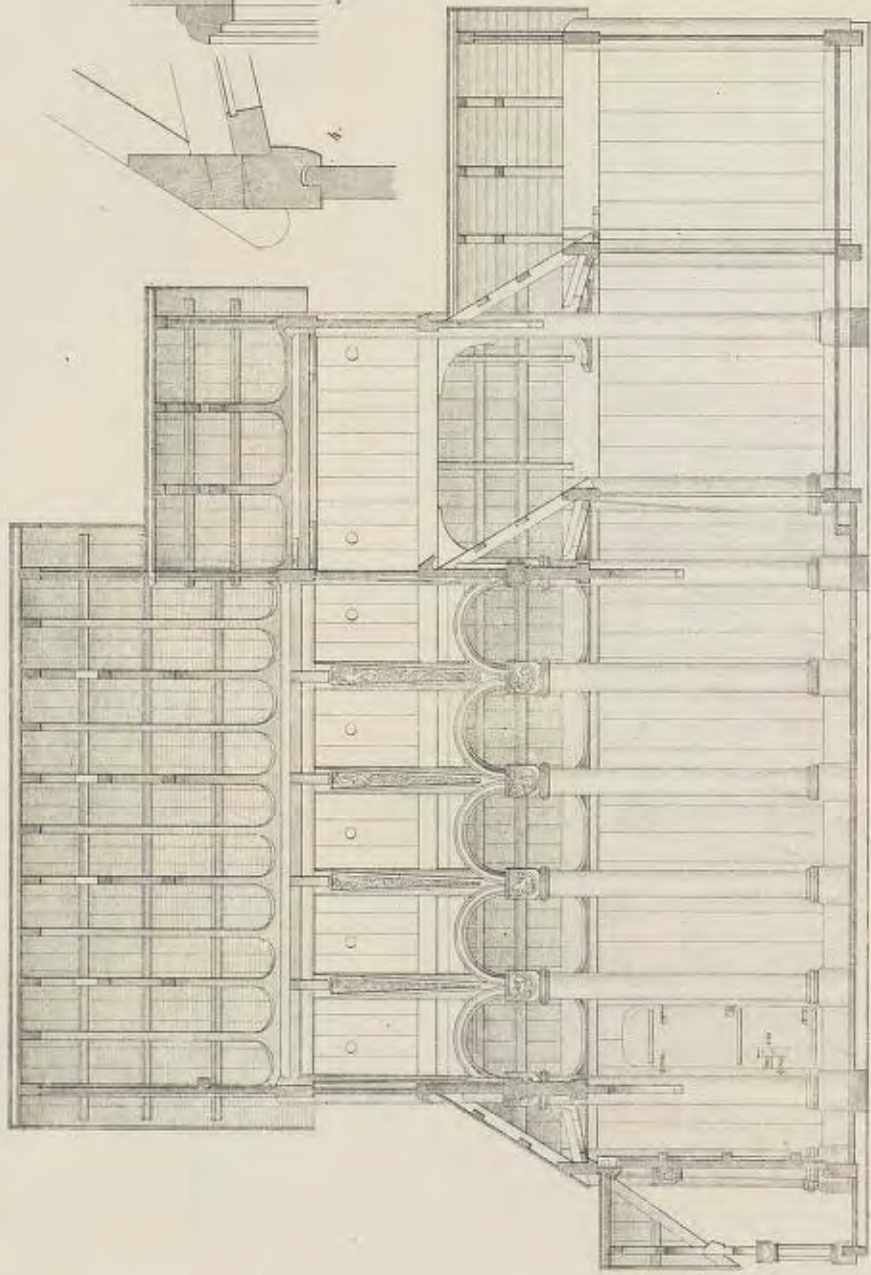

2

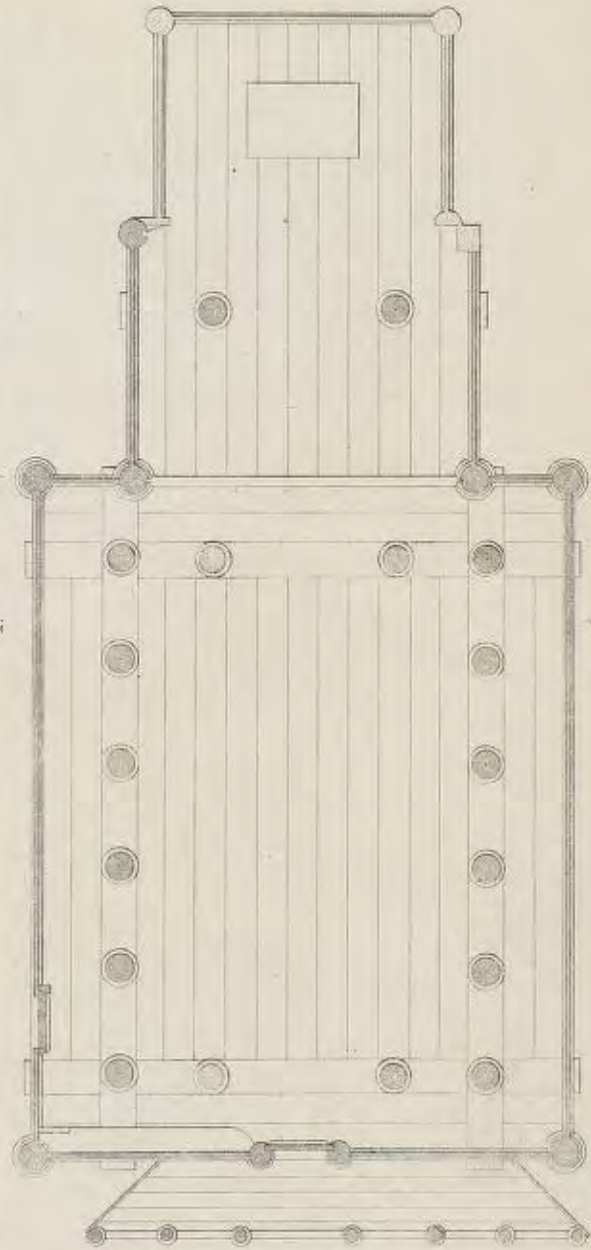

5

4

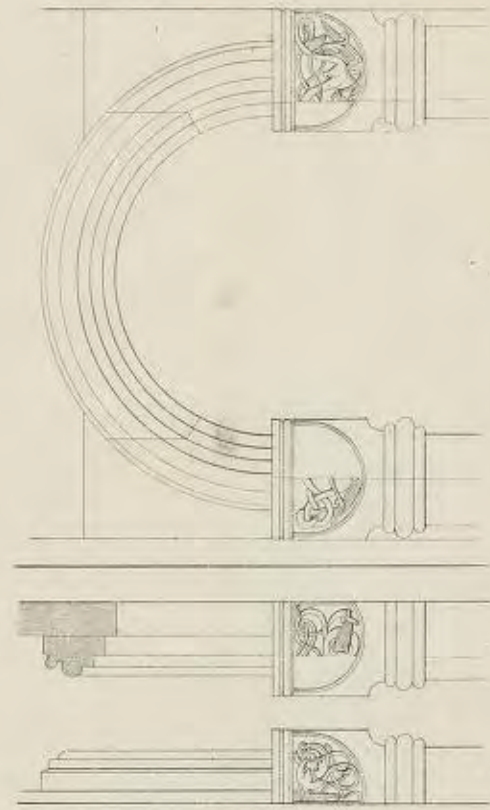

2

1

Til Fig. 1, 2 og 3.

6

Til Fig. 4, 5, 6, 7 og 8.

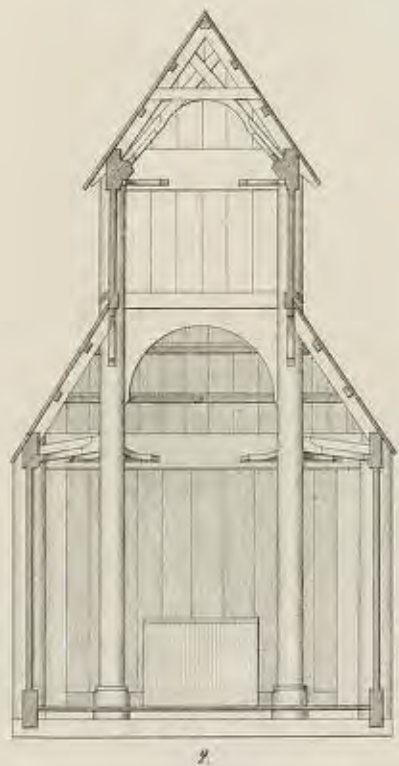

7

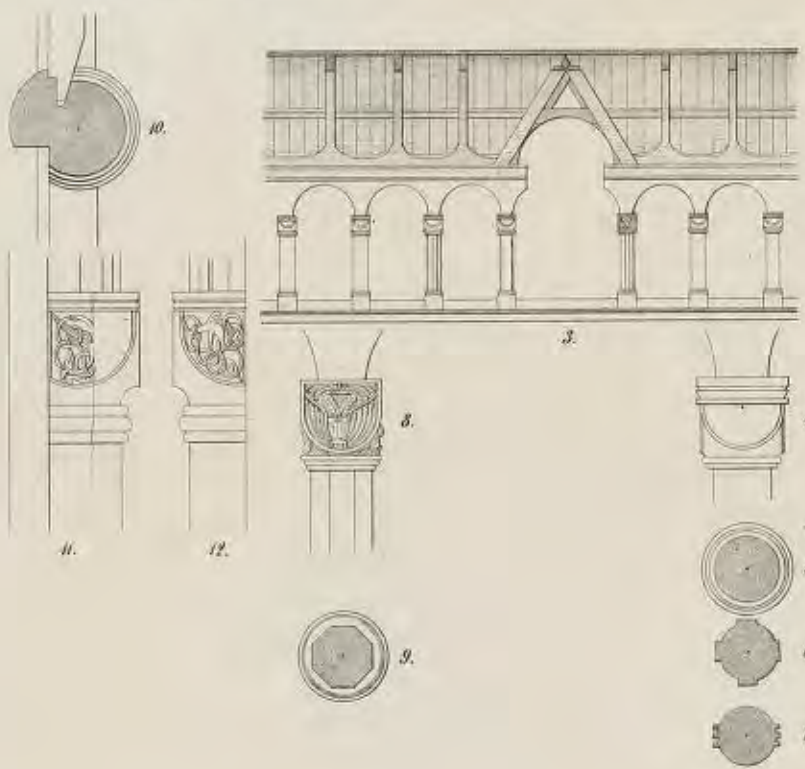
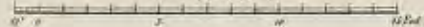
8

Chr. Christie del.

Til Fig. 2 og 3.

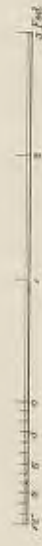
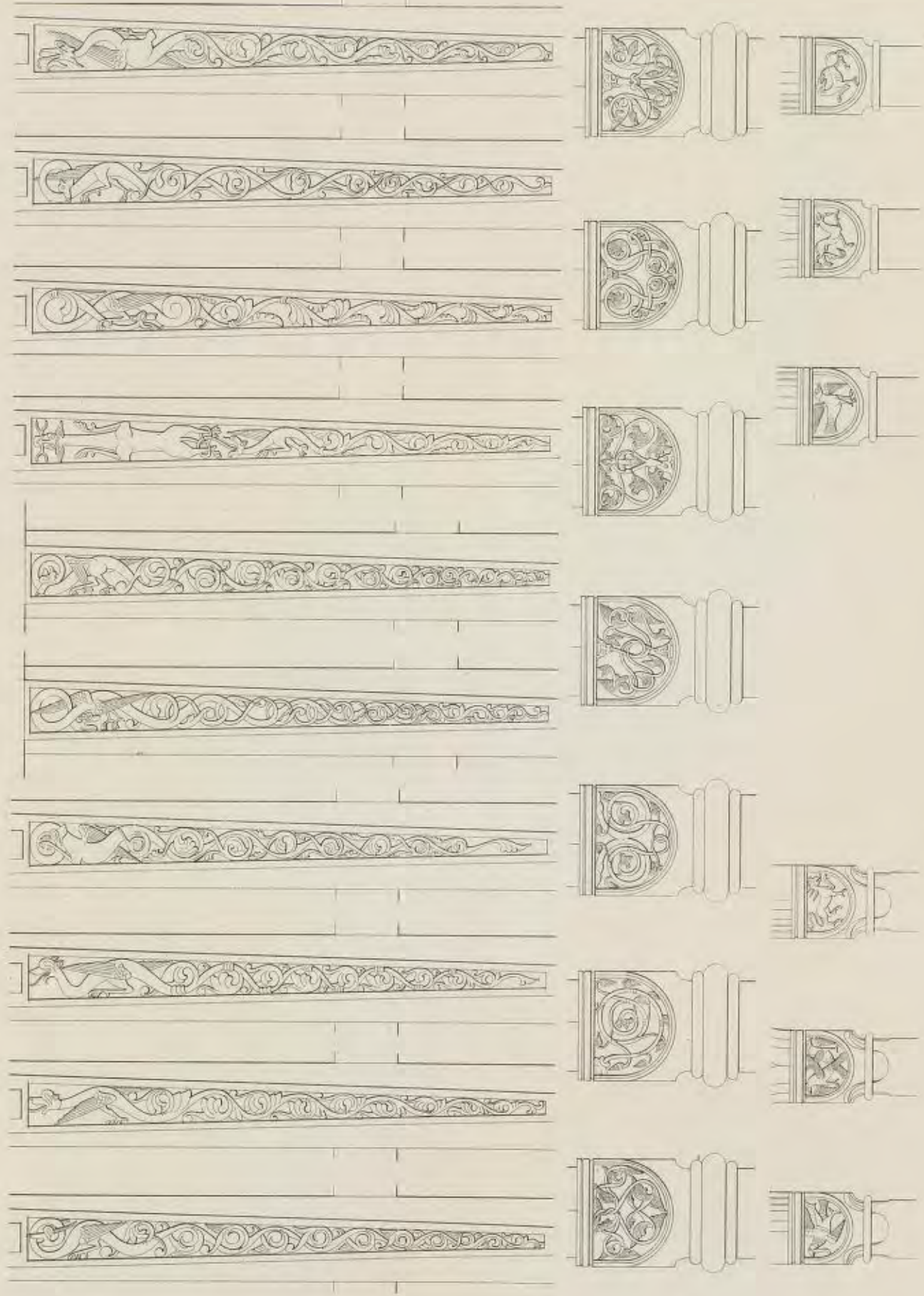

Til Fig. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 og 12.

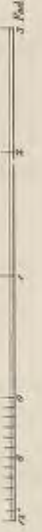
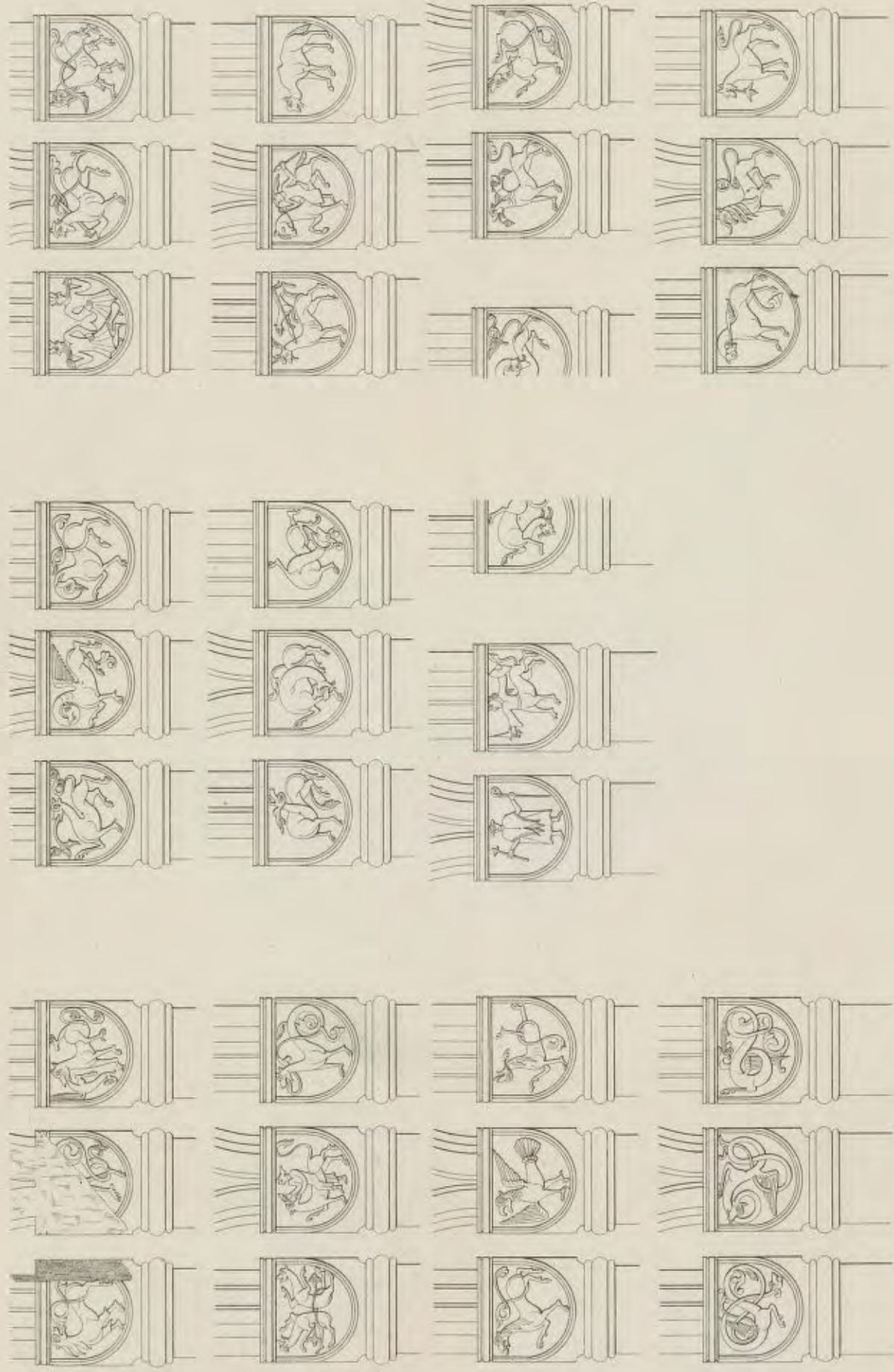
URNES KIRKE

i Soen.

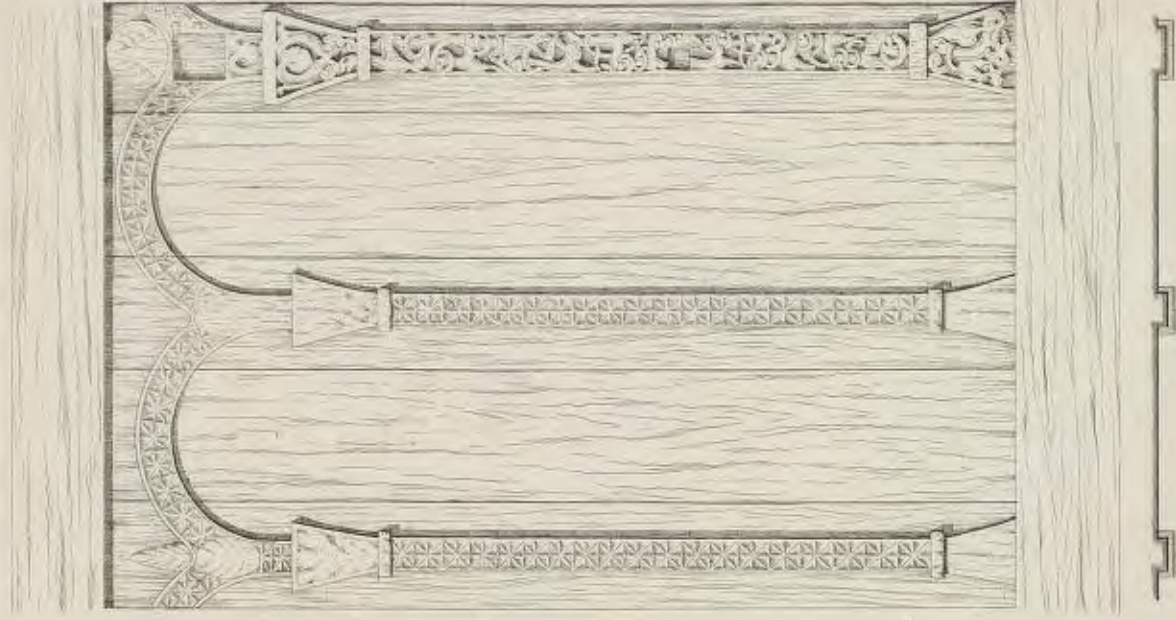
URNES KIRKE

i Sogn

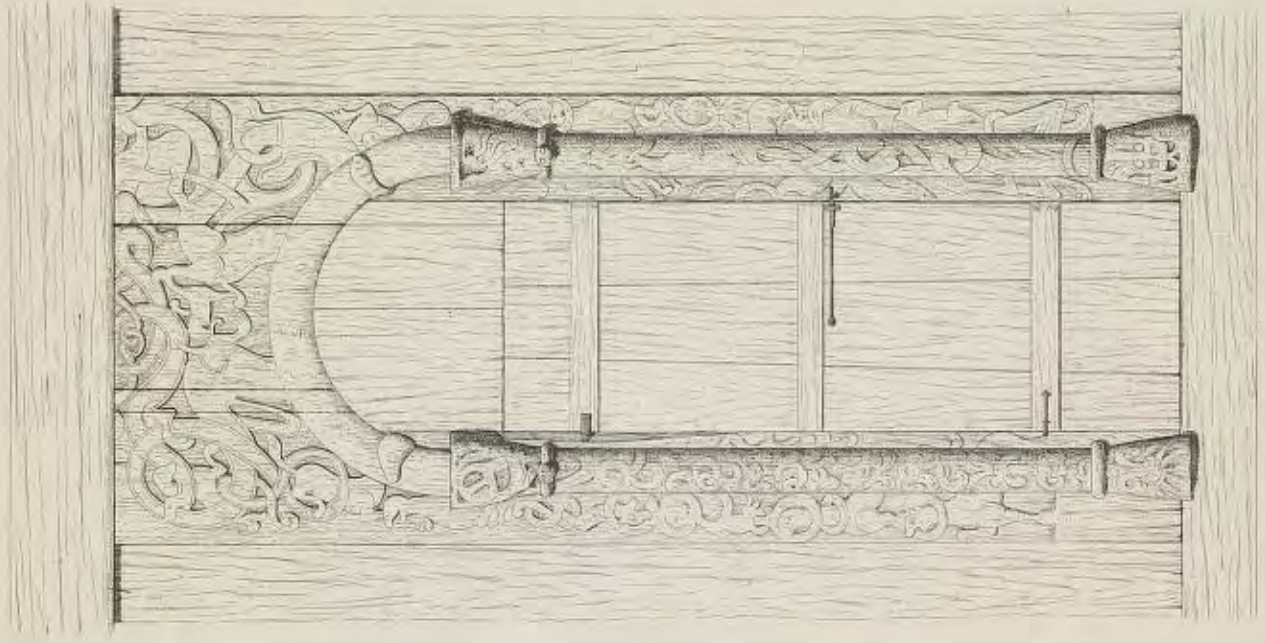

URNES KIRKE

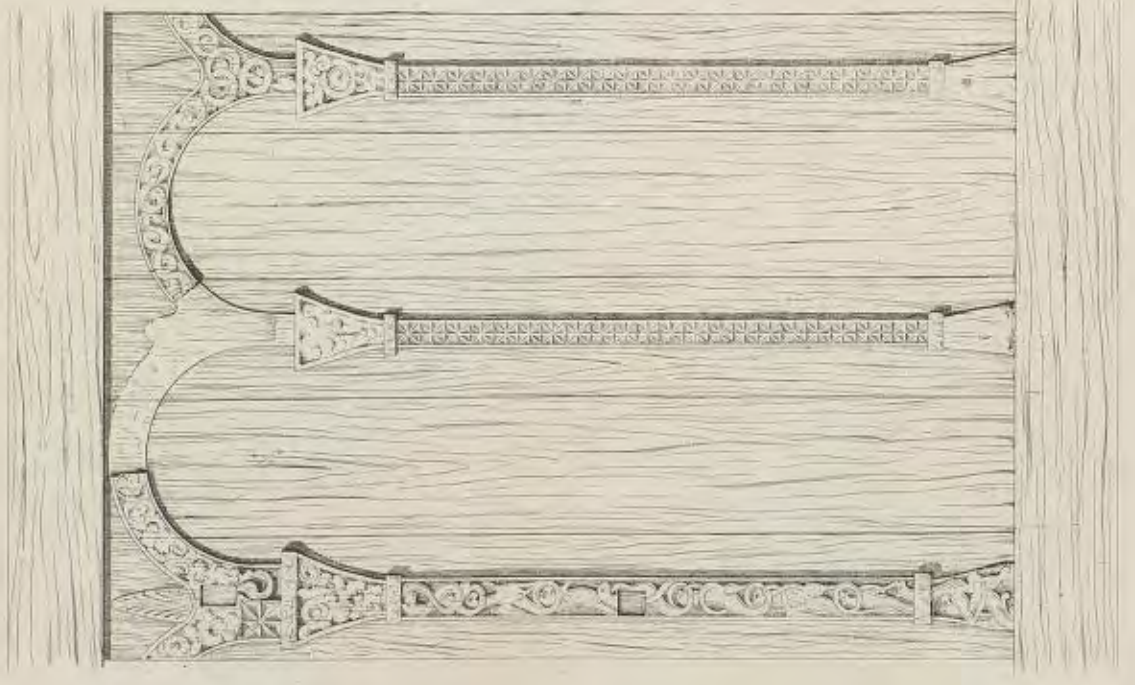
r. Sogn.

3.

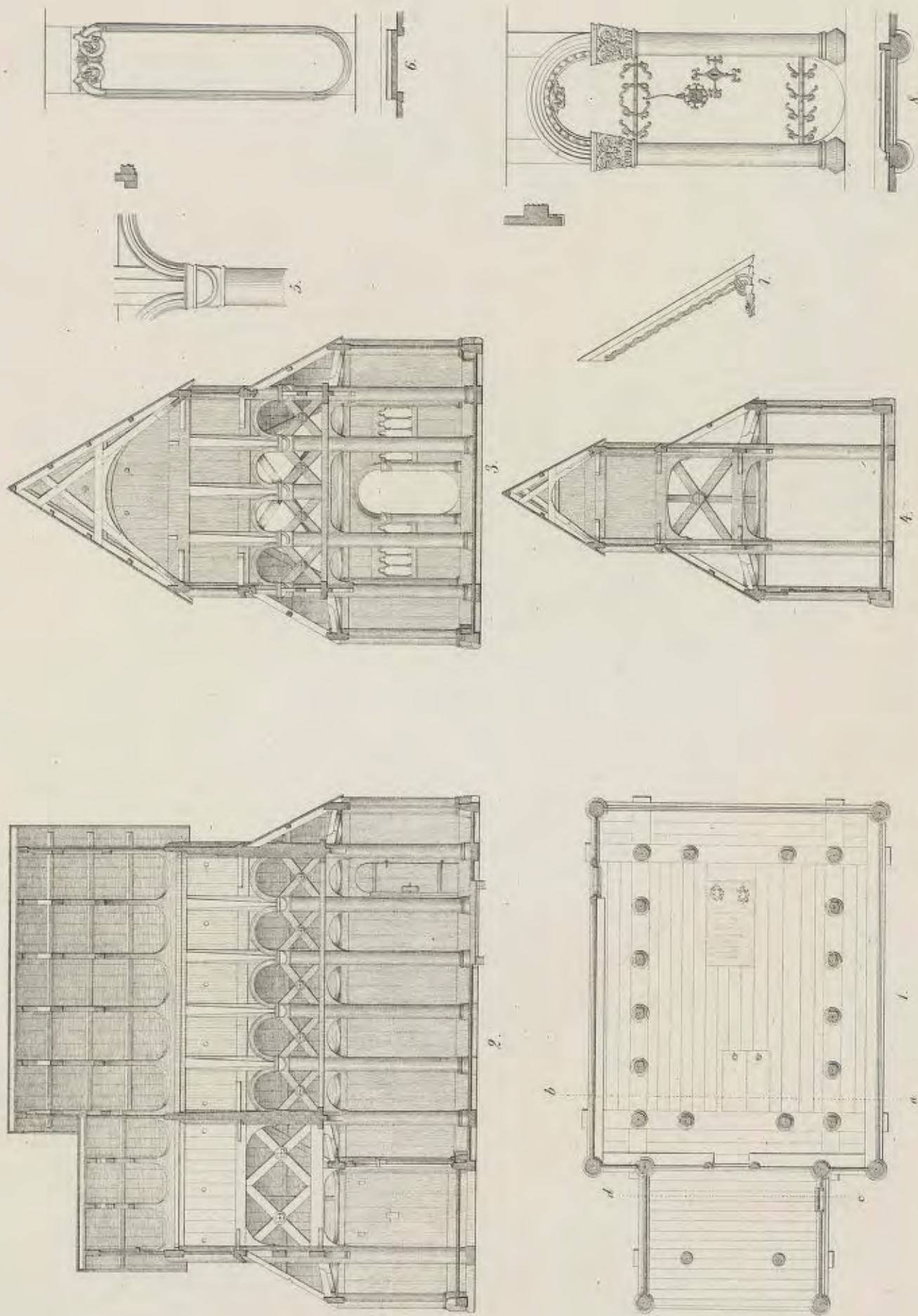

2.

1.

VAAGE, KIRKE
i Gudbrandsdal.

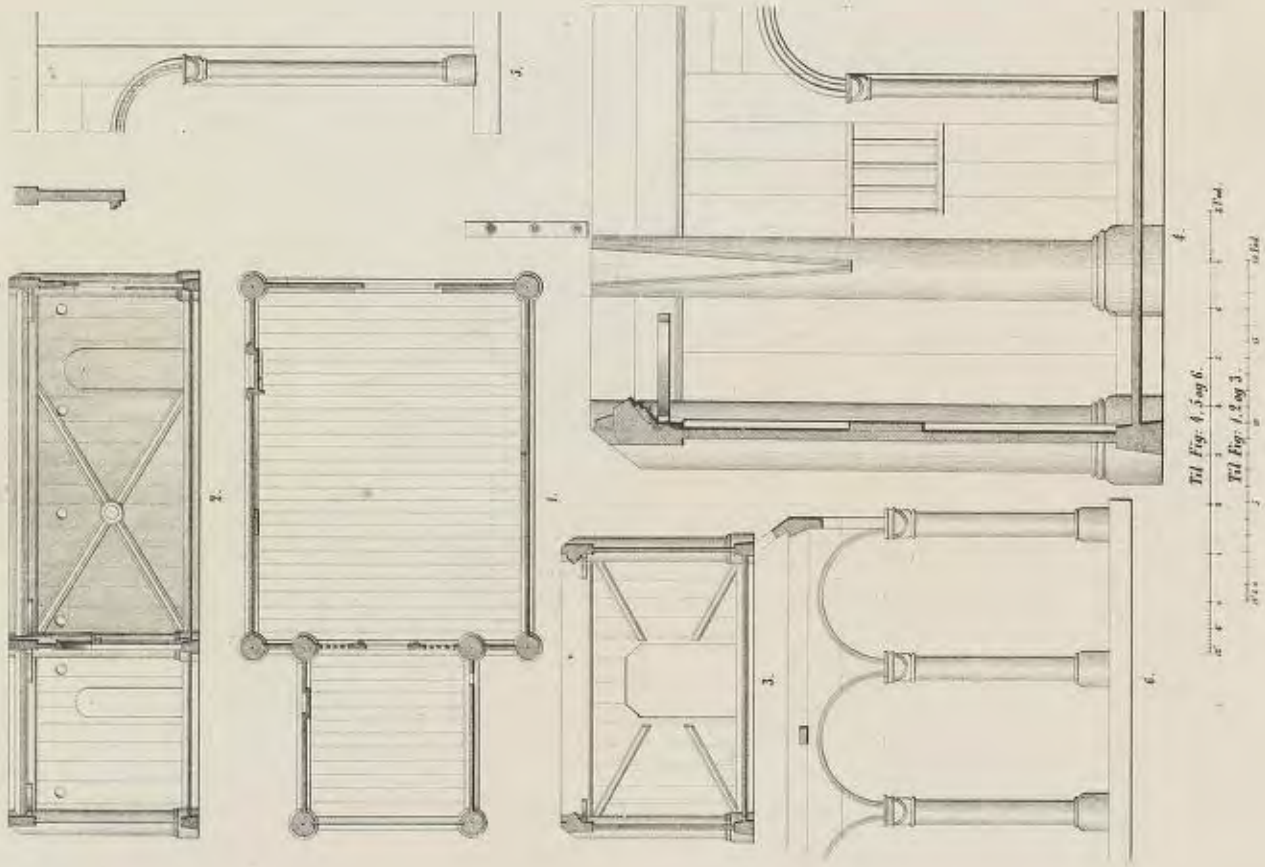

Til Fig. 1, 2, 3 og 4.

Til Fig. 5, 6, 7 og 8.

HOPREKSSSTAD KIRKE

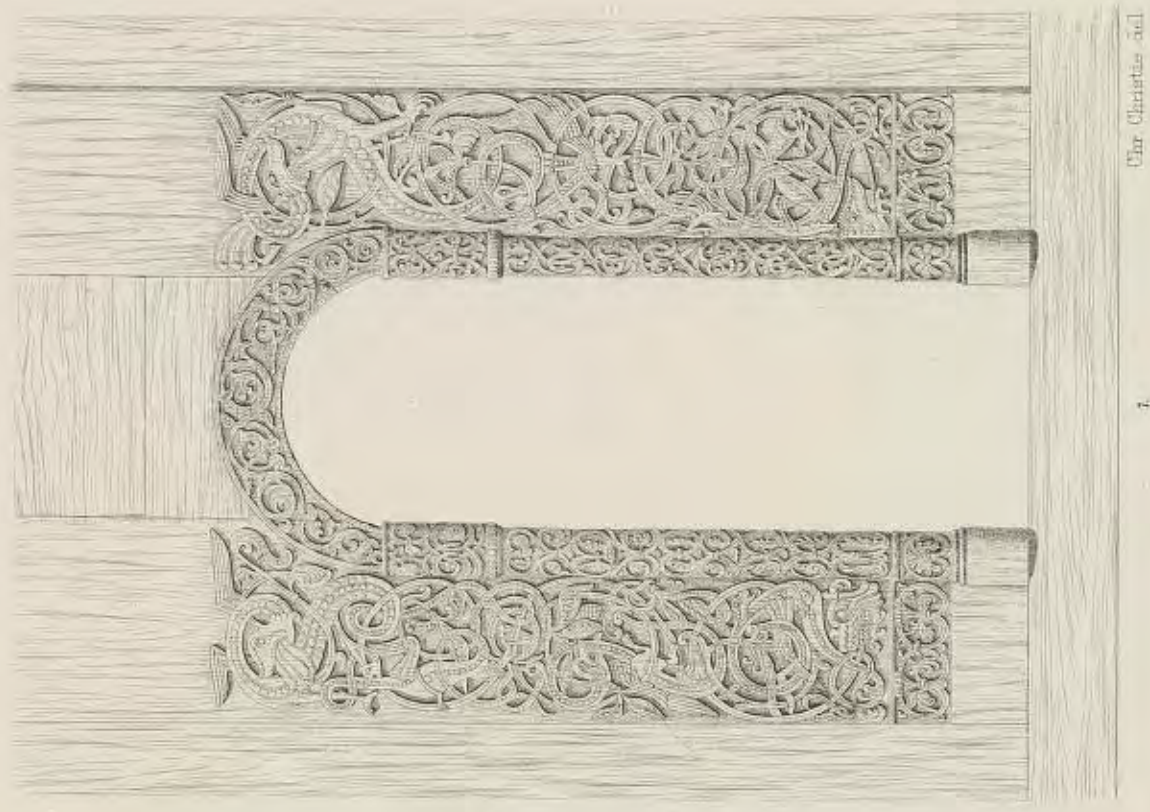
i Soghn.

3. End del

VANGSNES KIRKE

i Sogn.

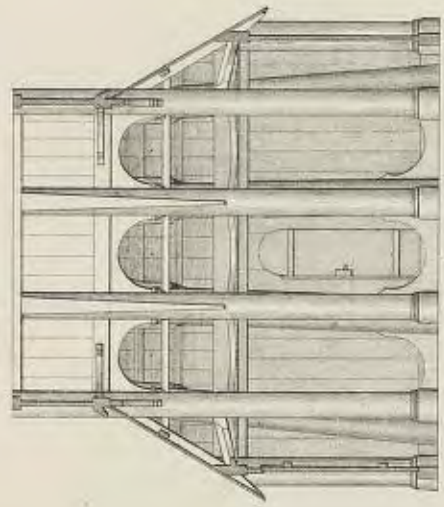
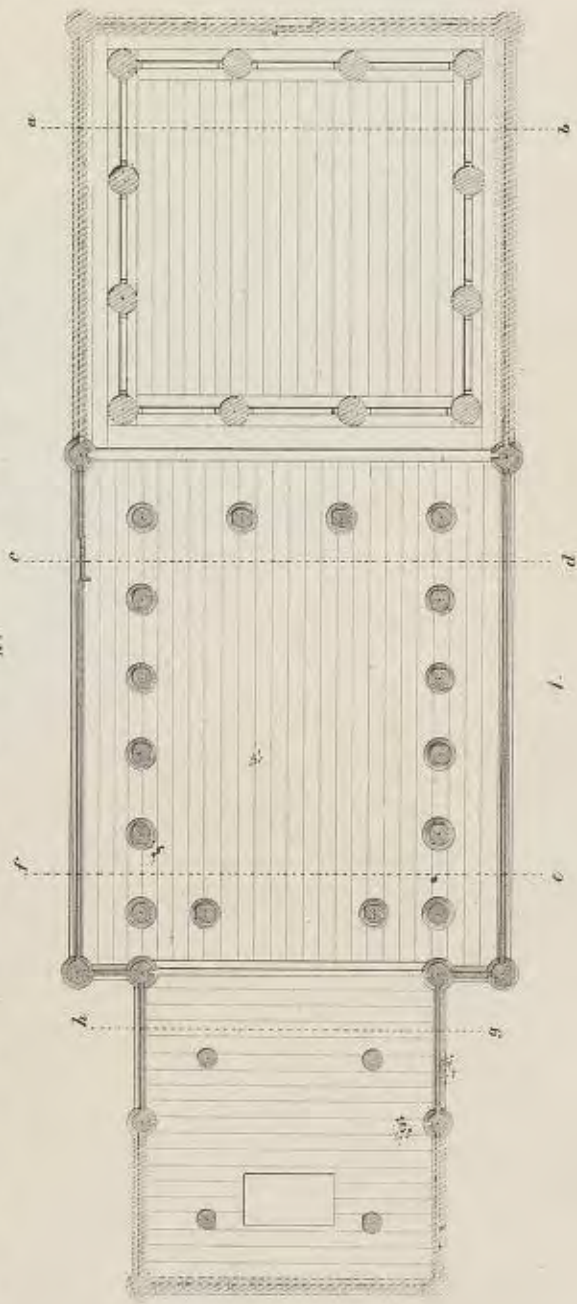
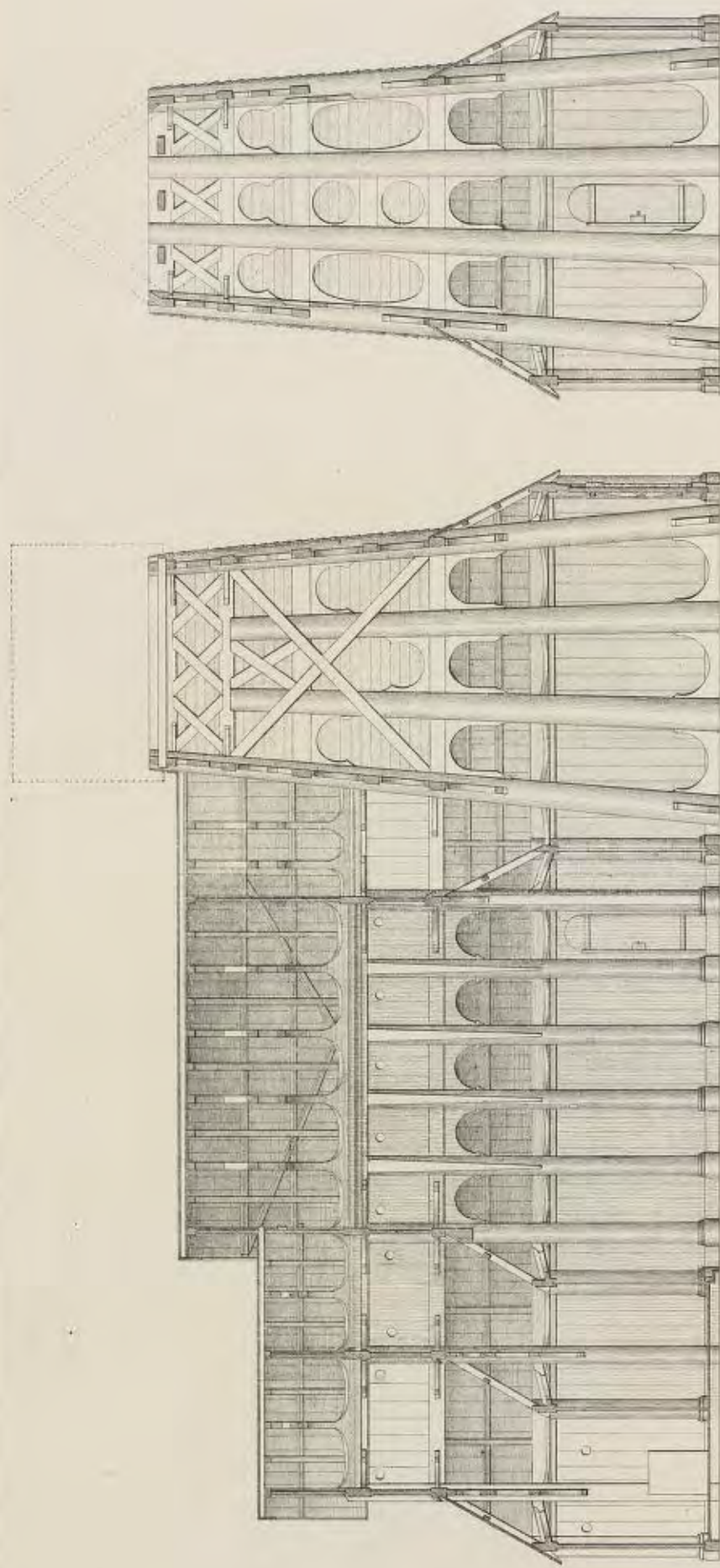
Chr. Christies del

4. End del

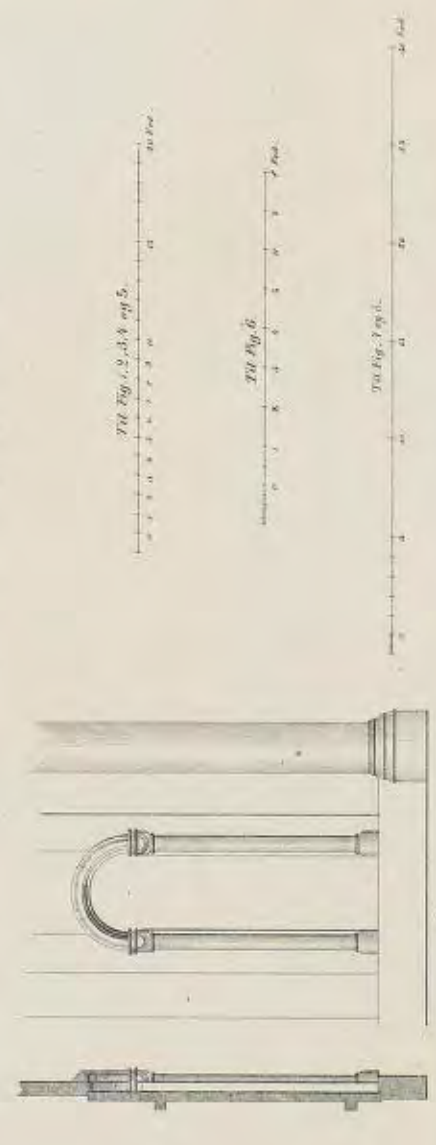
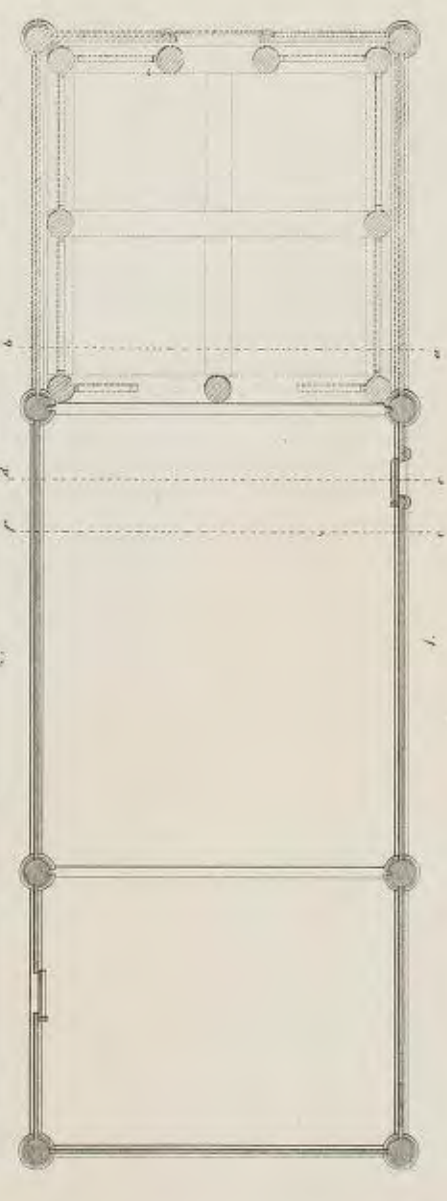
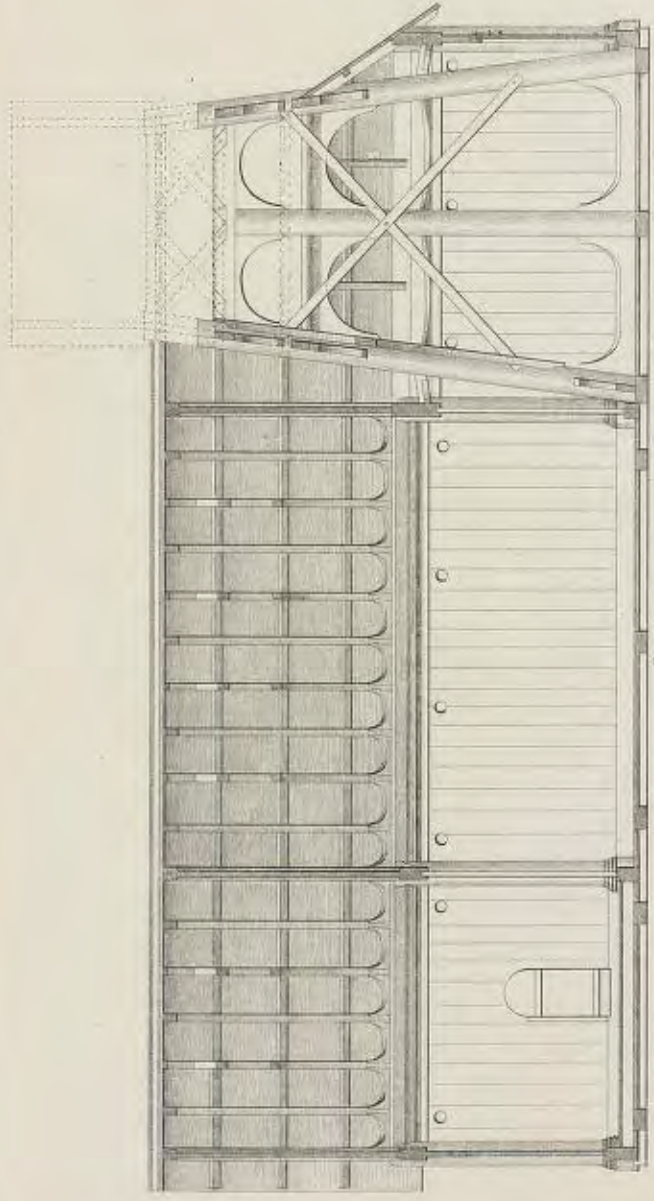
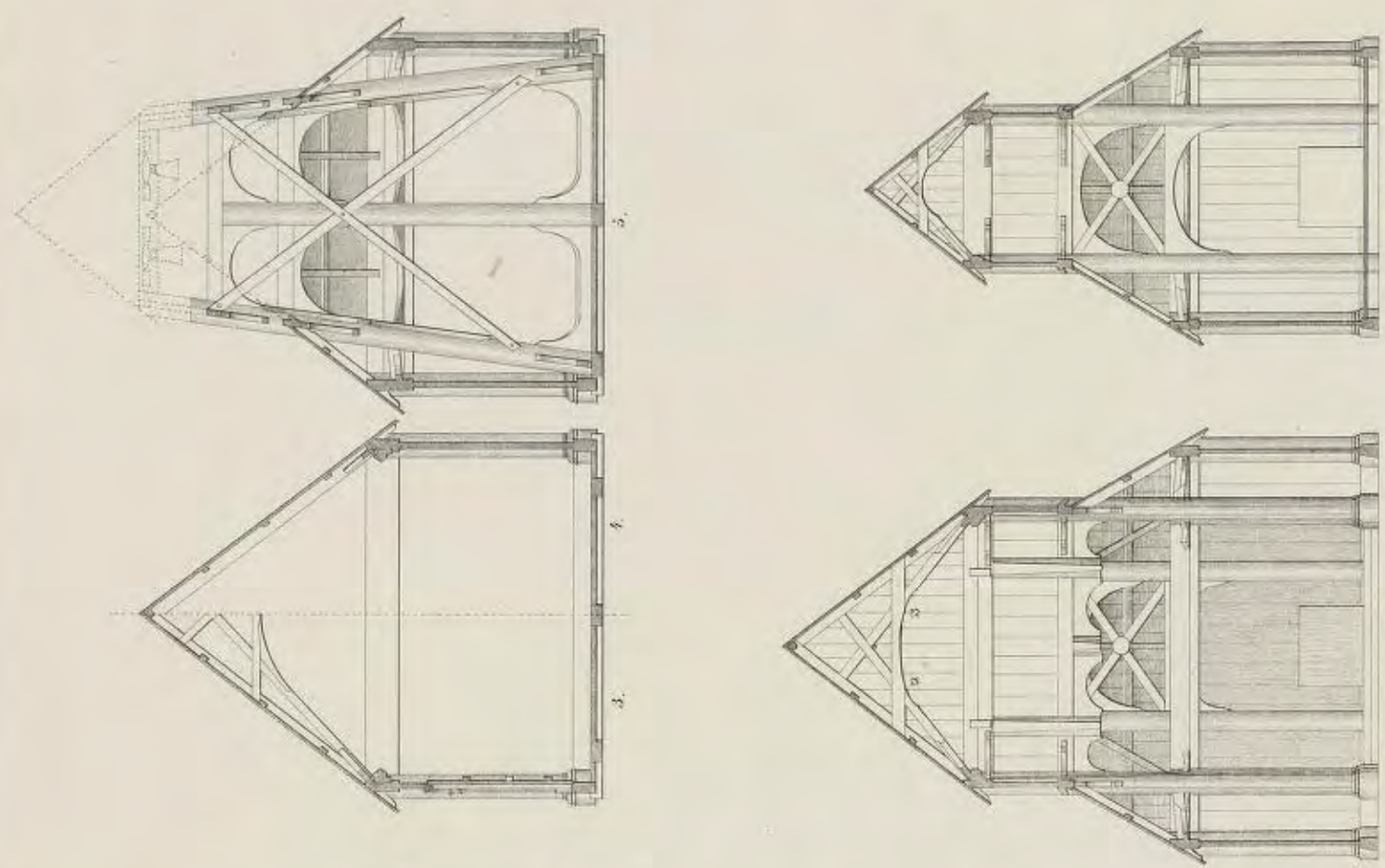
AARDALS KIRKE

i Sogn.

AARDALS KIRKE

i Sogn.

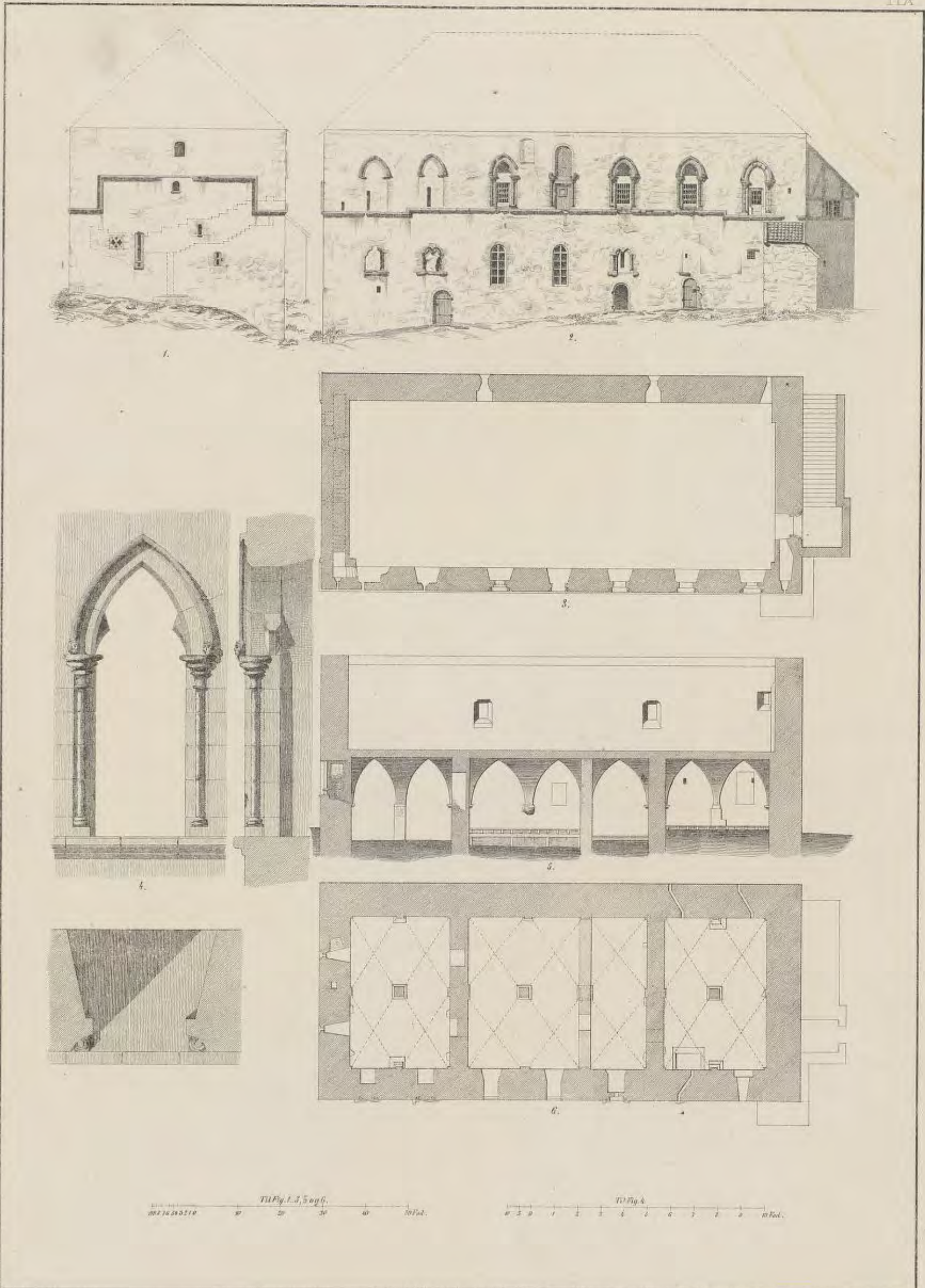

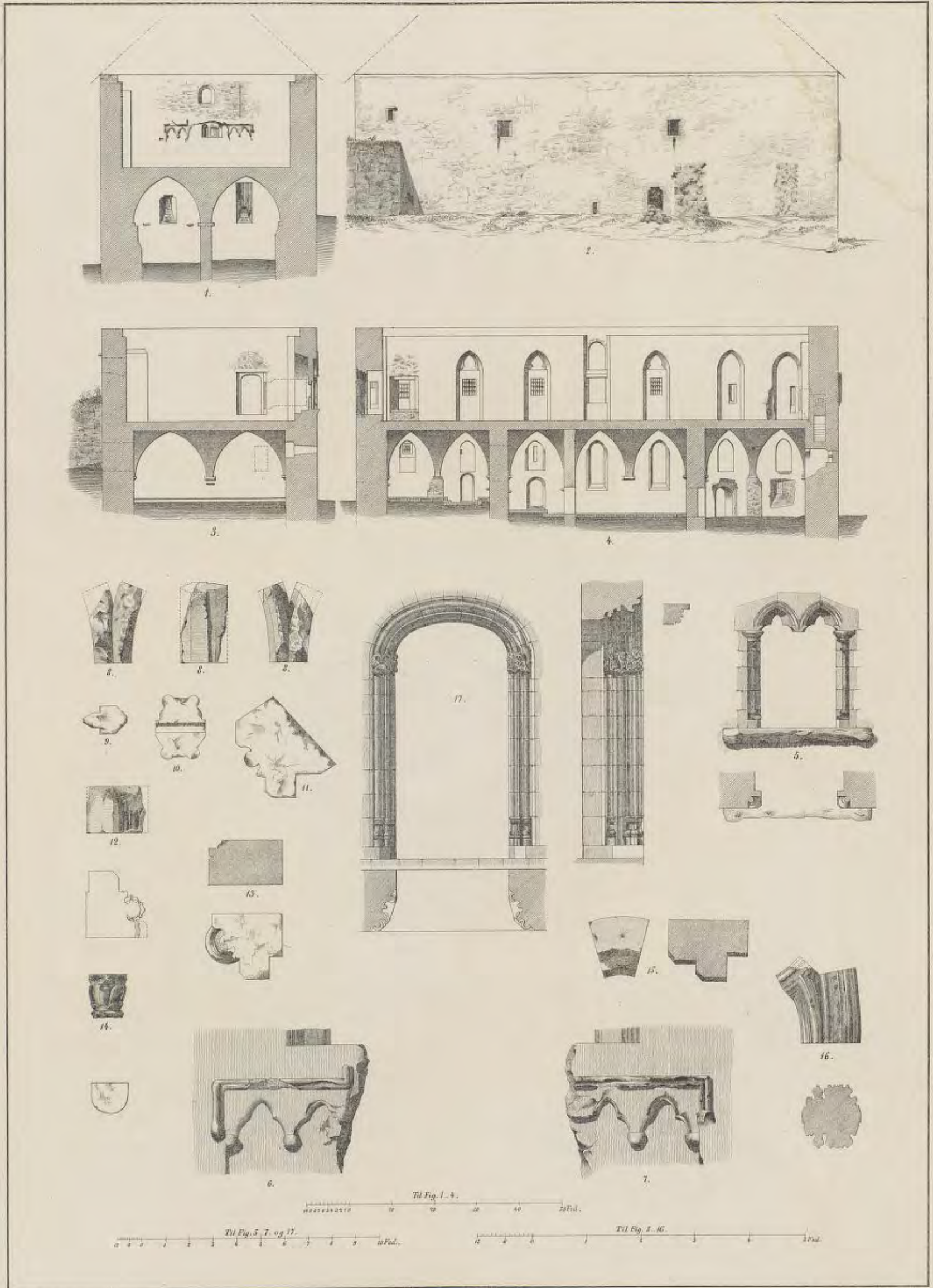
Fig. 1, 2, 5 og 6. 10 Fod.

Fig. 4. 10 Fod.

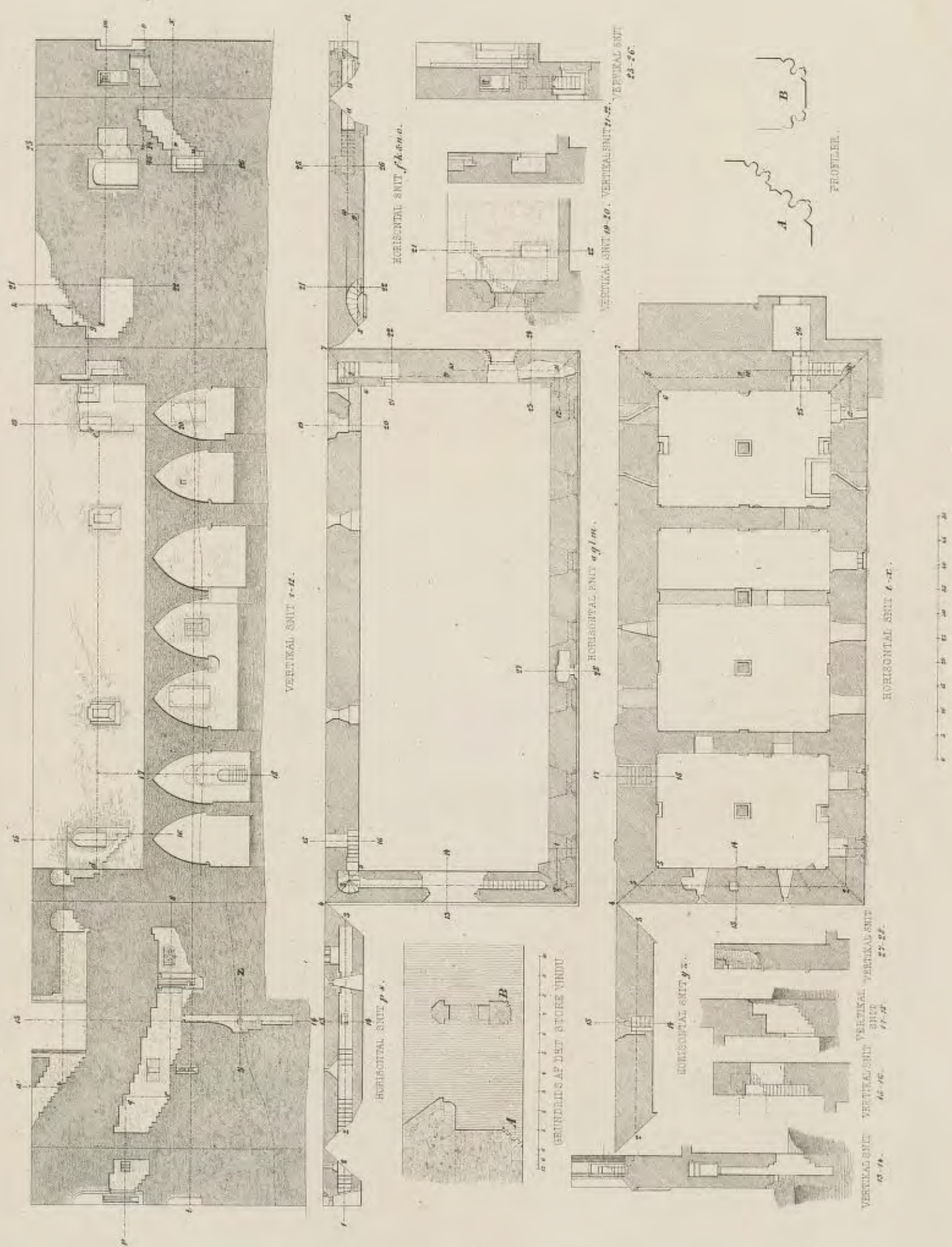
G. Bell del.

Holck & Atcher.

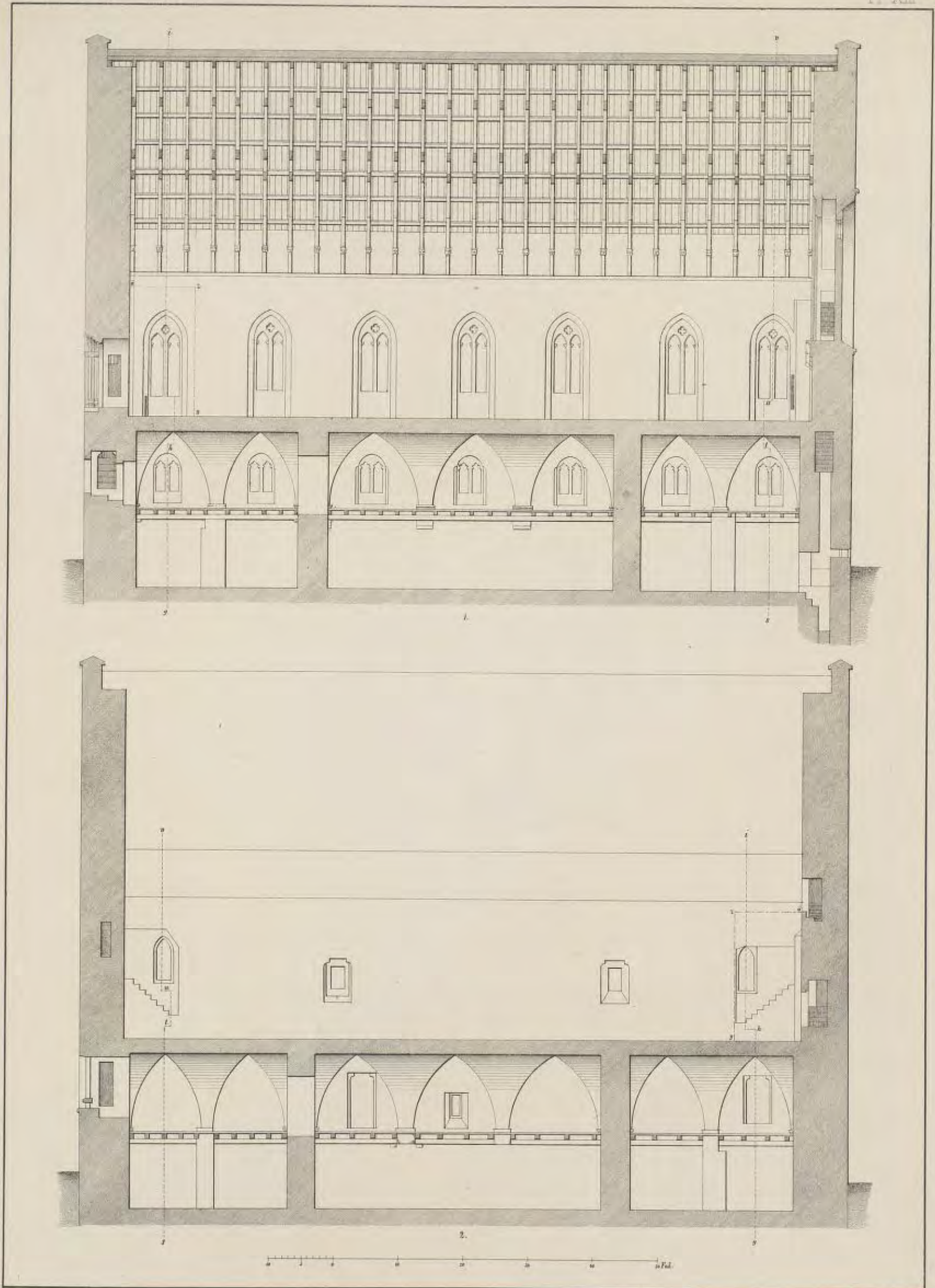
KONGEHALLEN
paa Bergenhus.

KONGEHALLEN
paa Bergenhus.

KONGEHALLEN
paa Berggrubus

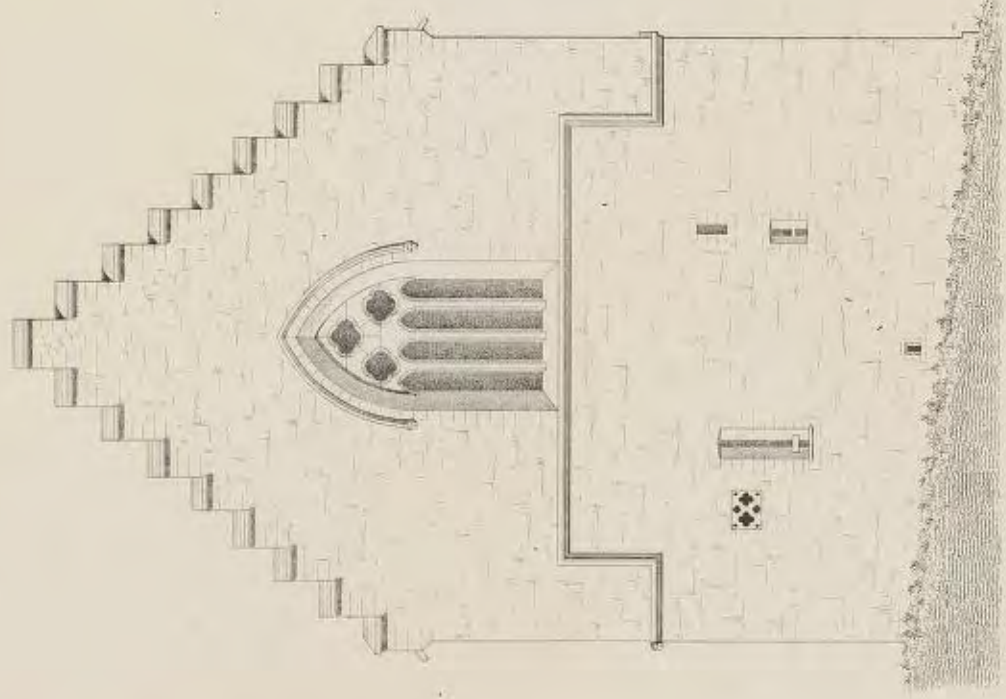
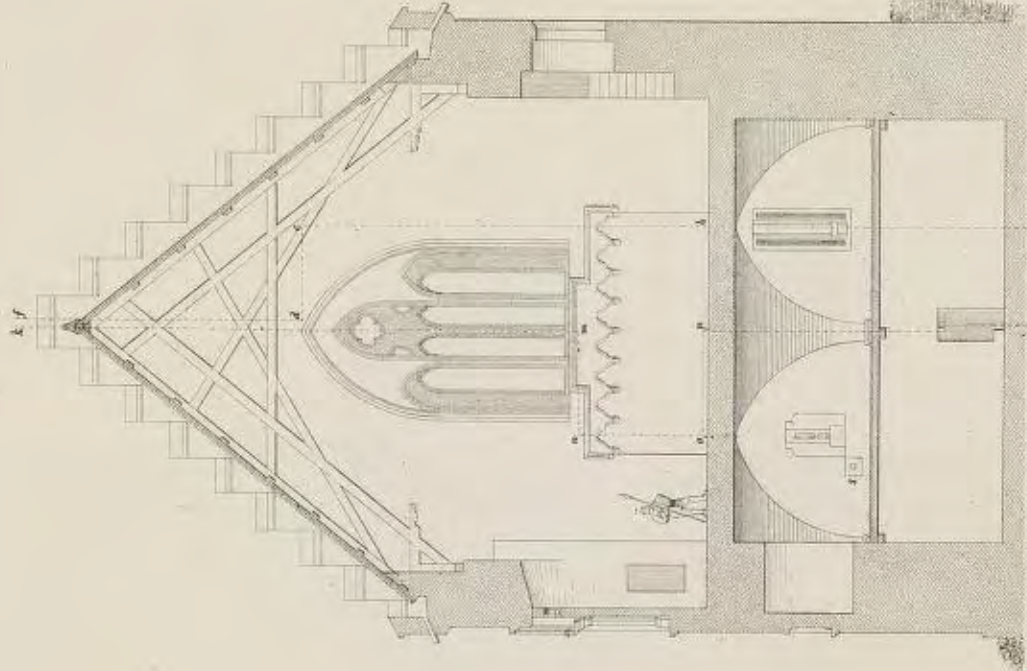
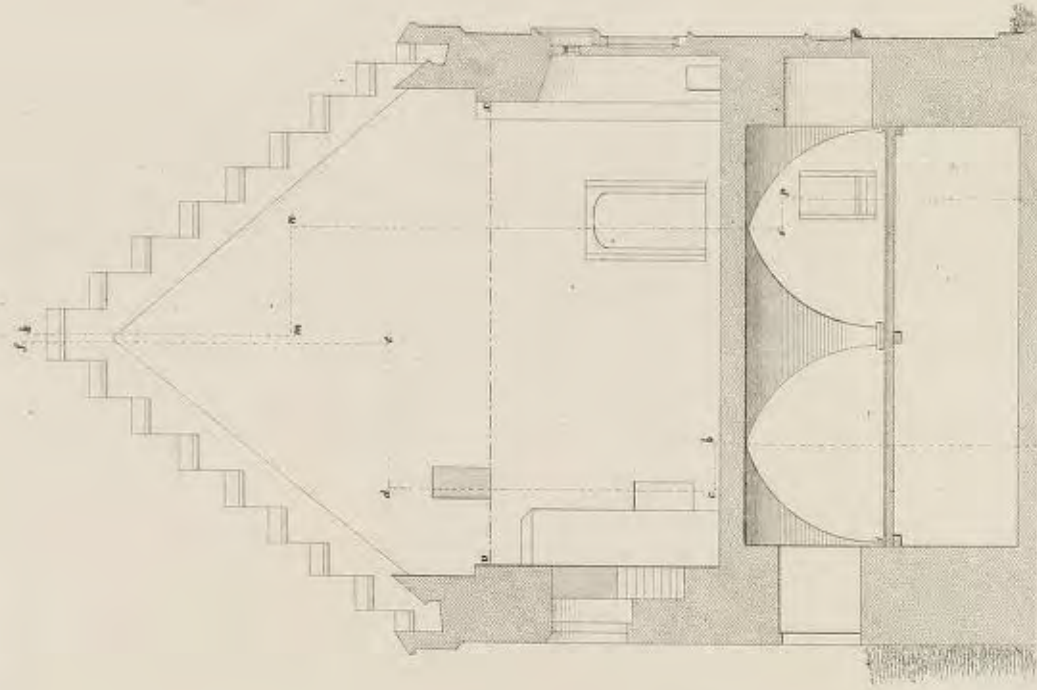

Chr. Christe del.

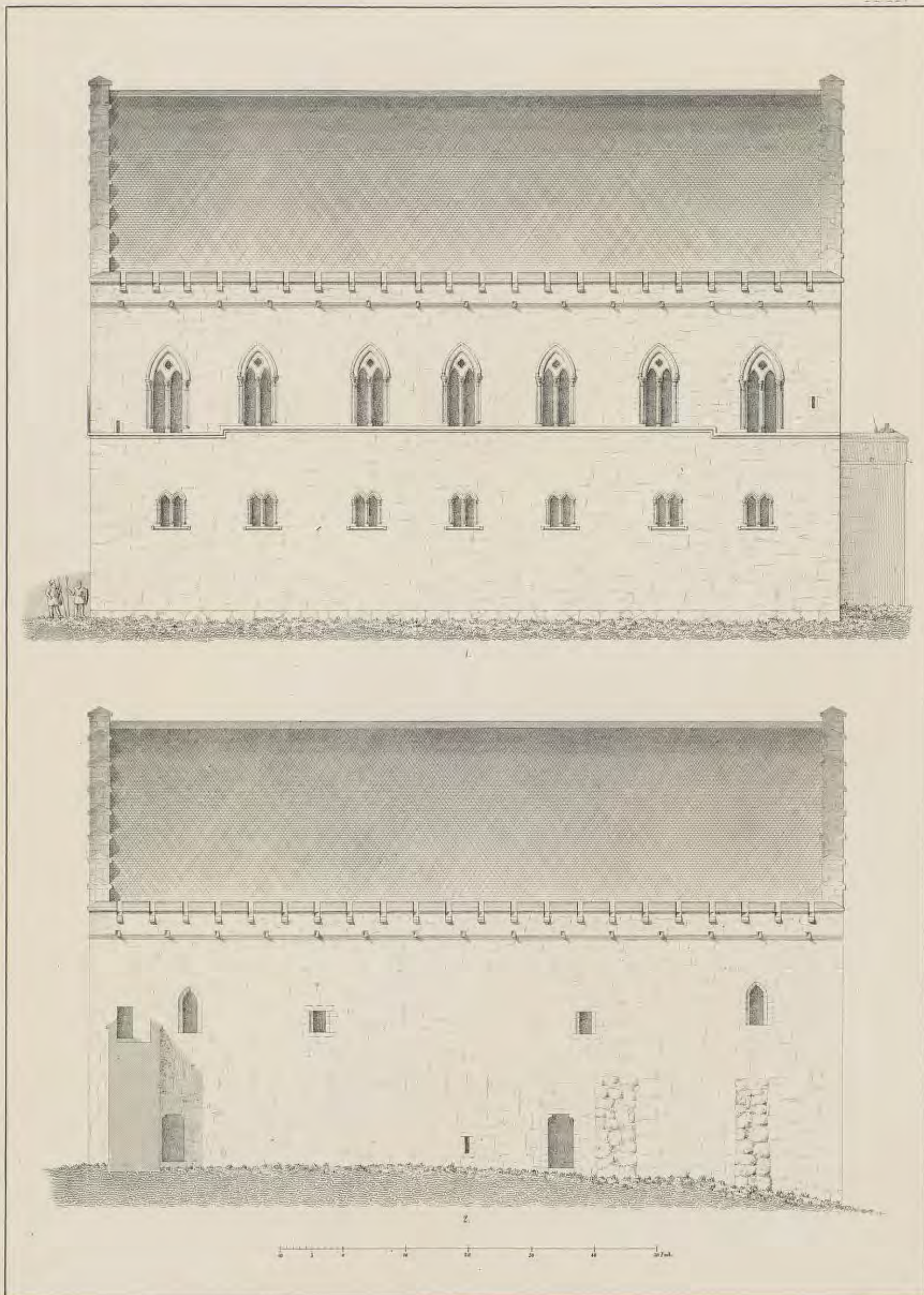
Hindt Anden

KONGEHALLEN PÅ BERGENHUS

som den antages at have været

KONGEHALLEN PAA BERGENHUS,
som den antages at have været.

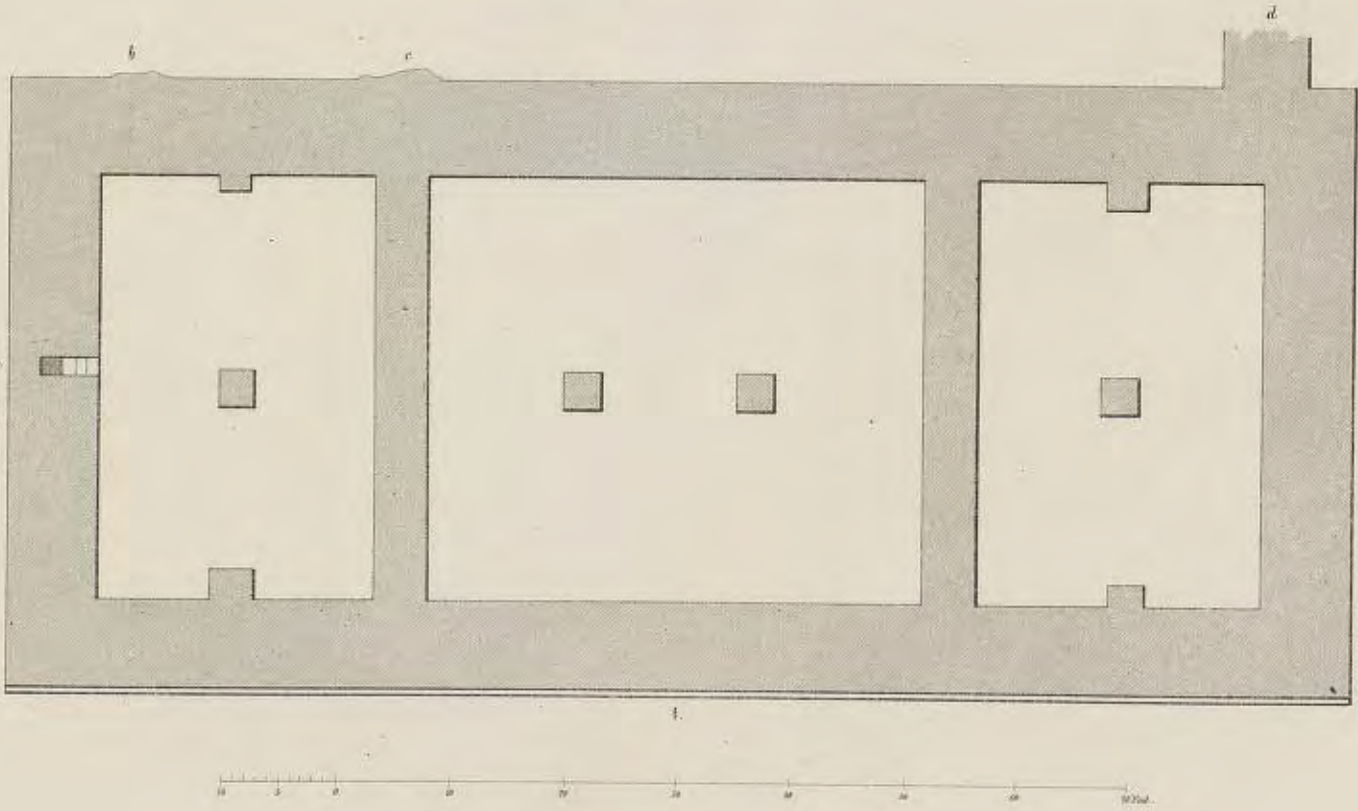
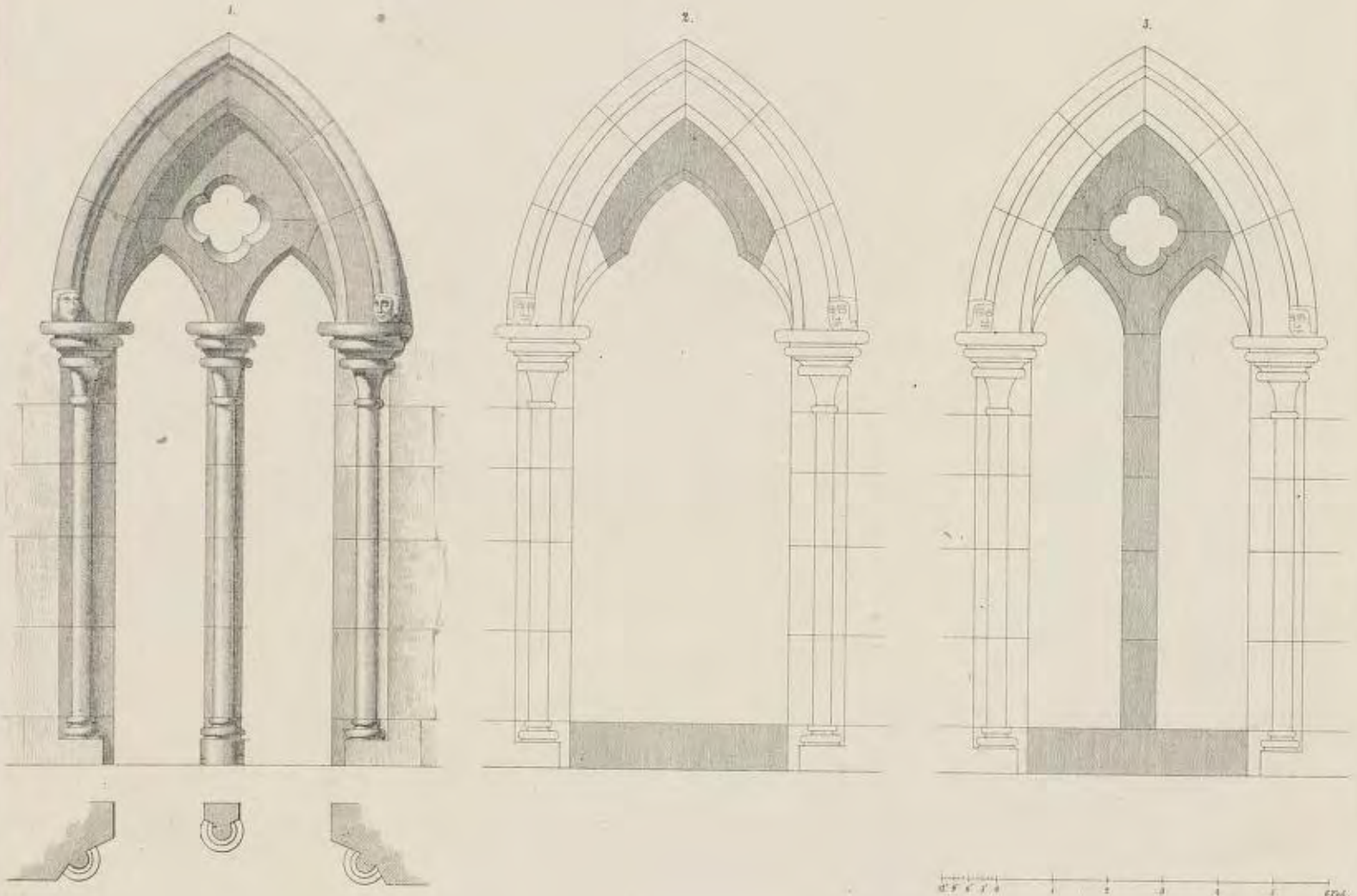

Mr. Schlegel del.

Holtzman sculp.

KONGEHALLEN PAA BERGENHUS,

som den antages at have været.

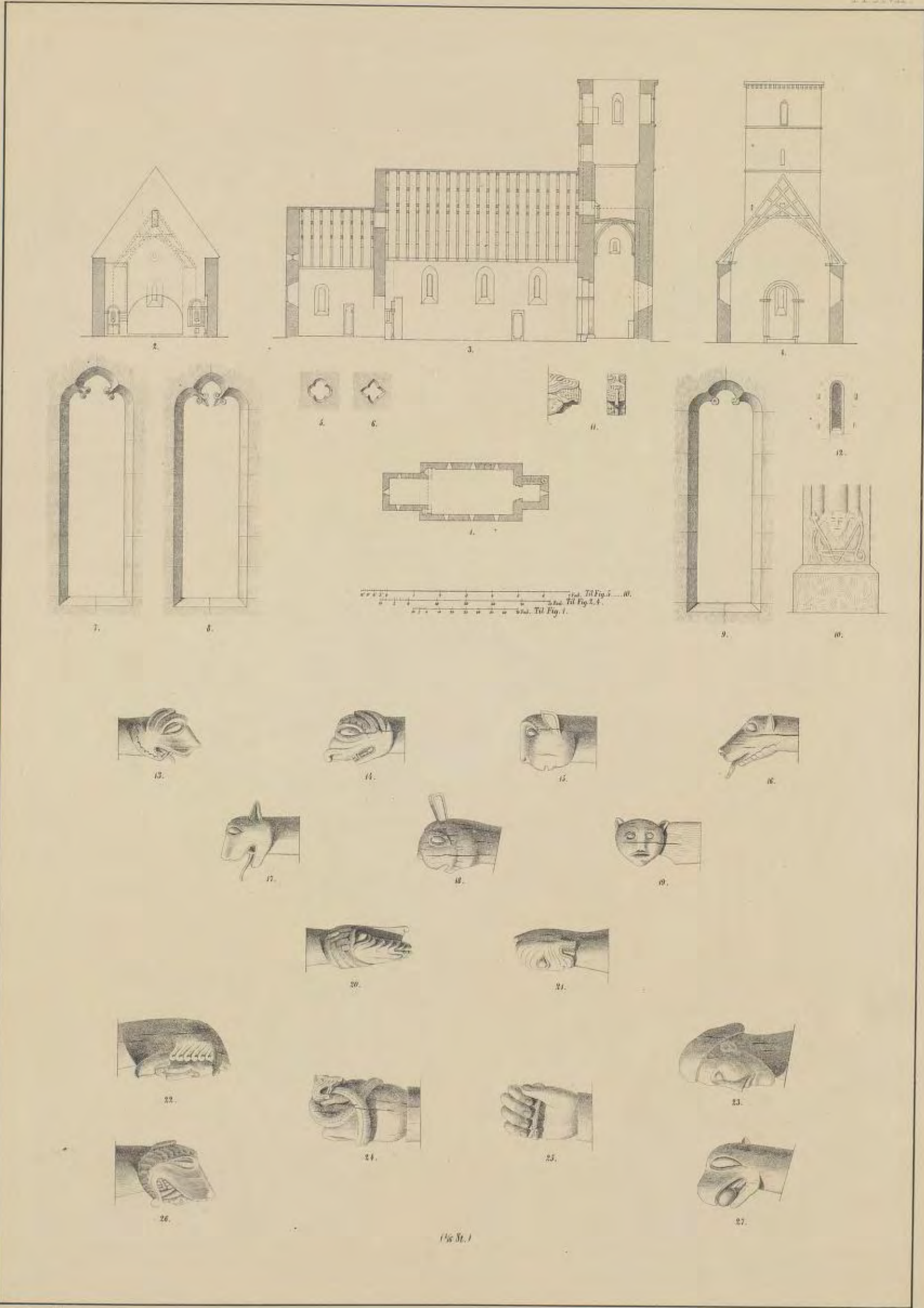

Chr. Christie del.

Holck's Atelier

KONGEHALLEN PAA BERGENHUS.

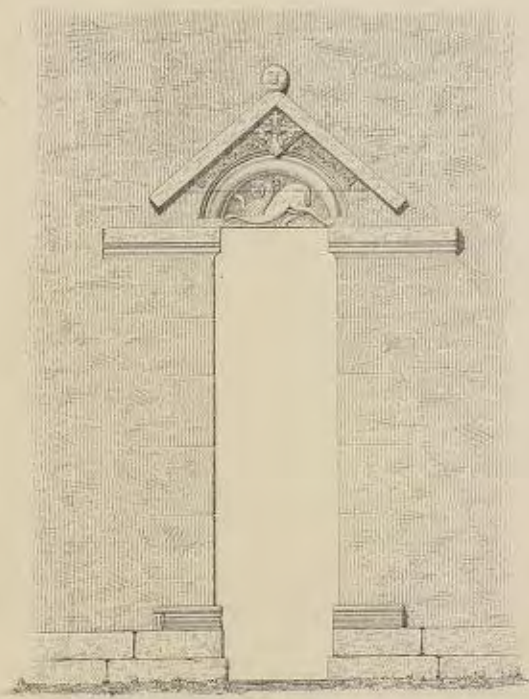
som den antages at have været.

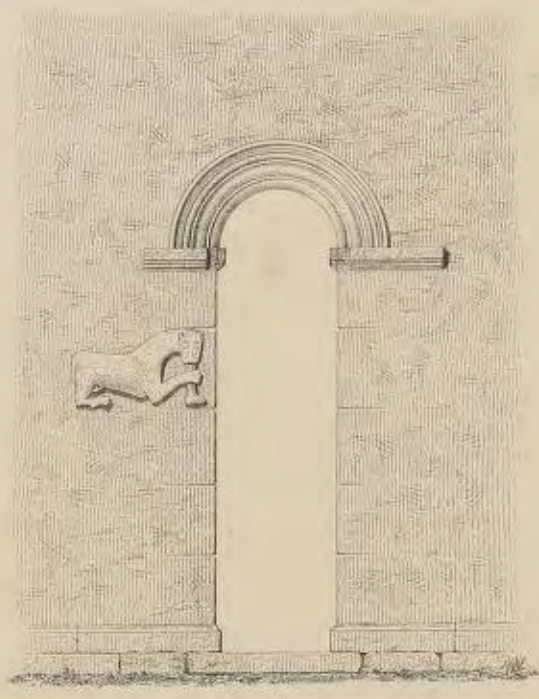
VERNES KIRKE
i Styrdal.

Fig. 4..... 10 i 1/2 St.

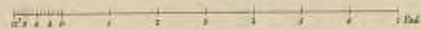
2.

3.

Til Fig. 2 og 3.

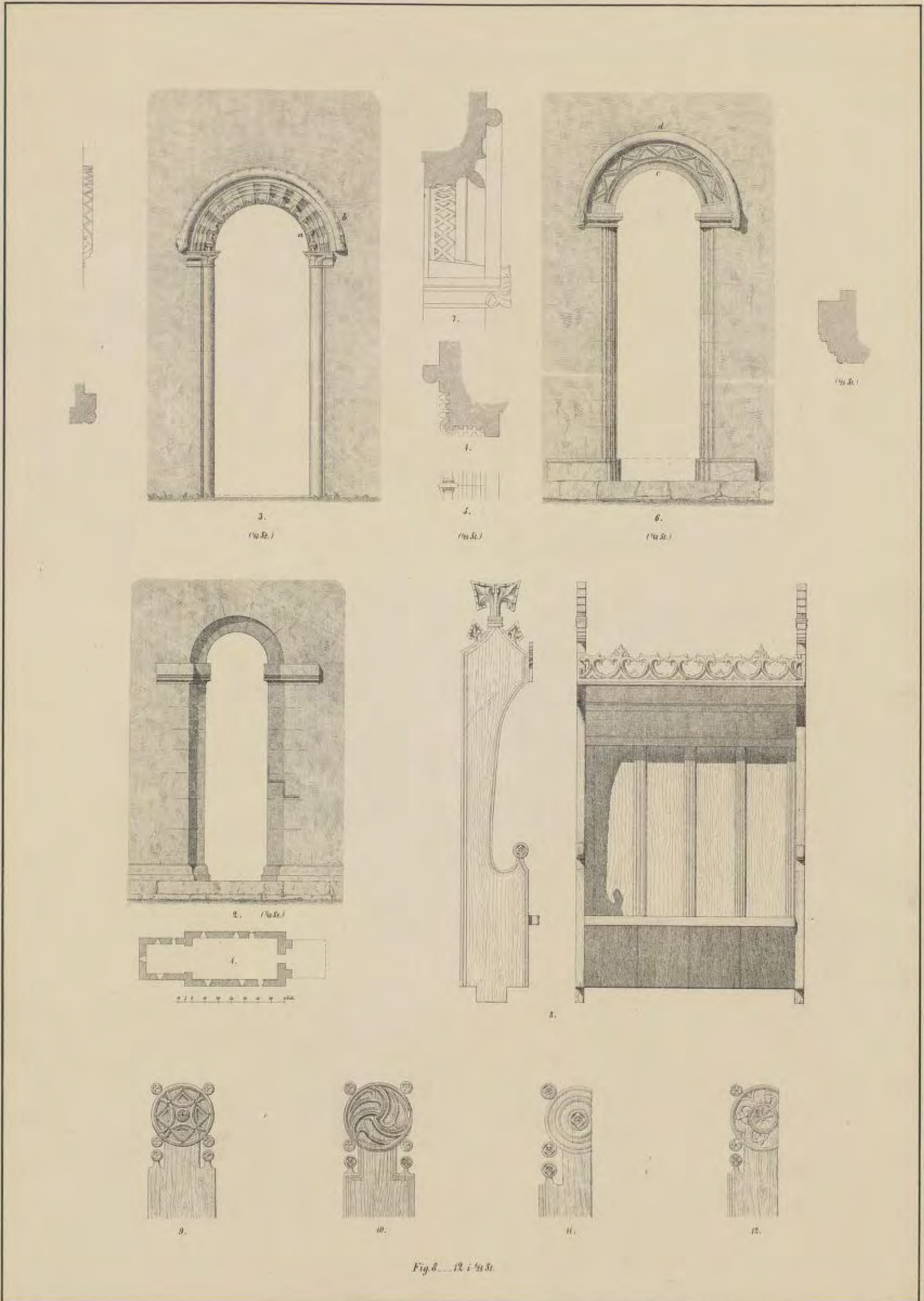

Fig. 8. 12 i 13.

Chr. Christie del.

Holst. Anden

MÆRE KIRKE
i Sparboen

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

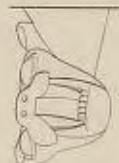
8.

9.

10.

11.

12.

(1/16 N.Y.)

NORSKE BYGNINGER FRA FORTIDEN

UDGIVNE

AF

FORENINGEN TIL NORSKE FORTIDSMINDESMERKERS BEVARING

MED TEXT

AF

N. NICOLAYSEN

ANDEN RÆKKE

KRISTIANIA

CARL C. WERNER & Co.'s BOGTRYKKERI

1877

TUFT KIRKE I SANDSVÆR.*

(Pl. I).

Som det vil sees af grundplanen (fig. 2), hører kirken til de stavkirker, som kun have ét skib. Svalgangen er forlængst borttagen, ligeledes det ældste kor, der uden tvil som sedvanlig var noget smalere end langhuset. Det nuværende kor hidrører vistnok fra tiden efter reformationen. Vel har dets østre vegg en liden spidsbuet aabning, som rimeligvis engang gjorde tjeneste ved skriftemalet, saaledes at presten stod inde i kirken og den skriftende udenfor i svalgangen, og det kunde derfor synes, at ogsaa denne del af kirken i sin nuværende form maatte være fra den katholske tid. Men denne indvendning er uden betydning, da man til opførelsen af det nuværende kor har brugt planker fra det ældre.

Fig. 1 viser et tværsnit af langhuset, seet mod øst. Fig. 3 giver oprids, snit og profil af kapitælet paa den ene stav, som er levnet mellem skibet og koret.

Skibets vestre portal, der senere vil blive gjengivet, har rige udskjæringer med det sedvanlige hovedmønster og et fabeldyr paa hvert kapitæl. Ogsaa den søndre dør er omgivet med udskærne drageslyngninger og glatte veggsoiler med forsirede kapitæler. Men disse dele overdækkes af nyere bordklædning og kunne derfor ej aftegnes, før bygningen er nedtaget, hvad der vil ske i den nærmeste fremtid.

Hvad bygningens alder angaar, maa dens ældste del vistnok henføres til slutningen af det 12te eller begyndelsen af det 13de hundredeaar.

*) N. Fornl. 170, Aarsber. 1870, 137, og 1875, 220.

VEGLID KIRKE I NUMEDAL.*

(Pl. I).

Da kirken blev nedtaget i 1861, var der ikke mere levnet af dens oprindelige bygning end skibets østre og vestre vegg samt dets tagverk, hvorimod hele koret og langhusets øvrige to vegge vare borttagne, de sidste for at tilvejebringe en udvidelse af rummet. Dette vil sees dels af grundplanen (fig. 5), dels af fig. 4, der giver et tværsnit af skibet foran østre vegg med buen mod koret og dens to sidestolper, hvoraf den ene har et udskærnet kapitæl, som i fig. 6 er afbildet i større maalestok.

Om kirkens hovedform og alder gjelder det samme som ved Tuft kirke.

*) N. Fornl. 173.

NORE KIRKE I NUMEDAL.*

(Pl. I).

Ogsaa ved denne kirke er svalgangen borttagen, ligesom overhovedet ved alle vore stavkirker paa meget faa undtagelser nær (Hiterdal, Reinlid, Borgund og Urnes). Koret er ombygget men med stavkonstruktion, og endel af langhusets nordre og søndre vegg er i nyere tid aabnet for at tilføje udspring. Foruden dette viser grundplanen (fig. 8) og tværsnittet (fig. 7), at skibet har en særegen anordning, som ellers kun kjennes fra Opdal kirke, ligeledes i Numedal, samt Nes og Flaa nedtagne kirker i Hallingdal, altsaa i to nærliggende bygder. Midt i skibet staar nemlig en stav, der rækker helt op til mønen og støttes af tvertræer mod de fire vegge. Endel af denne midtstav er i større maalestok afbildet i fig. 9.

Fig. 10 fremstiller et kors, der finnes henlagt paa loftet over kirkens nyere del. Det ligner dem, som træffes i triforiet i treskibede stavkirker, men da Nore kirke kun er enskibet, vides det ikke, hvor eller hvorledes dette kors fra først af har været anbragt.

Kirken hidrører vel fra samme tid som de to foregaaende.

*) Aarsber. 1870, 140.

OPDAL KIRKE I NUMEDAL.*

(Pl. II og III).

Som nys bemærket, har ogsaa denne kirke midtstav i langhuset, men af dette er kun en del levnet, da dets trenne vegge for det meste ere borttagne for at gjøre rummet større.

Pl. II fig. 1 viser kirkens grundplan, 2 et tværsnit af skibet, seet mod øst, og 4 ligeledes, men seet mod vest. Fig. 3 gjengiver den stav, som nu staar midt i langhusets oprindelige vestvegg og hvoraf en del i større maalestok sees i fig. 5 og 6. Da man ellers ikke træffer nogen stav paa dette sted, hvor der desuden rimeligvis som sedvanligt var en indgang, maa staven vistnok, skjønt kapitælets snitverk har gamle former, hidrøre fra nyere tid og være opsat for at støtte det overliggende stavlægje eller tvertræ, efterat veggplankerne vare borttagne. De i fig. 7 og 8 gjengivne plankestykker ere indsatte i brystværnet paa langhusets pulpitur. Sansynligvis maa det sidste (fig. 8) engang have staaet tværs over korbuen; hvor derimod det første oprindelig har haft sin plads, skjønnes ikke; navnlig den fiale lignende form i nogle af dets udskjæringer synes at pege hen paa en yngre tid end kirkens øvrige snitverk.

Pl. III fremstiller kirkens portal, hvis udskjæringer paa flere steder ere borthuggede for at tilvejebringe en udadgaaende dør

*) Aarsber. 1870, 141.

i overensstemmelse med den bekjente kongelige resolution af 1823. Snitverket er i det hele taget temmelig forskjelligt fra det, der som oftest træffes i stavkirkernes portaler, og lader meget tilbage at ønske med hensyn til formernes organiske gennemførelse og linjernes skjønhed. Øverst sees to drager istedenfor som sedvanligt tre; desuden ere de noget anderledes stillede end ellers og have en form, der ligesom ved snitverkets øvrige mere minder om dragefigurerne paa et kapitæl¹ i Goslars domkirke i Nedersachsen end om vore andre stavkirkers. Ved portalets venstre side sees rent romanske planteslyngninger og bladverk, og nederst paa den højre dørplanke palmetlignende forsiringer. Merkeligst er den figurlige fremstilling paa samme side, hvor vi se en mand med bagbundne hænder og trædende paa en harpe. Det hele sigter utvilsomt til sagnfiguren Gunnar, der blev kastet i orme gaarden og, da hans hænder vare bundne, spillede paa harpen med tærne; medens en orm skar sig ind i hans side. Hans ejendommelige hovedbedækning har megen lighed med en bispehue eller de chakolignende hatte, som brugtes endnu i det 17de hundrekaar i Setersdal. En lignende hovedbedækning sees ogsaa paa et kapitæl² i Drübecks kirke i Nedersachsen.

Paa grund af det anførte kan kirkens alder neppe sættes højere op end til omkring 1200.

¹) Kugler, Gesch. d. Baukunst 1858 II, 403.

²) Kugler anf. st. 399.

NES KIRKE I HALLINGDAL.*

(Pl. IV).

Da kirken nedtoges i 1864, havde den forlængst tabt sin omgivende svalgang. Men forøvrigt var den en af de yderst faa stavkirker, hvori tagrideren og spiret fantes bevarede, og den eneste af de forannævnte kirker med midtstav i langhuset, som endnu fremviste hovedformen af skibet og koret i dens uforandrede stand.

Paa den foreliggende plade fremstiller **fig. 1** kirkens grundplan, **2** et langsniit efter midten af kirken, seet mod syd, hvor der ogsaa merkes den levnede del af en bank, som havde gaaet rundt veggene (jfr. grundplanen), **3** et tværniit gennem midten af skibet, seet mod vest, **4** midtstavens fodstykke, **5** oprids af en aabning i korveggen med tilhørende dør (jfr. *p* i langsniittet), højst rimelig brugt ved skriftemaal, og foruden en lignende i Reinlids kirke i Valdars den fullstændigste indretning af dette slags, som er os levnet (nu i universitetets samling). De øvrige figurer fremstille horisontalsniit gennem de steder i tværniittet (fig. 3), som de tilføjede bogstaver vise.

Hvad kirkens alder angaar, synes den at maatte henføres til de yngre af vore stavkirker. Herfor taler, at den udvendig i modsætning til det sedvanlige fremviste yderst faa udskjæringer, saaledes kun to dyrehoveder (ligeledes i universitetets samling) nederst paa den mellemste af de trenne stave, som bare tagrideren, samt ved skibets dør paa kapitælerne og fodstykkerne nogle rundstaver og af forvitring næsten udslattede simple udskaarne forsiringer, lignende dem, som sees ved siden af den ovennævnte lille aabning i korveggen (fig. 5). Hertil kommer, at baade den nysnævnte aabning og tagrideren arkader have spidsbuede former. Kirken kan saaledes vistnok neppe være ældre end et godt stykke ind i det 13de hundrekaar eller omkring 1250.

^{*}) N. Fornl. 149, 761.

HØVE KIRKE I SOGN.*

(Pl. V).

Paa den foreliggende plade fremstilles nederst til venstre kirkens grundplan; til højre et tværniit af koret gennem dets dør og seet mod øst; ovenfor til venstre et langsniit efter midten af kirken, seet mod syd; til højre et tværniit af skibet gennem dets søndre dør og seet mod øst.

Kirken udmerker sig paa en fordelagtig maade blandt vore andre stenkirker i landsbygderne. Den er mestendels opført af huggen sten, udstyret tildels med gesims og fodstykker, og fremviser et sjældent omhyggeligt arbejde. Hertil kommer, at bygningen, om end med den sedvanlige simple enskibede hovedform, dog har et taarn eller anlæg til et saadant i vestenden, hvad der saa sjældent træffes, og at koret har apsis eller halv-rundt udspring, som i stenkirker paa landet nordenfor Ryfylke ellers kun kjennes i Herø kirke i Nordland. Som en stor sjældenhed i andre lignende kirker træffes her lysaabninger ogsaa paa nordsiden, endvidere ved siden af triumfbuen en niche til et alter, og i østenden er alterbordet dækket med en poleret kleberstenshelle, hvori et firkantet relikviagejemme, belagt med marmorplade. Apsis er hvelvet, og korets firkantede del har i alle fall været bestemt til at hvelves, da de fornødne afsatser for et tønnehvelv ere tilstede (se tværniittet nederst til højre). Af taarnets konsoler fremgaar, at ogsaa denne del af kirken var anlagt paa at overdækkes med hvelv, og af et saadant sees endnu spor, der tyde hen paa et spidsbuet krysshvelv. Skibet har derimod ikke været hvelvet eller bestemt derfor; spørgsmaalet er saaledes, om loftet var fladt eller med aaben tagstol som i stavkirkerne. Hvad der kunde tale for det sidste, er, at i modsat fall vilde loftet overskjære toppen af tribunbuen (se tværniittet øverst til højre), og desuden blev aabent loft temmelig ofte anvendt i vestlandske stenkirker. Hvad gulvet angaar, ligger det, som den udprykkede linje paa langsniittet viser, nu i samme højde baade i skibet og koret, medens det oprinnelige stengulv er ét trin lavere i koret end ved alterrummet, og atter i skibet ét trin lavere end i koret. Naar hertil lægges, at vinduerne ere smaa og have sin plads højt oppe paa veggene, endvidere at aabningen mellem skibet og koret er meget smal, og at dørens stilling over gulvet kræver et ualmindelig højt trin, saa kjennes ikke nogen anden kirke hos os, der saa fullstændigt som denne fremstiller, hvad der ellers kun forekommer spredt i vore øvrige enskibede kirker; endelig er ogsaa alle enkeltheder udførte med en sjelden nøjagtighed og sirlighed. Det heder endog, at der paa veggene indvendig skal have været malerier fra middelalderen, som ere overkalkede; men dette har ikke faaet nogen bestyrkelse ved en foreløbig undersøgelse, som dog vil blive foretagen i større udstrækning, end det dengang lod sig gjøre, naar bygningen i den nærmeste fremtid ophører at bruges til gudstjeneste.

Det er ogsaa noget enestaaende hos os, at næsten alle lysaabninger have beholdt sin oprinnelige form, idet kun den ene paa sydsiden er udvidet. I det ydre har som sedvanlig de senere tiders simple og kludrede istandsættelser gjort, at kirken nu har et lidet tiltalende udseende. Anderledes maa det have været, da bygningen endnu fremviste sin oprinnelige tilstand. Vi maa da tænke os den uden mindste kalkpuds, med udovergaaende tag, belagt med spaan og forsynet med udskaaen mønekam, vindskier og spir paa gavlene, endelig med døre med rigt jernbeslag udvendig. Det kan vel ogsaa være rimeligt, at man for at bøde paa stentaarnets lavhed har forhøjet det med en tilsætning af stavverk.

Kirken giver forresten et eksempel paa, hvad der meget ofte træffes i middelalderen, at man begynte med opførelsen af koret, men, efter hvert som arbeidet skred fremad mod vest og opad i højden, savnede midler til at udføre bygningen efter den oprinnelige plan. Vi se nemlig, at kun veggene i korets apsis have en afsluttende gesims, og at den profilerede sokkel i

^{*}) N. Fornl. 477, Aarsber. 1868, 165, Register 73 og 74.

koret ikke fortsættes paa sydsiden af skibet længer end til østkanten af døren, og paa nordsiden endog ophører 8 fod fra skibets østre hjørne. Hertil kommer, at man ej har haft midler til at opføre skibets østre gavl som sedvanligt af sten til den fornødne højde, medmindre muligens en nedtagelse senere har fundet sted, og som anført heller ikke til at slaa hvelving over korkvadratet, og at give taarnet en passende højde.

Naar vi lægge merke til enkelthedernes form og deres sirlighed, hvad der viser den romanske stils senere tid, og derhos tager hensyn til den spidsbuede form i taarnets hvelving, bliver det ikke tvilsomt, at kirken først er opført et godt stykke ind i det 13de hundrebaar eller omkring dets midte. Et sagn i bygden fortæller derimod, at bygningen fra først af var et hedensk tempel. Men dette er naturligvis umuligt, om ikke af andre iøjnefallende grunde, saa fordi man her i landet først efter kristendommens indførelse begynte med at bygge af sten. Fortællingen er aabenbart opstaaet ved en forveksling med, at der paa gaarden, som dens navn viser, engang i hedendommens tid var et hov (*hof*), maaske endog paa samme sted, hvor nu kirken staar.

DALE KIRKE I SOGN.*

(Pl. VI—VIII).

Pl. VI fremstiller kirkens grundplan og et langsnit gennem bygningens midte.

Paa **pl. VII** sees: 1) øverst til venstre to halve tværsnit, det ene af koret gennem dets nordre vindu og seet mod øst, det andet af skibet gennem dets søndre største vindu, ligeledes seet mod øst; 2) øverst til højre det vestligste vindu paa skibets sydside i oprids med grundplan og to profiler; 3) nederst til højre oprids af skibets søndre døraabning, og tæt ovenfor profil af buens venstre side saavel som af søjlen ved højre side.

Pl. VIII gjengiver kirkens store portal mod vest, og nedenunder profiler baade af buens venstre side og af højre sides søiler.

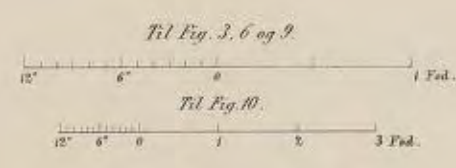
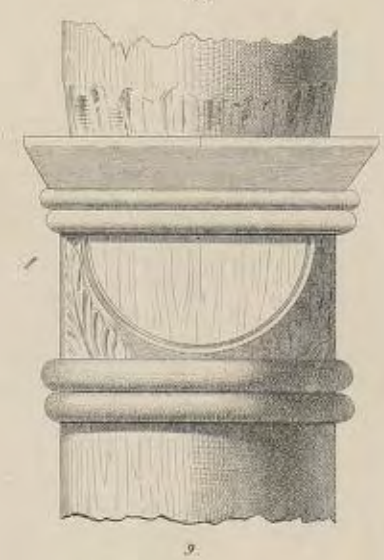
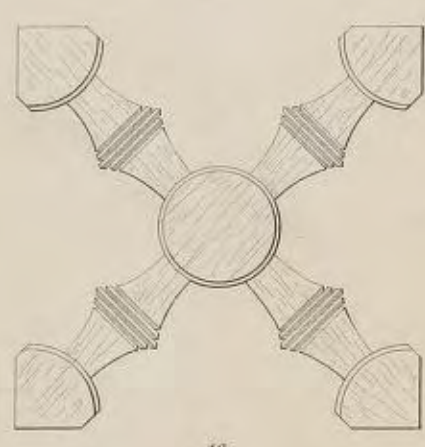
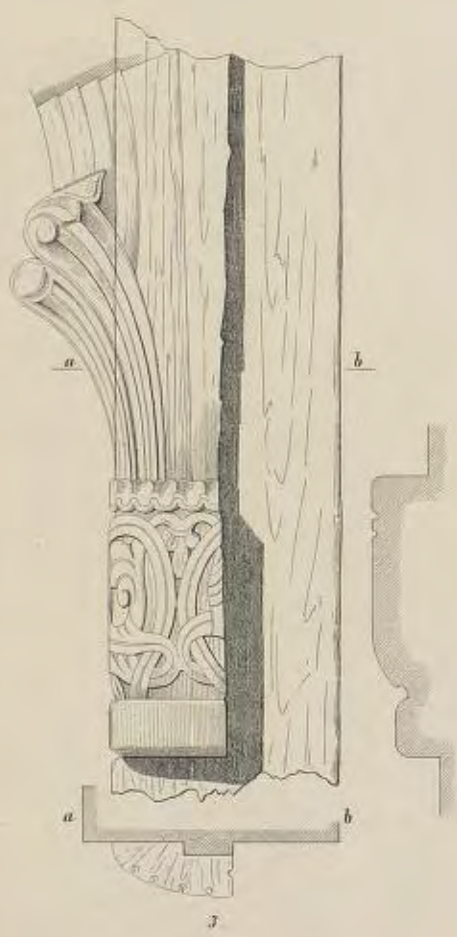
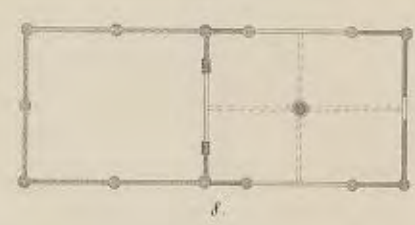
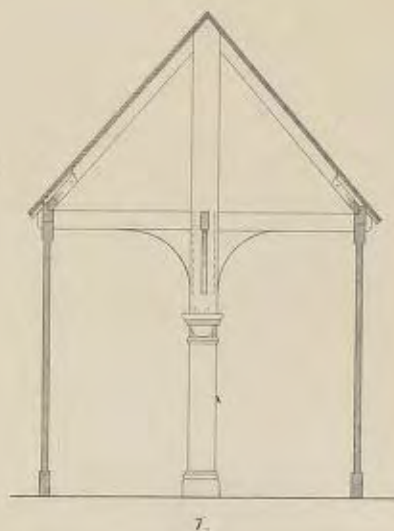
Kirken er endnu tilstede i sin oprinnelige form med undtagelse af, som det vil sees, at korbuen samt skibets ene søndre

vindu og korets vindu paa sydsiden ere udvidede i senere tid. Ogsaa tagverket er nyere, men da enkelte sperrer have den i stavkirkerne sedvanlige hævlsims, maa de hidrøre fra det ældste tagverk, og da den nysnævnte forsiring af sperrerne selvfølgelig var beregnet paa at skulle sees nede fra kirken, kan deraf vistnok sluttes, at denne fra først af baade i skibet og koret havde aabent loft. Hvad der ogsaa kunde tale for dette, er, at et fladt loft vilde faaet altfor liden afstand fra det østre vindus overkant (jfr. langsnittet paa pl. VI), og at vinduet i kirkens vestgavl (se sammesteds) sansynligvis har været bestemt til at bringe mere lys ind i skibet, skjønt det vistnok bedre vilde opfylle denne bestemmelse, hvis muren paa indsiden ligesom ved andre vinduer havde haft smyger eller skraaning baade opad og nedad.

Bygningen viser i modsætning til, hvad der er sedvanligst ved vore gamle kirker, den egenhed, at korets gulv ligger lavere end skibets, og det sidstes gulv igjen flere trin lavere end den vestre indgangs tærskel. Der sees ogsaa en besynderlig blanding af simpelhed og rigdom: svære mure af huggen sten, men plumpe og uden gesimser og fodstykker, paa den anden side stor finhed og sirlighed i vinduer og ved døraaabninger, og i det vestre portal en saadan overflod af enkeltheder, at det næsten er uden sidestykke endog i vore endnu levnede to katedraler.

Denne blanding sees ogsaa i aabningernes bueformer. Medens saaledes dørene paa sydsiden indvendig ere rundbuede, men udvendig spidsbuede, have de øvrige og ligeledes skibets søndre vindu rundbuet omfatning indvendig, men ellers spidsbuede former, og alle de øvrige aabninger ere gennemgaaende spidsbuede. Hertil kommer, at den gotiske stil og særlig dens engelske afart, som her er anvendt, viser en høj grad af udvikling, saa at listverket endog har det fremspring, der kalles næse, ihvorvel der ved portalets gesimsbaand paa begge sider endnu sees spor af de gamle fantastiske dragehoveder. Det kan saaledes ej være tvilsomt, at kirkens alder peger hen til slutningen af det 13de hundrebaar. Men at sognet før den tid skulde have været uden kirke, kan neppe antages, hvorimod der tidligere rimeligvis har været en stavkirke. Hvad der ogsaa kunde tale herfor, er en liden dyrefigur med kronet menneskehoved, som engang fantes i kirken og nu opbevares i Bergens museum. Dette træbillede skjønnes ikke at have haft anden bestemmelse end at tjene som prydelse paa et kapitæl, da lignende figurer, anvendte paa samme maade, kjennes fra flere stavkirker (Borgund, Lom, Hurum, Atro (Tinn), Øifjell, Hiterdal, Eidsborg, Nesland, Tuft).

*) N. Fornl. 452.

C. Thomsen del.

Holck's Atelier

TUFT KIRKE

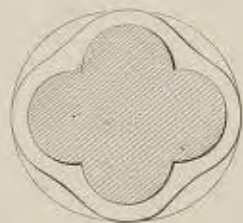
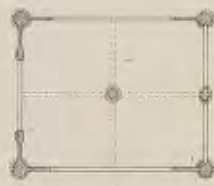
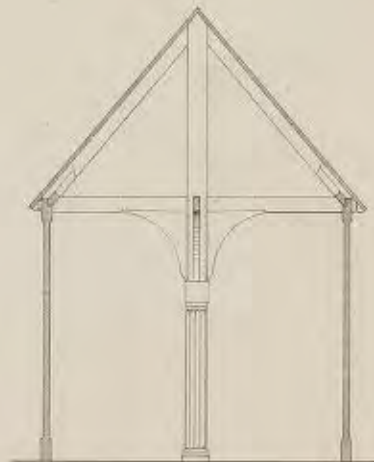
VEGLID OG NORE KIRKER

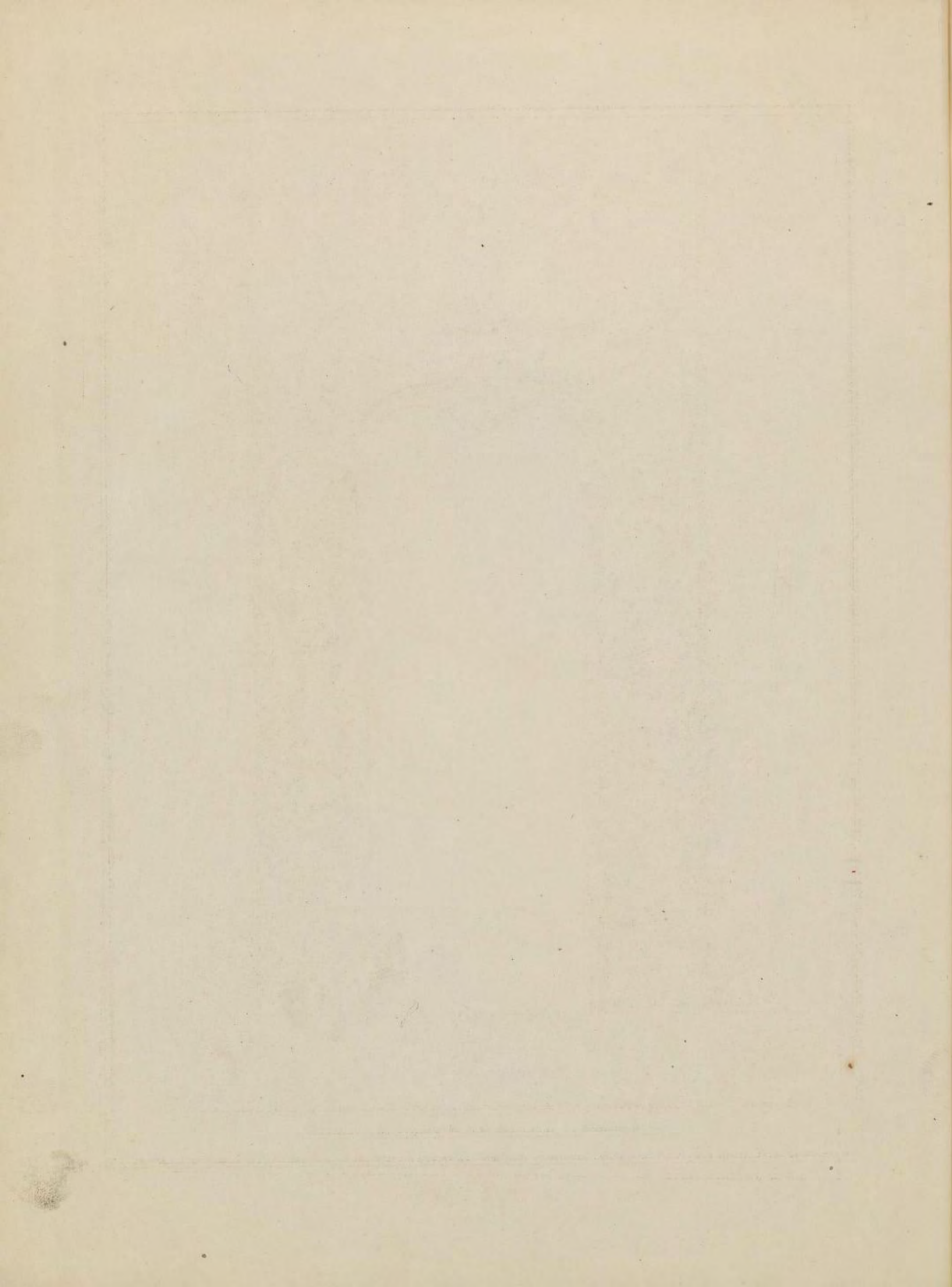
Sandsver.

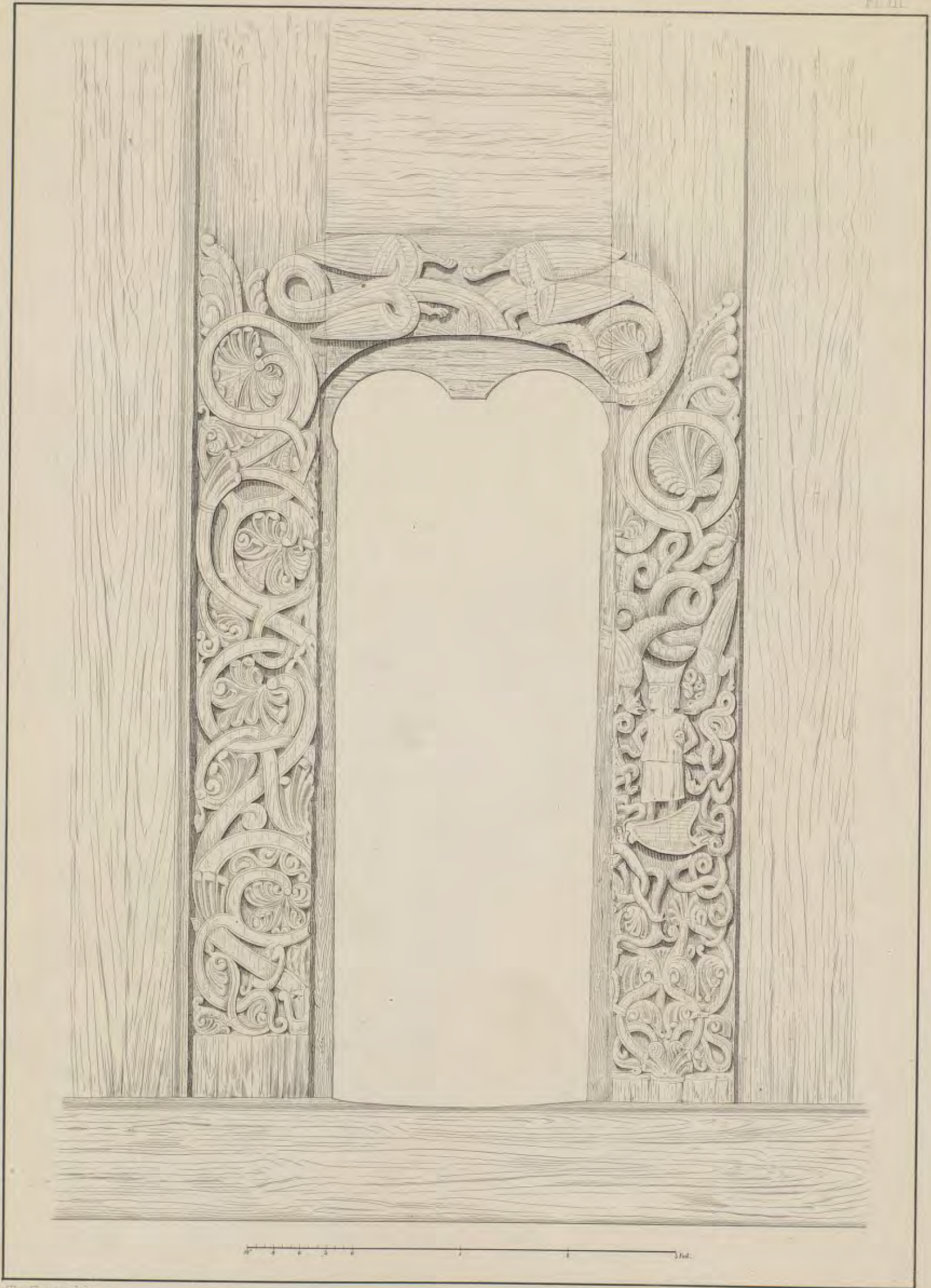
Numedal.

1, 2, 3.

4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

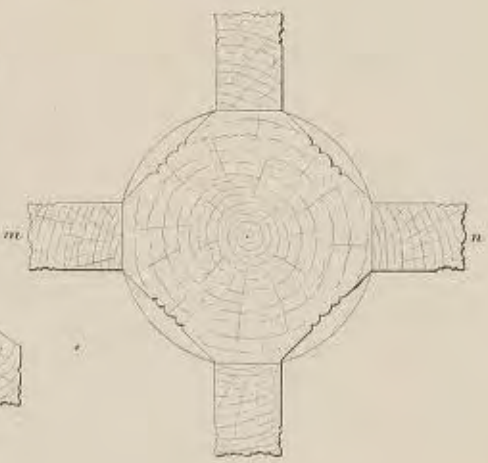
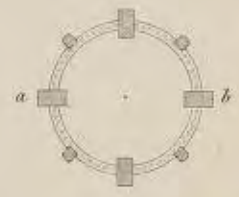
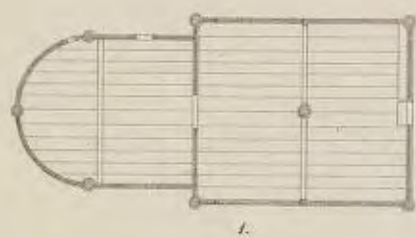
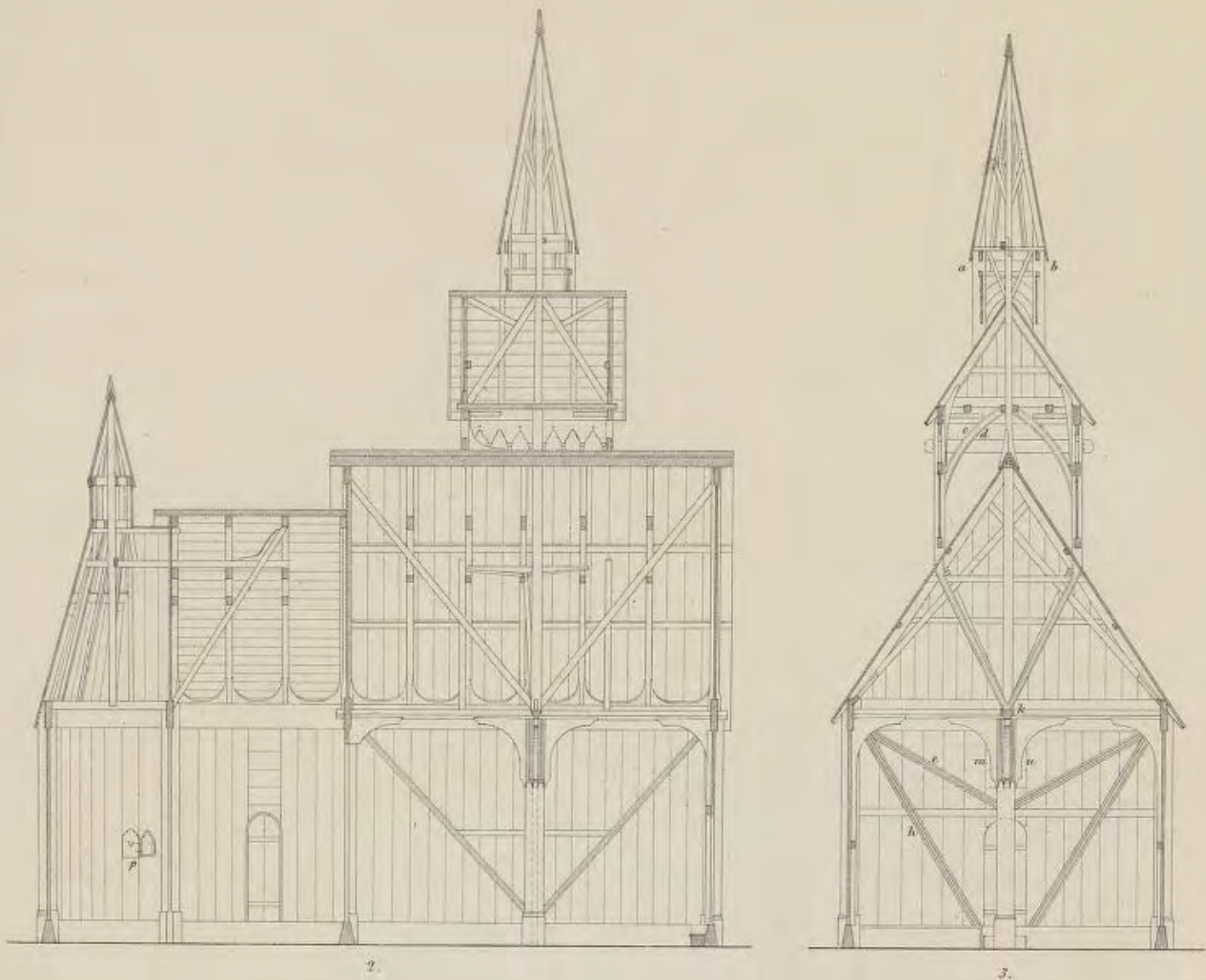

Chr. Christen Rev.

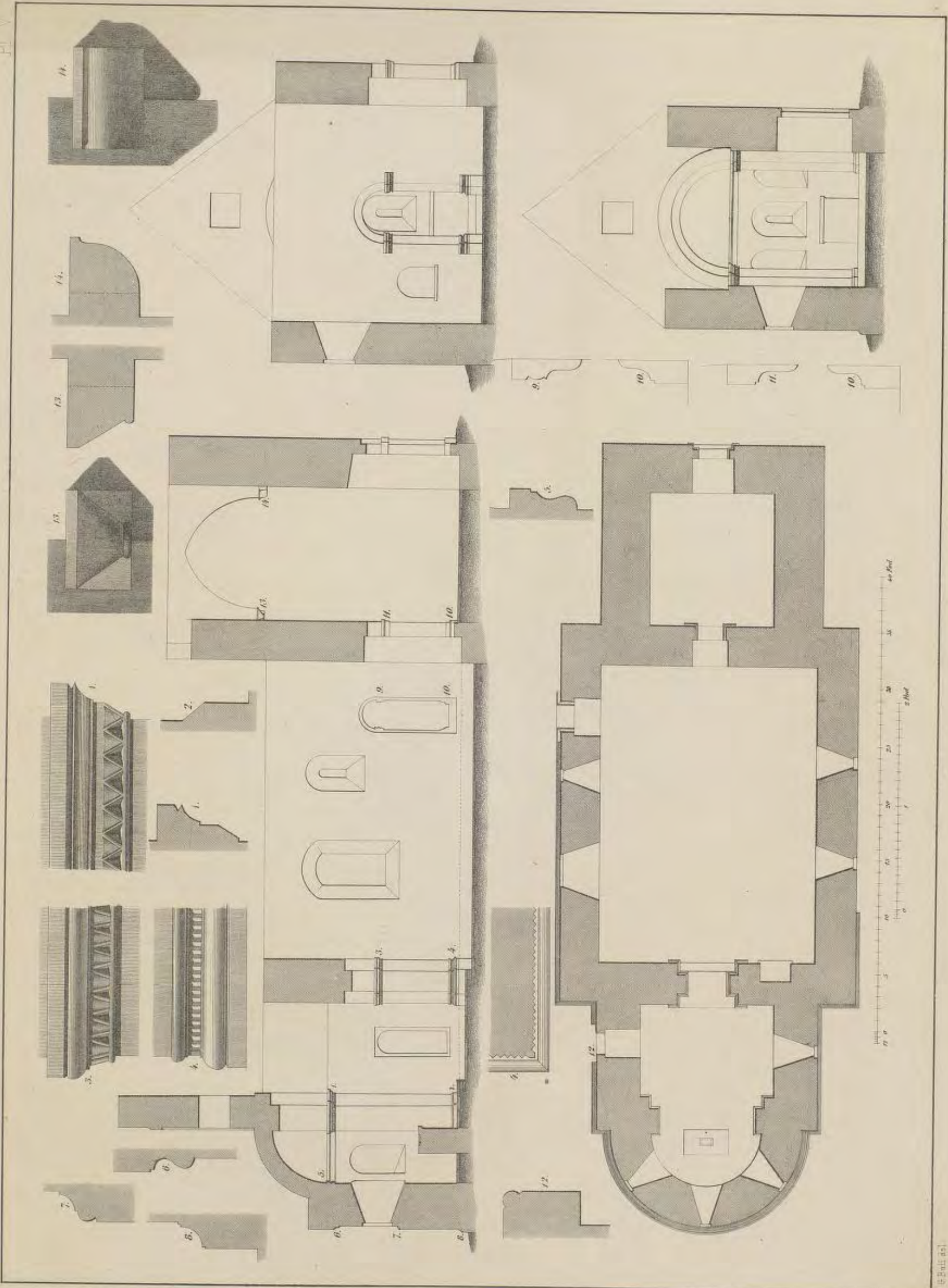
Holmstr. Aalsten

OPDAL KIRKE

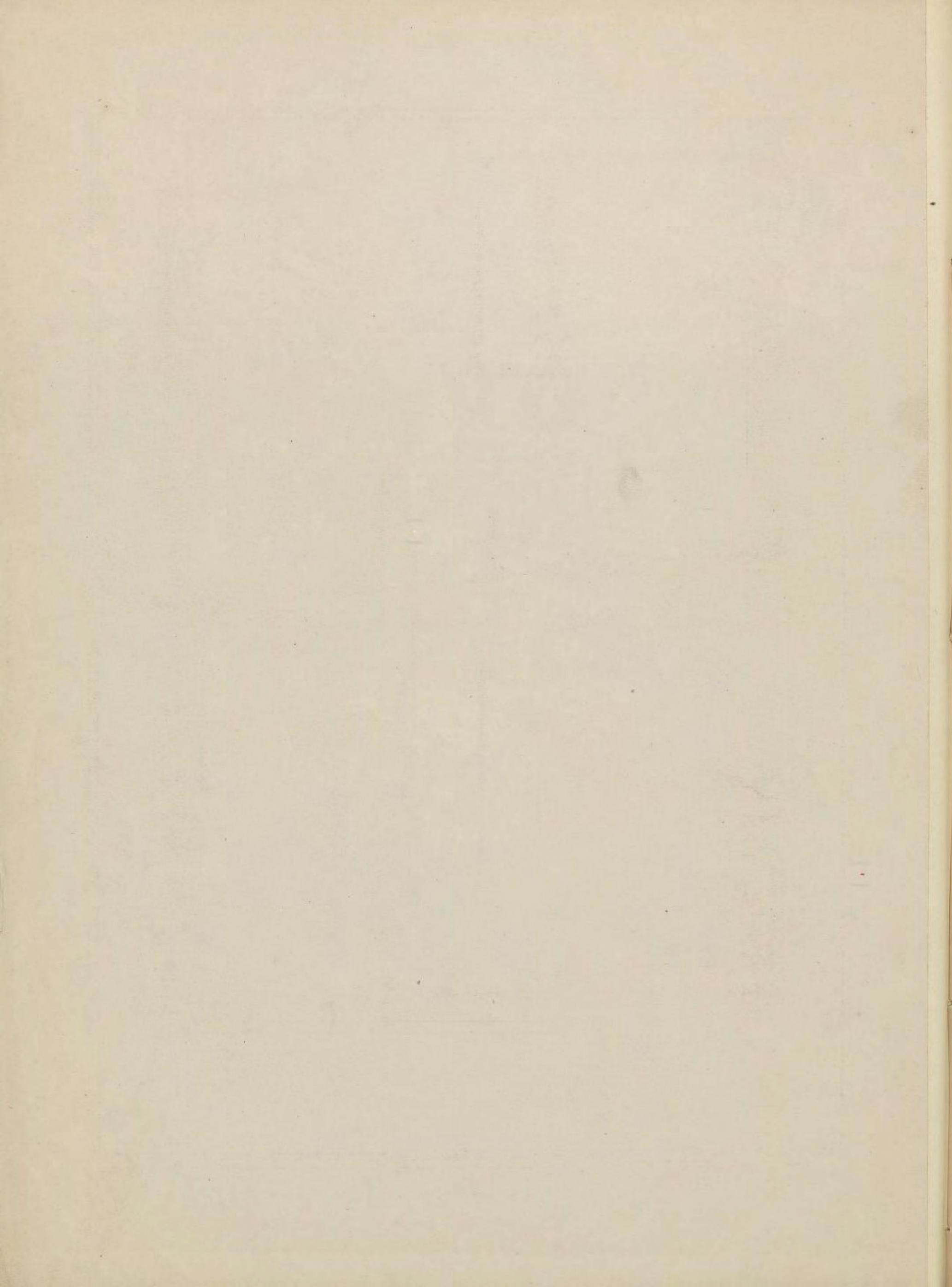
Nunedal

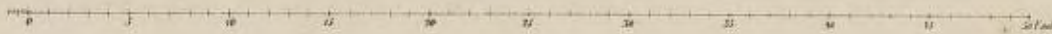
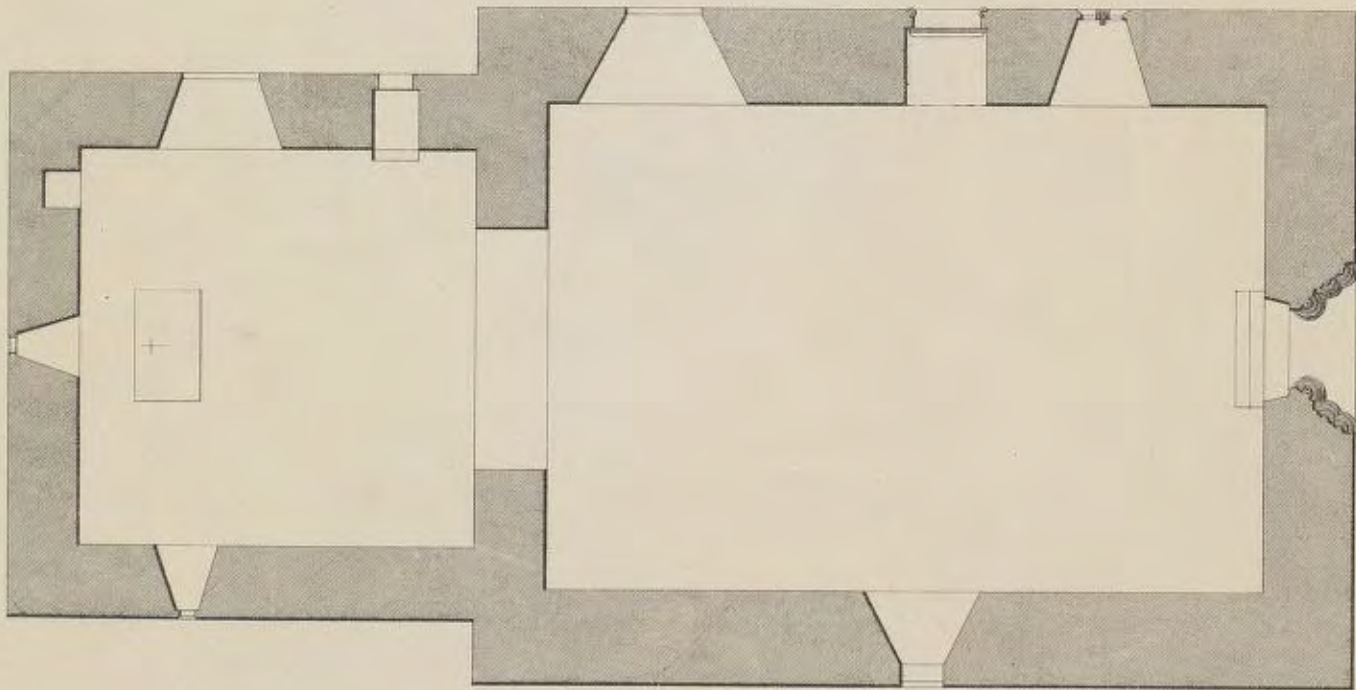
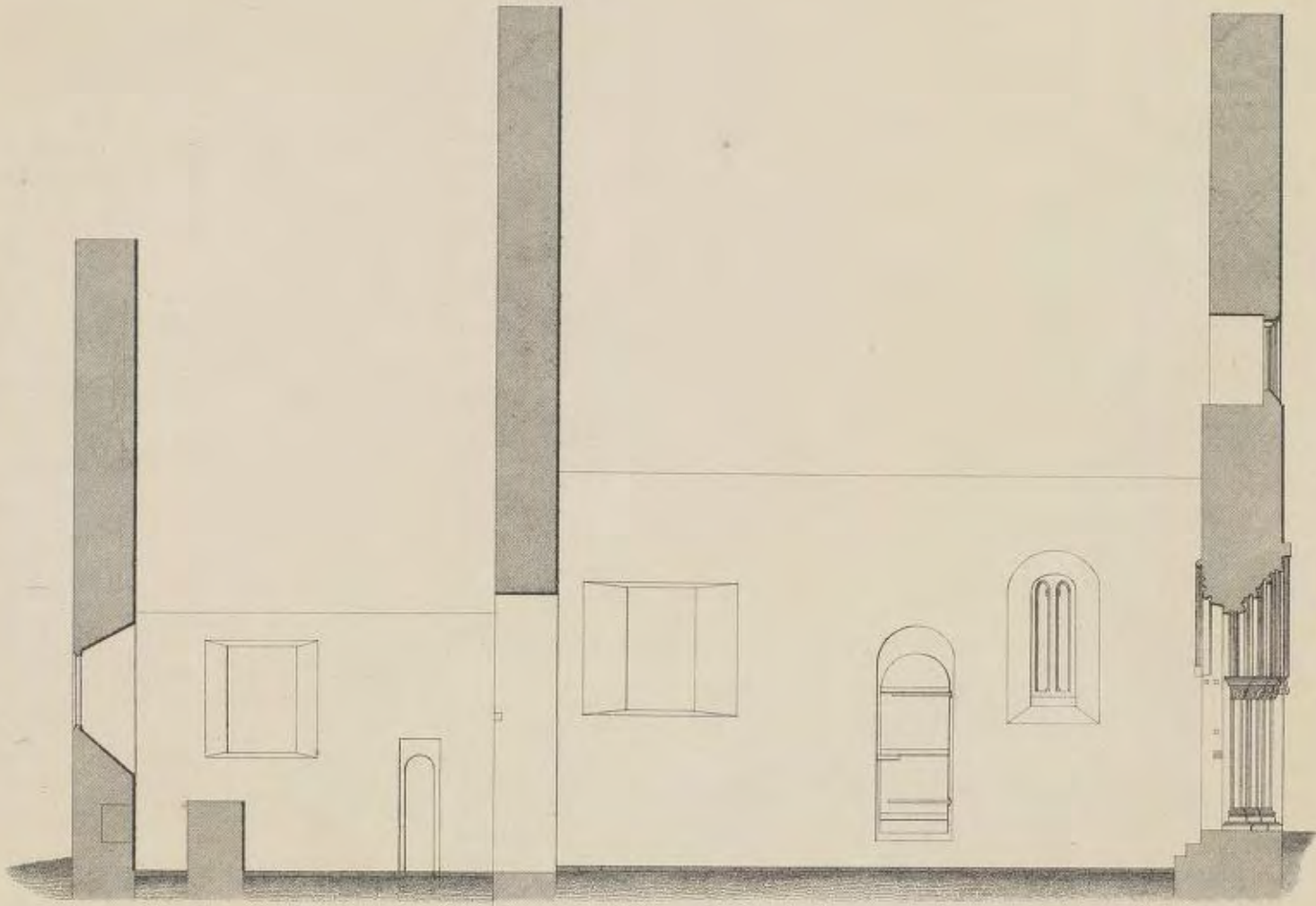

NES KIRKE
Hallingdal.

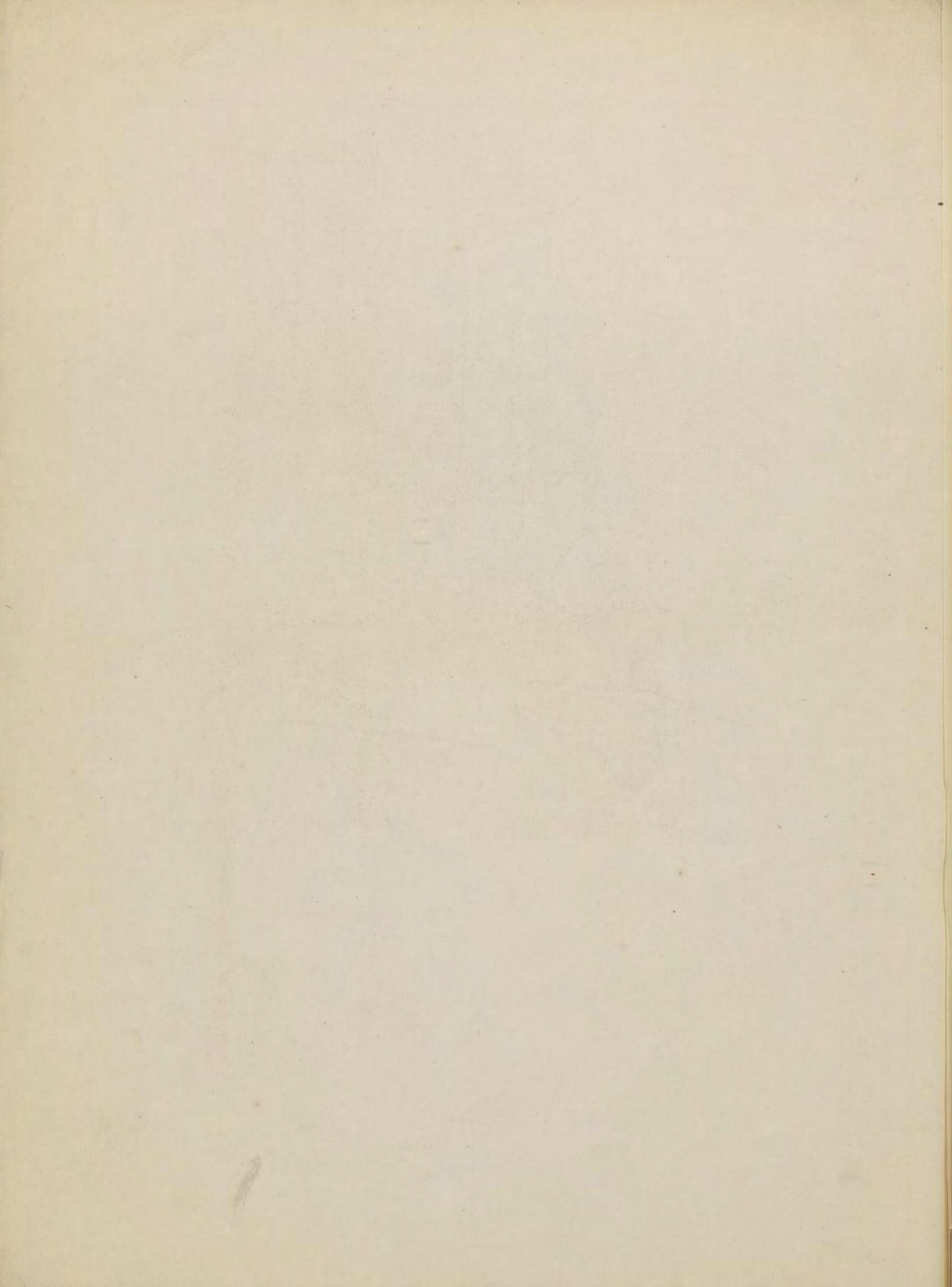
HOVE KIRKE
Søgn.

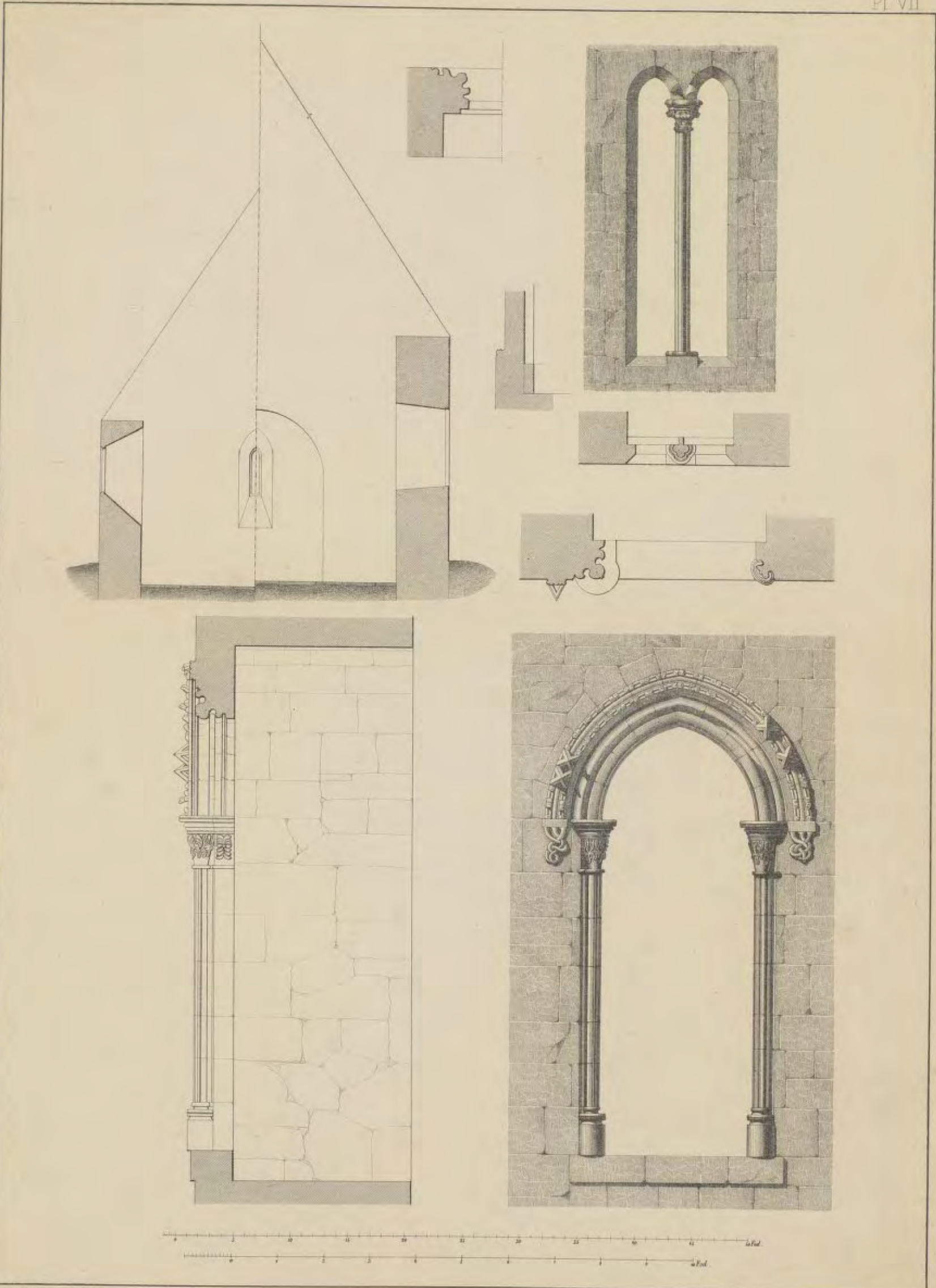

DALE KIRKE

Lyster.

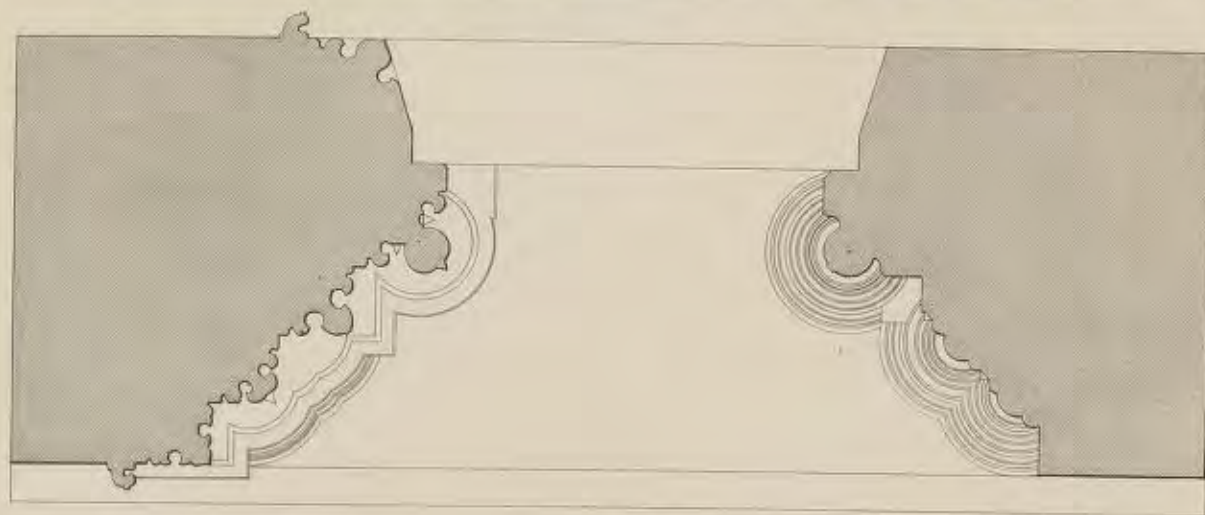
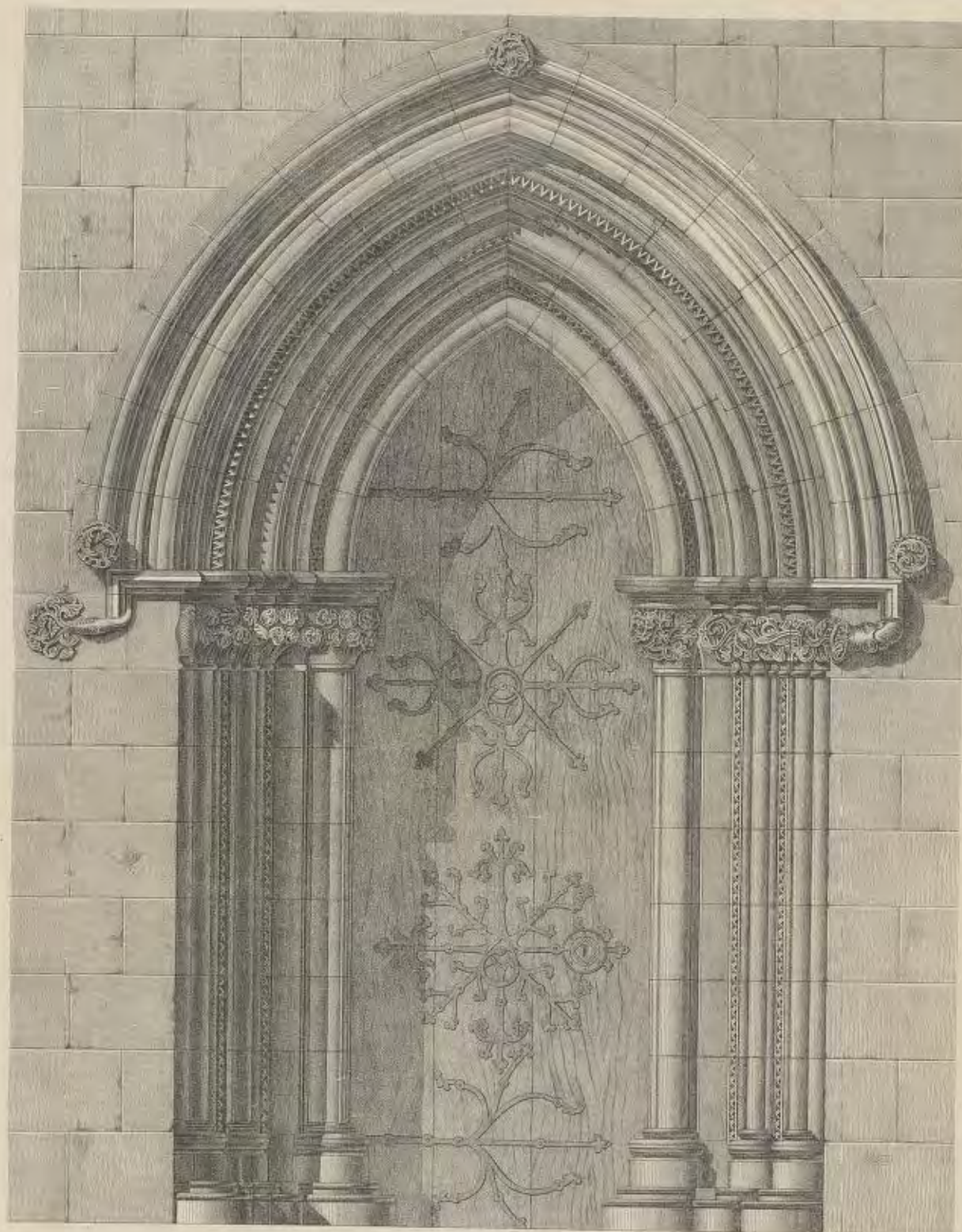

G. Bull del.

Folkhøi Atelier

DALE KIRKE

Lyster

HOVEDPORTAL TIL DALE KIRKE

Lyster

ATRO (TINN) KIRKE I THELEMARKEN.*

(Pl. I).

Kirken var opført af reisverk og blev nedtagen i 1833. Nogen tegning deraf kjennes ikke, og af dens bygning er kun levnet nogle plankestykker, med indskrifter, og det portal, som fremstilles paa den foreliggende plade. Disse dele opbevares i universitetets oldsagsamling. Som næsten alle portaler i vore gamle trækirker har ogsaa dette lidt meget ved borthugning paa grund af den bekjente resolution af 1823; ligeledes have kapitalernes dyrefigurer tabt sine hoveder, som endnu vare tilstede, da portalet i tretiaarene blev aftegnet for professor Dahls bekjente verk, hvis afbildninger dog ere lidt nøjagtige.

Hovedmønsteret i dette med saa megen dygtighed og saa stilfuldt udførte snitverk er væsentlig det samme, som kjennes fra de fleste stavkirker og paa forskellige kanter af landet, saaledes Tuft i Sandsvær, Sauland i Thelemarken, Flesberg i Numedal, Flaa i Hallingdal, Hedal, Lomen og Hurum i Valdernes, Faaberg i Gudbrandsdal, Borgund, Tønjum, Stedje og tildels Aardal, alle i Sogn, endelig som det synes Ulvvik kirke i Hardanger. Hvad der fremstilles i dette mønster, er to svære dragere, der i mange sving bugte sig opad paa hver sin side af døren til dens overkant, hvor de bøje halsene, for at bide over slyngningerne af en mindre drage, der skyder sig lodret ned midt imellem dem, griber med klørene over sine egne slyngninger og endelig lader hovedet hænge ned midt over døraabningen. Dette hoved er dog her, som det vil sees, borthugget. Størst lighed har portalet med det tilsvarende i Hedals Kirke i Valdernes, dog kun i sit hovedmønster og derved, at døraabningens overkant er uden egentlig arkivolte, der, som en efterligning af stenarkitekturen, træffes i flere andre kirker (Hiterdal, Lomen, Hurum, Borgund, Stedje). Derimod mangler her næsten alt bladverk, endvidere de fine remslyngninger, hvormed hele arbeidet saavel i Hedals som i Lomens og Hurum kirke er gennemspundet, endelig de palmetter og dragehoveder nede ved fodstykkerne, der sees i alle de øvrige ovenfor nævnte kirker undtagen i Flesbergs og Ulvviks. Hertil kommer, at vi ej træffe den forsirende fris af perler, kugler eller ruder, som ellers ofte danner midten af slyngningerne.

Af disse grunde maa dette snitverk næst det, som sees udvendig paa Urnes kirke, vistnok tilligemed det lignende fra Dale, ligeledes i Thelemarken, ansees for det ældste, vi kjenne fra vore stavkirker. Det er derfor ogsaa af stor interesse, at vi her, ligesom ellers kun ved Stedje og Neslands kirker, ere istand til at bestemme dets alder temmelig nøjagtig. Blandt de ovennævnte runeindskrifter, som forresten ere uden verd for bygningshistorie, træffes nemlig en, som blandt andet omtaler, at kirken blev viet af biskop Ragnar. Denne var ifølge andre beretninger biskop i Hamars biskopsdømme, hvorunder ogsaa Tinn dengang hørte. Vel vides ej med sikkerhed, hvorlænge han var i embedet, men saameget er klart, at han blev biskop senere end 1163 og døde enten, som Munch antager, i 1188 eller i hvert fall inden udgangen af 1190. I løbet af disse 24—27 aar maatte kirken følgelig have været opført.

*) N. Fornl. 219.

STEDJE KIRKE I SOGN.*

(Pl. II—IV).

Blandt de til vor tid bevarede stavkirker hørte den her omhandlede tilligemed Hiterdals, Hoprekstads og Aardals til de største, vi kjenne. Da den blev nedtagen i 1867, var dens oprinnelige kor samt skibets tagrider og dets udspring mod vest forlængst afbrudte, og kun levnet, hvad der fremstilles paa de foreliggende plader.

Af disse gjengiver **pl. II** skibets portaler mod vest og syd, begge i Bergens museum.

Pl. III fig. 1 viser et langsniit af skibet gennem dets midte og seet mod syd, med tilføjet antydning af skibets og svalgangens udspring mod vest efter forhaandenværende spor, og **fig. 2** kirkens grundplan.

Pl. IV fremstiller i **fig. 1** et tværsniit af langhuset gennem dørene og seet mod vest, i **fig. 2** et oprids af svalgangens aabninger med et snit af søilerne. **Fig. 3** giver et horizontalsniit af staverne paa det sted, hvor de omfattes af de over og under triforiumskorsene liggende tænger, der i lige afstand fra staverne sammenholdes af gennemgaaende træsnagler, antydede ved ud-prikning; som det vil sees, ere staverne, hvor de omfattes af tængerne, cylinderformede, medens deres tværsniit ellers ere som en ellipse med ret afskaarne smalender. Lignende tænger og forbindelse træffes ogsaa i flere andre kirker (Hiterdal, Lomen, Hurum, Borgund, Hoprekstad). **Fig. 4** er et lodret snit af midtskibets hjørne ved sammenstødet af taget og det nordre sideskibs ydervægg.

Ligesom i andre stavkirker med indre reisning, var langhuset omgivet paa alle kanter af sideskibe; men mellem de to midterste staver paa hver side var afstanden større end ellers, saaledes at det synes som om skibet og svalgangen, ligesom i Borgunds og Hiterdals kirker, skulde haft udspring til tre sider, en plan, som dog kun er bleven udført mod vest. De nysnævnte mellemste staver viste ogsaa, som tildels antydet (jfr. **pl. III fig. 2**) tilligemed svalgangens arkadesøiler (**pl. IV fig. 2**) den egenhed, at de i sit snit ikke vare runde men aflange.

Ved at sammenholde portalernes snitverk med det tilsvarende i Atro kirke viser det sig, at hovedmønsteret paa begge steder er nogenlunde det samme. Men ved siden deraf træffes i Stedje kirke buer med udprægede stenmæssige arkivolter, endvidere paa slyngningerne perleforsiringer og bladverk, endelig nederst ved foden palmetter og to store dragehoveder. Det hele har derfor mest lighed med det tilsvarende i Lomen og Hurum kirker.

Af den større udvikling og rigere forsiring, som portalerne i Stedje kirke saaledes fremviser, kunde det med nogen sandsynlighed slutes, at kirken maatte have været adskillig yngre end Atro. Men herimod kan indvendes, at udviklingen muligens var foregaaet hurtigere paa det ene end paa det andet af disse langt fra hinanden liggende steder. Desuden knytter der sig til Stedje kirke en historisk beretning og en runeindskrift, som i forening med hinanden kunde vise, at begge kirker vare omtrent samtidige. I Sverres saga fortælles saaledes, at bønderne i Sogndal i 1183 gjorde opstand mod ham under ledning blandt andre af Arnthor paa Hval (den nuværende gaard Kvale). Til straf for dette oprør lod Sverre i 1184 en mængde gaarde i Sogndal brænde, men paalagde sine folk at skaane kirkerne, hvis det

*) N. Fornl. 461, Aarsber. 1866, 75, 1867, 31.

lod sig gjøre. Da Stedje kirke derfor truedes sterkt af ilden, blev den dækket med vaade sejl og saaledes reddet. Heraf følger jo vistnok ikke ligefrem, at den bygning, sagaen sigter til, var den samme som den, der nedtoges i 1187, men paa grund af kirkens hele udseende maatte vel dette antages, saaledes at den følgelig var opført nogen tid før 1184, hvad der ogsaa kunde styrkes af den omtalte runeindskrift. Denne stod omtr. 3 fod over langhusets gulv og var indskaaret rundt om den anden stav fra vest paa skibets nordside. Staven, hvis nederste her omhandlede del nu er i Bergens museum, har et tvermaal af 14". Indskriftens runer ere 2½" høje og af det almindelige yngre slags. Gjengivet med sedvanlig retskrivning er den saalydende: *Þenna staf gaf Sigríð á Hv . . . írir sálo Arnthors ok sér til miskunar.* Det er den eneste hos os, som nævner en gave af en bygningsdel til en kirke. De med prikker antydede staver vare borthuggede, før kirken blev nedtagen, men kunne af hensyn til rummet ej have udgjort flere end 4. Den fjerde af disse maa have været *f* (F) og den tredje *i* (I), som dativmerke paa grund af den foregaaende præposition *á*. Da der endvidere kun findes to gaardsnavne i sognet, som her kan gjettes paa, nemlig Hval (nu Kvale) og Hvam (nu Kvam), maatte følgelig den første af de borthuggede runer have været *a* (A) og den 2den *l* (L) eller *m* (M), men da det sidste navn i vort gamle sprog skrives med *z m* og rummet endog knapt tillader ét *m*, taler vistnok alt for, at den nævnte stav var *l* og hele ordet følgelig *Hvali*. I oversættelse bliver saaledes indskriften: Denne stav gav Sigríð paa Hval for Arnthors sjel og til naade for sig selv. Efter sammenhængen maa denne Sigríð, som forresten ellers ikke nævnes nogensteds, rimeligvis have været Arnthors hustru, hvad der dog er ligegyldigt. Væsentligt er det derimod, at denne Arnthor paa grund af ordet *sjel* var død, før gaven skede, og han kunde saaledes ej være den samme person, som sagaen omtaler, da denne levede endnu i 1183. Under saadan forudsætning maatte indskriften følgelig sigte til en ældre Arnthor, en fader eller farfader af hin, hvad der saaledes vilde vise, at kirken var i alle fall nogle aar ældre end 1183 og omtrent jevngammel med Atro kirke, der imidlertid, som ovenfor sagt, mulig kunde være opført saa tidlig som i 1164. Disse slutninger ville dog, som allerede bemærket, bero paa, at den kirke, som stod ved Stedje til vor tid, var den samme bygning, der blev reddet i 1184.

NESLANDS KIRKE I THELEMARKEN.*

(Pl. V).

Om kirkens beskaffenhed og form vides ikke andet, end at den var en stavbygning med omgivende svalgang. Som levninger af dens bygning, der nedtoges nogle aar før 1850, opbevares i universitetets samling et plankestykke med indskrift og de to dørstolper, som ere afbildede paa den foreliggende plade, hvor deres udskjæringer tillige for tydeligheds skyld i midten ere fremstillede i udbrettet stand.

*) N. Fornl. 232.

Snitverket paa disse stolper, hvis fremspring danner en halvcirkel, gjør strax indtryk af at hidrøre fra senere tid, end alle de øvrige bekjente stavkirker. Vel have kapitælerne endnu de gamle fabeldyr, men ellers træffes hverken drager eller orme. Paa højre side sees romanske planteslyngninger med bladverk og som forsiring den nordmanniske rudefris. Denne findes ogsaa anvendt flere steder paa den venstre dørstolpe og gennemgaaende omkring buerne. Forresten er denne sides stolpe indelt i sex lige store afdelinger eller kapellignende rum, afsluttede oventil med to forenede rundbuer, og i hvert af disse rum sees udskaarne figurer. Allerede dette er noget enestaaende i vore stavkirker. Hertil kommer, at de udskaarne figurer, der som sedvanlig vise samtidens kostym, ikke, som i Veigusdal, Austad og Hyllestad kirker i Setersdal samt Opdals i Numedal, tilhøre den hedenske sagnverden, eller, som udskjæringerne fra Lillehereds og Hemsedals kirker, fremstille almindelige krigere. Hvad der her gjengives, er derimod scener, hentede fra bibelen og, som det synes, alle fra det gamle testament; dog lader dette sig for tvenne rums vedkommende ej afgjøre paa grund af utydelighed i fremstillingen i forbindelse med forvitring. Begynde vi saaledes ovenfra, sees i 1ste afdeling gud fader, som skaber Eva ved at løfte hende udaf Adams venstre side. Den følgende afdeling viser Noahs ark i form af et klinkbygget fartøj med høje stavner og af lighed med et langskib eller vore nuværende Nordlandsbaade, dog uden fast ror, men styret med en bred aare i agterenden paa styrbordside, og forsiret langs kanten med en rudefris; skibet er ifølge bibelen delt i 2 loft og omslutter parvis Noah og hans hustru samt deres trenne sønner Sem, Kam og Jafet med deres hustruer. I 3dje afdeling sees til venstre Moses, her med krone istedetfor ellers hornet, der efterat være med sine ledsagere kommet over det røde hav, strækker sin stav udover vandet, saa at dette igjen lukker sig over de druknede forfølgere, hvis hoveder sees i bølgerne. Den 6te eller nederste afdeling viser Davids kamp med Goliath, den sidste til venstre i full rustning, David til højre med slyngen. Hvad derimod de øvrige to afdelinger skulle fremstille, er uklart. Vel kunde man ved 4de afdeling tænke paa engelens forbud til Abraham mod at ofre Isak og henvisningen til væderen i hans sted, og i 5te afdeling paa Samson, der efterat hans haar var raget paa Dalilas knæer, blev overvældet af de indtrængende Filister. Men flere af begge afdelingers enkeltheder kunne ej bringes i overensstemmelse med bibelens fortælling om disse begivenheder.

I kanten af den højre stolpe er der, som det vil sees, en noget utydelig runeindskrift, som i vort gamle sprog fortæller, at »denne kirke er viet», medens de øvrige staver paa grund af forvitring ere saa dunkle, at de ej med nogen sikkerhed kunne læses. Dette kan ogsaa for bygningens historie være ligegyldigt, da vi paa det ovennævnte plankestykke have en anden indskrift med officiel karakter og som langt mere bestemt end ved Atro og Stedje kirke giver os underretning om, naar bygningen blev fullført. Denne indskrift har heller ikke runer men gotiserede store bogstaver fra 13de og 14de hundredaar, og sproget deri er ikke gammelt Norsk men Latin. Den indeholder, at kirken blev viet 8 august 1242 af biskop P(aal) i Hamar. Heraf i forbindelse med, hvad ovenfor er sagt ved Atro og Stedje kirker, fremgaar altsaa, at Neslands var omtrent 60—80 aar yngre end disse.

TUFT KIRKE I SANDSVER.

(Pl. VI.)

Paa 1ste plade i 2den række er fremstillet, hvad der findes levnet af kirkens oprinnelige dele, undtagen dens søndre og vestre portal. Det sidste gjengives her paa den foreliggende plade. Som det vil sees, er portalet temmelig mishandlet, idet baade kapitelfigurerne have tabt sine hoveder, og søileskafternes udskjæringer ere borthuggede. Forøvrigt viser snitverket det samme hovedmønster, som træffes i de fleste af vore stavkirker (jfr. foran s. 1, 1ste spalte), nemlig øverst en stor drage paa hver side og en tredje over døraabningen; endvidere sees som i flere andre portaler (jfr. 2den række s. 3, 2den spalte) et fabeldyr paa hvert kapitel og nedentil ved hver side et stort dragehoved, af hvis munn der udgaar en slyngning, endelig ved foden et par palmetter, men her kun paa venstre planke. Den højre planke har derimod paa det tilsvarende sted en rundbuefris, hvortil sidestykke kun træffes paa en dørplanke fra Osstads kirke i Setersdal, dog her bedre motiveret, fordi der under frisen findes en figurfremstilling. Hertil kan føjes, at portalet i Tuft kirke mangler den ellers ikke saa sjelden paa slyngningernes midte forekommende romanske og særlig nordmanniske fris af ruder eller runde skiver.

ULVVIKS KIRKE I HARDANGER.

(Pl. VII.)

Hardanger havde i middelalderen 13 kirkebygninger, nemlig 4 af sten, hvoraf nu kun 3 ere tilbage, 8 af stavverk og 1, hvorom intet vides, men som rimeligvis ogsaa var opført af træ og derfor sansynligvis ligeledes en reisverksbygning. Af disse 9 stavkirker og overhovedet af alle de kirker af dette slags, som kjennes i hele det nuværende søndre Bergenhus amt, er foruden Røldals kirke, der imidlertid nu har liden interesse og navnlig mangler udskjæringer, kun levnet de to dørplanker i Bergens museum, som ere gjengivne paa den foreliggende plade.

Den bygning, hvorfra plankerne hidrøre, var uden tvil den samme, som findes nævnt i et testament af 1310, og ifølge kirkens regnskab for 1699—1701 havde den da endnu en omgivende svalgang, men senere undergik den store forandringer og blev endelig nedtagen i 1859.

Ogsaa disse planker have lidt meget ved uvorren behandling, idet man paa den højre søile har borttaget kapitlet og gjort et indhug midt paa dens skaft for der at anbringe en krampe for dørlaasen; desuden er der, som det sikkert kan sluttes, af begge planker bortsaget omtrent den øverste tredjedel, hvor buen og afslutningen af de sedvanlige store drager havde sin plads. Foruden denne del af det almindelige hovedmønster, som snitverket saaledes maa antages at have haft, er der ogsaa 2 store dragehoveder med tilhørende slyngninger nede ved foden; derimod sees ingen palmetter nederst, og heller ikke synes der at have været dyrefigurer paa kapitellernes top; endelig ere slyngningerne uden forsirende fris. Det sidste hænger sammen med den gennemgaaende egenhed i slyngningernes modelering, at de ej, som ellers sedvanligst, have en efter midten fortløbende indskjæring, hvori frisen ofte faar sin plads. Som enestaaende i vore stavkirker maa fremhæves det, tydelig efter romersk forbillede dannede, bladkapitel, hvortil der ellers kun træffes ét, men noget forskjelligt sidestykke i Hoperstads kirke i Sogn (jfr. 1ste række pl. VI).

I det hele udmerker dette portal sig fremfor de fleste øvrige ved en større rigdom og finhed i slyngningerne, en jevnere fordeling af disse, en overflødiger anvendelse af tredelte ende- eller haleblade paa slyngningerne, en sterkere udprægning af disse blade, og endelig ved en paa de modsatte dørplanker til det yderste gennemført symmetri. Mindre heldigt er det, at slyngningerne i meget højere grad, end ellers, dog kun undtagelsesvis, er tilfældet i vore stavkirker, fra plankerne fortsætte sig over paa søilerne, hvorved disse tabe sin mere selvstændige betydning.

Paa grund af alt dette maa tiden for portalets tilblivelse vistnok sættes et godt stykke ud i det 13de hundrebaar, men af hensyn til det ovennævnte testament dog før 1310.

FLAA KIRKE I HALLINGDAL.

(Pl. VIII—IX.)

Da kirken blev nedtagen, i 1854, var der ikke levnet mere af dens oprinnelige bygning, end hvad der fremstilles i tegningerne, idet man forlængst havde borttaget baade det gamle kor, dets vegg mod langhuset og den svalgang, som ifølge en besigtigelse af 1675 endnu ved denne tid omgav hele bygningen.

Pl. VIII gjengiver i fig. 1 langhusets grundplan, som i tanken kan fullstændiggjøres med et kor rimeligvis af samme form som det i Nes kirke, ligeledes i Hallingdal (se 2den række pl. IV); fig. 2 viser et langsnit af skibet, seet mod syd, 3 et tværsnit af samme, seet mod vest, og 4 midtstavens kapitel. Kirken var saaledes en enskibet stavkirke med lignende form som den nysnævnte kirke samt Nore og Opdals kirker i nabo-bygden Numedal (jfr. 2den række pl. I og II) eller med midtstav i skibet: som flere andre og fra først af maaske alle stavkirker, havde den ogsaa en benk langs veggene. Dog vil det sees, at midtstaven var noget anderledes støttet end i de nævnte kirker, og ligeledes dens kapitel forskjelligt fra deres, da det har formen af et udpræget romansk terningkapitel.

Pl. IX viser kirkens portal (i universitetets samling). Det er et af de største, vi kjenne, men som sedvanlig noget forhugget og endog berøvet sit øverste midtstykke. Hovedmønstret i snitverket er det samme som foran nævnt: 3 store drager øverst, 2 dragehoveder med tilhørende slyngninger nedentil og palmetter ved foden; rude- eller skivefris sees derimod kun paa den øverste drages hals. Ved sin udprægede arkivolte har portalet lighed med de tilsvarende i flere andre stavkirker (Stedje, Aardal og Borgund i Sogn, Lomen og Hurum i Valdres, Hiterdal og Sauland i Thelemarken). Men til anvendelsen af menneskemasker i slyngningerne, her paa højre søile, kjennes kun et sidestykke i den nysnævnte Hurum kirke.

HOVS KIRKE I SOLØR.

(Pl. X—XII.)

I det strøg af landet, som omfatter Odalen, Solør og Østerdalen, kjennes i middelalderen 26 kirker. Naar undtages Hovs kirke, bleve de øvrige nedtagne for mange aar siden, uden at vi ved, naar det skede for hver af dem, og heller ikke, hvorledes de vare beskafne; dog kan det med grund sluttes, at de vare træbygninger og derfor sansynligvis af stavverk. Kun Hovs kirke stod igjen til 1861, da ogsaa den maatte vige pladsen for en ny kirke. Ved denne lejlighed viste det sig, at der af bygningens gamle dele kun var bevaret, hvad der sees paa tegningerne. Vi kunne saaledes ikke vide, hvorledes tagverket og taarnet saa ud, og heller ikke, om kirken fra først af havde lyaabninger, og hvordan deres form var. Ligesaa lidt kan der i sidstnævnte henseende sluttes noget fra kirkens regnskab, naar det deri for 1617 heder, at «Hans glarmester» fik 3½ daler for at gjøre «4 nye vinduskarmer», og 14 daler for «af hans egen glas og bly at gjøre 24 nye vinduer, som udi de 4 store karmer findes indsat». Derimod viser et vertikalsnit (pl. X fig. 10) af stavlægjen ved fig. 3 c, at bygningen, hvad der forresten ikke kunde være tvilsomt, havde gavler og ligeledes af stavverk.

Paa samme plade træffe vi ellers blandt andet kirkens grundplan (fig. 5), der fremstiller en korsbygning med indgang fra vest og syd samt 4 midtstaver, hvorpaa taarnet har hvilet, endvidere kirkens østvegge (fig. 1) og dens søndre langside (fig. 4), et snit gennem midten af tværskibet, seet mod øst (fig. 2), og et langsnit gennem midten af bygningen, seet mod syd (fig. 3).

Heraf fremgaar, at kirken vel var en stavbygning, der selvfølgelig fremviste, hvad der tilhører denne bygningsmaade, men

forresten baade i konstruktion, form og forsiring enten var enestaaende eller forskjellig fra de fleste andre bekjente kirker af samme slags. Som ellers var der saaledes kun anvendt trænegler til forbindinger, ikke bolter eller spigre af jern; ligeledes vare veggene dannede af opretstaaende i hverandre pløjede planker, som sammenholdtes i hjørnerne af staver, nedtil af sviller og oventil af stavlægjer. Men staverne, som ellers, paa kun én bekjent undtagelse nær (den i 1784 afbrante Stangviks kirke paa Nordmøre), have rund form, vare her firkantede, og medens staverne ellers strække sig ned til svillernes underkant og op til stavlægjernes overkant, saaledes at begge ere indfældede i staven, saaes svillerne (fig. 12) og stavlægjerne her sammenlæftede i hjørnerne, og mellem begge vare staverne satte og fæstede med indtapning oppe og nede. Som enestaaende for denne kirke maa fremdeles udhæves den indre tverforbinding mellem svillerne (fig. 5 og snittet i fig. 11), de profilerede hoveder paa stavlægjerne (fig. 1, 2, 3, 4, noget forskellige ved *c* og *d* i fig. 3, i større maalestok paa fig. 9), stavernes affasning (fig. 1 og 2) og deres skraabaand øverst (fig. 2). Ejendommeligt var det og, at der omtrent midt i de to gavlsider, hvor indgange findes, var lagt en gennemgaaende stavlægje eller losholt, indtappet i hjørnestaverne og her fæstet med nagler (den søndre fig. 3 og 4, i større maalestok fig. 8, og vestre fig. 7). Derimod ere de firkantede pilastre (i universitetets samling) ved begge indgange ej uden sidestykker, da tildels lignende træffes i 3 andre kirker (Vaage i Gudbrandsdal, Reinlid i Valders og Hiterdal i Thelemarken).

Hvad bygningens hovedform angaar, kjenne vi med sikkerhed kun én anden stavkirke med tverskib og taarn over krysset, nemlig den ovennævnte paa Stangvik, som dog hidrørte først fra det 15de hundrebaar, og denne var ogsaa, ifølge den rigtigste forstaaelse af Schönings beskrivelse, uden svalgang, men havde derimod sideskibe, medens vi ej ved, om dens grundplan var formet i lighed med det græske kors eller som i Hovs kirke med det latinske. Der kan ogsaa paavises flere andre stavkirker uden sideskibe (Vangsnæs i Sogn, Reinlid og Hedal i Valders, Nes og Flaa i Hallingdal, Opdal, Nore og Veglid i Numedal samt Komnes og Tuft i Sandsver). Derimod have vi ej truffet nogen anden stavkirke, der, saaledes som den her omhandlede, har havt tverskib og taarn over krysset, men hverken sideskibe, svalgang eller halvrundt korudspring. Hertil kommer, ligeledes som enestaaende, at kirken i sin konstruktion ej fremviser nogen bueform, og at endog dørene ere firkantede.

Af forsiringer se vi for det første den ejendommelige, metalagtige udskjæring paa det vestre portals overligger (pl. X fig. 7), endvidere de udskaarne ornamentter paa pilastrene. Af disse ere dog de to, som havde sin plads ved søndre dør (pl. XI, jfr. pl. X fig. 8), saa forhuggede og forvitrede, især den højre, at man ej kan faa nogen klar forestilling om forsiringerne tegning, dog synes de udelukkende at indeholde plantslyngninger, som paa den venstre pilaster have mest lighed med dem, der træffes paa tverplanken under korbuen i flere stavkirker (Thorpe i Hallingdal, Lomen, Hurum, Hegge og Øde i Valders). Ogsaa pilastrene ved vestre dør (pl. XII) have lidt noget ved forvitring og overtjæring, men ere dog saavidt bevarede, at vi tydelig kunne se baade mønstret i forsiringerne og deres modellering. Som det vil sees, er der langs hver side et lidet fremspring, saaledes at yderfladen af de op-højede udskjæringer i midten ligger i samme plan som kanterne. Disse ere forsirede med en smal baandslyngning, hvortil sidestykke kun træffes i Hoperstads kirke og i den gamle sal af stavverk paa Finne paa Vors, men beggesteds anvendt paa dørenes arkivolter. Hovedudskjæringerne ere uden spor af de gamle drager eller orme, og vise kun slyngninger med bladverk, paa højre pilaster med almindeligere mønster, paa venstre derimod som sammenslyngede palmetter, alt smukt modelleret og med et præg, som tilhører den mest udviklede romanske stil, særlig den tydske. Gennemgaaende er det, at slyngningerne ej ere glatte eller som sedvandlest hos os med en fin fordybning i midten, men med to saadanne linjer, en ved hver kant, hvad vi ellers kun, dog som oftest, træffe paa de største

drageslyngninger i portalernes øverste del. Den forsiring af halvrunde, rækkevis stillede fordybninger, som sees baade nedtil og øverst paa begge disse pilastre og ligeledes paa den højre ved søndre dør, mangler heller ikke sidestykker, saaledes paa kapiteler i et par andre kirker (Veglid i Numedal og Tuft i Sandsver), paa tre døbefunter af træ i Thelemarken og paa svalgangsstaver i ældre stuebygninger i Thelemarken; uidentvil er denne forsiring frembragt simpelthen med en halvrund meisel eller skolp.

De indridsede tegn, som sees paa plankerne ved begge sider af pilastrene, hidrøre sikkert nok fra senere tid og ere formodentlig bomerker. Som bekjent havde hver bonde eller gaard dengang, da meget faa kunde skrive, sit eget merke, og som det fortælles, var det i det mindste nogle steder skik at fæste dette bomerke ved siden af kirkens indgang som et slags thinglysning.

Af kirkens døre er den søndre kun bevaret for den dels vedkommende, hvorpaa det afbildede (pl. X fig. 6) smukke laasskilt af jern er fæstet, og som det vil sees, er ogsaa dette i romansk stil. Den vestre dør er derimod fullstændig bevaret; den havde i lang tid paa grund af kirkens tilbygning mod vest ikke været brugt, men har nu paa tegningen (pl. XII) faaet sin rette plads. Som sedvanligt er den paa bagsiden styrket af tverbaand eller oker, men disse findes her omhyggeligere formede end ellers (se snittet til venstre og oprids under døren), idet endog naglerne paa dørens forside have faaet en stjerneform, medens de ellers ere firkantede. Endelig sees paa døren, foruden op-højede spor i træet efter de sedvanlige hængsler og det øvrige jernbeslag, endvidere forsirende indridsninger, medens vi ellers overhovedet ikke træffe nogen forsiring i selve dørfladen.

Til det ovenstaaende kan endnu føjes, at Hovs kirke vel ikke i sin længde og langhusets brede kunde maale sig med Hiterdals, der forsaavidt overgaar alle vore andre bekjente stavkirker, men dog, hvad kvadratinhold angaar, var den største, vi kjenne.

Paa grund af de ejendommeligheder, denne kirke saaledes fremviste baade med hensyn til konstruktion, form og forsiringer, maatte den sikkert nok henregnes til dem, som ere adskil- ligt yngre end aaret 1200; dog kunde den paa grund af den udprægede romanske stil, som viser sig i forsiringerne, neppe sættes længer ned i tiden end til 1300.

DALE KIRKE I THELEMARKEN.

(Pl. XIII.)

Af denne kirke, der nedtoges noget efter 1833 og ifølge en besigtigelse af 1668 ligeledes var en stavbygning med om-givende svalgang, er der ikke levnet andet end de to dørplan-ker, som opbevares i universitetets samling og gjengives paa den foreliggende plade. Skjønt plankerne ere meget forhugne, kunne vi dog tydelig se, at der paa hver side af døraabningen har været en søile med kapitel og naturligvis en rundbue, som forenede begge; om kapitelerne have havt dyrefigurer, lader sig derimod ikke bestemme. Ligesom i et par portaler i Hiterdals kirke, mangler her de ellers saa ofte forekommende 3 store drager øverst oppe, ligeledes palmetterne nederst og den forsirende fris midt paa slyngningerne, medens disse gennemgaaende have en indridset linje efter midten. Vi træffe ogsaa her som sedvandlest to slangehoveder nederst (det paa højre planke dog forhugget), af hvis munn der udgaar en slyngning; men hovederne ere her, ligesom i Atrø kirke, af mere underordnet betydning og desuden, ligesom paa portalet i samme kirke (pl. I), anderledes stillede end sedvanlig. Ellers sees af orme eller snoge kun én omtrent paa midten af hver planke, medens slyngningerne ere flere og vise skarpere bøjninger men have mindre bladverk, end for det meste er tilfældet. I det hele synes karakteren i snit- verket at vidne om, at det ikke kan været meget yngre end det tilsvarende i den nysnævnte nærliggende kirke, eller fra slutningen af det 12te hundrebaar.

HYLLESTADS KIRKE I SETERSDAL.

(Pl. XIV, XV).

I det gamle Robyggelag, hvortil ogsaa Setersdalen hørte, kjennes før reformationen 15 kirker. Alle disse vare utvilsomt træbygninger og derfor rimeligvis, som sedvanligt hos os, af stavverk; dog vides dette med sikkerhed kun om 5 af dem (Gjevedal, Evje, Veigusdal, Osstad og Hyllestad). Hvorledes de forøvrigt vare beskafne, er ubekjent, undtagen forsaavidt det om Evje kirke heder i en besigtelse af 1664, at den var omgivet af svaler. Men dette kunde vi ogsaa ellers sikkert slutte os til, da det saa godt som uden undtagelse maa have været tilfældet med enhver stavkirke.

Hvad der nu er levnet af disse kirker, indskrænker sig til 4 portaler eller rettere dele deraf, da buestykkerne mangle ved dem alle. To hidrøre fra den her omhandlede kirke, ét fra Osstads (pl. XVI) og ét fra Veigusdals kirke (pl. XVII). Sammen med portalet i Opdals kirke i Numedal (2den række pl. III) og to dørplanker, rimeligvis fra Lardals kirke (nedenfor pl. XVIII), danne de et fællesskab med hverandre derved, at deres snitverk fremstiller forskellige optrin, hentede fra de gamle hedenske sagn.

Hyllestads kirke blev efter nedtagelsen i 1838 tildels solt, og dens portaler (pl. XIV og XV) kom derved til to forskellige, langt fra hinanden liggende gaarde, det sidstnævnte til Strømme i samme sogn, det første til Rike i Valle sogn, hvorfra de i senere aar indkjøbtes for universitetets samling.

Begge portaler mangle, som oven antydet, sine buestykker, og desuden ere de temmelig beskadigede ved forbugning navnlig paa halvsoilerne. Med undtagelse heraf er dog det paa pl. XV. gjengivne portal sjelden godt vedligeholdt og smukt skaaret. Hvad snitverkets mønster angaar, er det uden de oftere forekommende palmetter nede ved fodbestykket, men har utvilsomt haft de sedvanlige 3 store vingede drager øverst oppe, en i midten og en paa hver side. Derimod vise de romanske slyngninger med tilhørende bladverk paa hele den højre søile og paa venstre søiles kapitæl i sin tegning nogen afvigelse (jfr. pl. I, VI, XVIII) fra, hvad sedvanlig er tilfældet.

Det andet portal (pl. XIV) er ikke saa vel vedligeholdt, da det har lidt noget ved forvitring i de mange aar, det stod udsat for vejret paa den nævnte gaard. Snitverket er her ogsaa noget raaere udført, hvad der ligesom kunde styrke et forresten lidet rimeligt sagn, som fortæller, at portalet var «kraattet» af to gjenter og fra først af anbragt foran indgangen til den saakaldede Tolvkjørsheller i Siredal, der i sin tid skal have været benyttet til kirke. Foruden det sedvanlige bladverk i romansk stil gjengiver snitverket, tildels i rundfelter (jfr. pl. XVII, XVIII og Worsaae's Nordiske Oldsager no. 509), sex forskellige episoder af de gamle sagn om Nivlungerne og Vølsungerne. Dog fremkommer ikke den rette kronologiske orden i fortællingen, medmindre vi begynde med den højre side, og paa begge planer gaa fra neden opad. Først se vi da, hvorledes smeden Regin arbejder et sverd for Sigurd, som hjælper til ved at puste mod ilden med blæsebelgen. Dernæst hugger Sigurd til prøve med sverdet mod ambolten, og hvorved det gaar itu, medens Regin holder sverdslidren i hænderne. Senere sammensmedede Regin, som fortællingen lyder, stykkerne af Sigurds faders sverd til et nyt, Gram, og med dette er det vi se Sigurd gjennemføre dragen Favne, idet han ligger paa knæ i graven og beskytter sig mod Favnes ædder ved at holde skjoldet foran sig. Vende vi os dernæst til den venstre planke, træffe vi nederst i midten et stort træ, paa hvis grene der staar tre fugle; under træet tilvenstre sidder den sovende Regin, støttende sig paa et sverd, formodentlig Gram, og til højre sees Sigurd ifærd med at stege Favnes sønderskaarne hjerte paa en ten. Ved at prøve, om hjertet er fullstegt, har han brændt sin finger, og for at dølge smerten, stikker han den i munnen, men da noget af Favnes hjerteblood derved kommer paa hans tunge, forstaar han fuglenes røst fra træet. Af dem faar han blandt andet det raad at dræbe Regin, hente den skat, hvorpaa Favne havde ruget, og ride bort dermed. Dette sees i næste afdeling, hvor Sigurd først, som meningen maa være, gjennemfører Regin, saa at blodet spruder ud af

dennes mann og ryg, og dernæst bestiger sin opsadde hest Grane, paa hvis ryg han har sat kisten med Favneskatten. Endelig se vi øverst, ligesom i en afdeling for sig selv, Gunnar Gjukessøn liggende med bundne hænder i orme-gaarden og spillende paa et strengeinstrument med tærne, hvorved, som det heder i fortællingen, ormene sovned med undtagelse af én, der skar sig ind i hans lever.

Disse sagn fortælles som bekjent i den ældre og yngre Edda og i Vølsungasaga, der forsaavidt ere indbyrdes samstemmende, undtagen at fuglenes tal i den første angives til 7, i den anden til 2 og i den tredje til 6. I dette punkt slutter saaledes portalets fremstilling sig ikke til nogen af dem, og desuden viser den en afvigelse baade med hensyn til fuglenes art og beskaffenheden af det musikalske instrument. Fuglene ere her, som det synes, falke eller høge, medens de skriftlige optegnelser have *igður* (nødvækker), og instrumentet er ikke som i fortællingen og paa Opdals kirkes portal (2den række pl. III), en harpe, men aabenbart den fra Orienten stammende, gennem Grækerne og Romerne til Germanerne nedarvede lyra, saaledes som den var bleven omformet af de sidste eller Kelterne.

Snitverket er, baade hvad konturer og modelleringen angaar, temmelig raat udført, og forhold og enkeltheder, som vænteligt kunde være, mindre heldige, dog gjelder det sidste endda ikke saameget personerne og dyrene, som fremfor alt træet med dets grene og krone, hvilke i sin tegning vise den samme vilkaarlige behandling som ellers i middelalderen. Alligevel er det hele udført med et merkeligt liv og en vis stil. Sigurd er overalt fremstillet som den unge skjegløse mand i modsætning til Regin, og begge have langt haar men uden sidebukler. Begge ere uden brynje, have trange hoser og sko, knæsids kjortel eller kofte til at tage paa over hovedet, med trange ærmer og belte om livet. Men kun Sigurd bærer vaaben: spids pyramideformet hjelm med næse- og nakkeskjerm, langt og bredt tvæegget sverd med kort haandtag, ret parerstang, kuglerund knap, slidre med omviklet gehæng og endelig et stort, noget indadbojet trekantet skjold, nederst spidst, øverst afrundet i hjørnerne og med bule paa midten.

Med enkelte modifikationer var dette kostym det sedvanlige for de germanske folk gennem det 11te hundredeaar, saaledes som vi se det i hovedsagen paa det bekjente broderi i Bayeux, der vistnok maa hidrøre fra slutningen af det samme hundredeaar eller kort tid efter den der skildrede begivenhed, Englands erobring af Nordmannerne (1066). Heri foregik der dog gennem det følgende hundredeaar enkelte mindre forandringer; navnlig blev hjelmen noget forhøjet, sverdet's knap bestemtere omdannet til en kugleform, og skjoldet, som tilforn var fladt, fra tiden henimod midten af det 12te hundredeaar bøjet indad i begge sider. Dette se vi og i snitverket paa en kirkedør fra Island (Worsaae's Nordiske Oldsager no. 505, jfr. no. 557), der vistnok maa skrive sig fra slutningen af samme hundredeaar. Naar vi derhos tage hensyn ogsaa til det udviklede romanske bladverk paa pl. XV, fejle vi neppe ved at sætte det her omhandlede snitverk til omtrent samtidigt med nysnævnte dør, eller mulig til begyndelsen af det 13de hundredeaar.

Heraf skulde saaledes fremgaa, at de, der udførte snitverket paa disse eller de øvrige ovenanførte dermed, som senere skal vises, omtrent samtidige portaler, ikke kunne have kjent Snorres Edda og endnu mindre Vølsungasaga, der som bekjent først er forfattet i slutningen af det 13de hundredeaar eller senere, hvad der ogsaa styrkes ved at betragte den maade, hvorpaa sagaen i det 22de kapitel beskriver Sigurd og hans kostym. Det maatte derfor være fra de ældste sange at portalernes fremstillinger ere hentede. Og dette viser igjen, at idetmindste flere af den saakaldede ældre Eddas fortællinger ved den nævnte tid have været kjent i Robyggelaget, den nordre del af Laagens dalføre (Opdals kirke) og den søndre del af samme dal (Lardals kirke). Men desforuden knytter der sig til disse portaler den interesse, at de ere de eneste levninger hos os, som i det mindste nogenlunde tydelig vise den tidligere middelalders dragt og kostym.

OSSTADS KIRKE I SETERSDAL.

(Pl. XVI).

De paa den foreliggende plade gjengivne planker ere, som oven bemærket, de eneste levninger af sognets gamle stavkirke, og førend de indlemmedes i universitetets samling, havde de i lang tid tjent som fløjdøre i den nuværende kirke fra forrige hundrebaar. For at afpasse dem til dette brug havde man, som det vil sees, afsaget deres øverste del og fladhugget baade hjørnesøilerne og de modsatte kanter.

Det vel udførte snitverk viser i sit mønster, foruden det sedvanlige romanske bladverk, nedentil paa hver side et stort stiliseret dyrehoved, til højre som sedvanlig af en drage, til venstre derimod som noget enestaaende af et firføddet dyr, hvis øvrige krop ogsaa mod sedvane er medtaget, og af begges munn udgaar der som ellers slyngninger. Derimod have de sedvanlige store dragefigurer øverst oppe manglet, medens vi, ligesom paa Hyllestads portal (pl. XV), længer nede paa venstre planke træffe en noget mindre vinget drage, som bugter sig opover, og paa højre planke en lignende i modsat retning. Nederst er der anordnet en egen afdeling for figurfremstilling, som oventil afsluttes paa venstre planke med en ret stok, medens denne paa højre planke er sat i forbindelse med et slags romansk rundbuefris (jfr. pl. VI, XV).

Disse afdelinger gjengive to nye scener af den førnævnte sagnkreds. Paa højre planke sees en liggende mand med bagbundne hænder, utvilsomt Høgne Gjukessøn, af hvis bryst en anden person, med et ben paa hver side af ham, udskjærer hjertet, medens der til højre viser sig to udstrakte hænder, rimeligvis for at modtage hjertet, og længst til venstre en mand med et fad i den ene haand for at lægge hjertet i og et klæde i den anden haand for dermed at tørre blodet af hjertet eller dække det. Paa venstre planke træffe vi atter (jfr. pl. XIV) Gunnar i ormegaarden med bundne hænder og derfor spillende med tærne paa et strengeinstrument med lignende form som ovenomtalt, medens der som noget nyt sees en person, rimeligvis hunekongen Atle, der holder frem for Gunnar noget, der utvilsomt skal betyde stykker af broderen Høgenes hjerte. Her har dog skjæreren afvejet noget i kronologien fra sagnet, da Gunnar ifølge dette først blev kastet i ormegaarden af Atle, efterat denne havde vist ham Høgenes hjerte.

Ved kostymet er der ikke noget, der saa bestemt som ved Hyllestads portal, viser tiden for udførelsen af snitverket. Alligevel maa dette navnlig paa grund af sit udviklede bladverk vistnok sættes omtrent samtidigt med nysnævnte.

VEIGUSDALS KIRKE I ROBYGGELAGET.

(Pl. XVII).

Ogsaa de her fremstillede planker, der nu tilhøre universitetets samling, vare gaaede i arv fra sognets forlængst nedrevne stavkirke til dets yngre, for nogle faa aar siden ogsaa nedtagne kirke. Men da de paa sidstnævnte sted i lang tid havde været udsatte for vejrets paavirkning, have de, som det vil sees, lidt meget ved forvitring, og desuden ere de som sedvanlig noget forhuggede.

Den højre planke fremviser det sedvanlige romanske bladverk med slyngninger, hvori der dog som noget enestaaende istedenfor drager eller orme er indsat to firføddede dyr med klør. Paa venstre planke derimod træffe vi fremstillet fire af de samme sagnbrudstykker som paa Hyllestads kirkes portal og, ligesom der tildels anbragte i runde felter, uden at dog den rigtige kronologiske orden er iagttaget. Dette opnaaes først, naar vi gaa nedenfra opad og give det nederste felt, hvori Sigurd sees at stege Favnes hjerte, umiddelbar plads efter det øverste, hvori Sigurd dræber Regin, idet han forresten her med nogen variation fra Hyllestads planker holder Regin i haarluggen. Det er ogsaa en afvigelse fra den rette tidsfølge, at Grane allerede i 2den afdeling, samtidig med sverdrøven, kommer frem med Favneskatten paa ryggen. Til forskjel fra pl. XV er der

endelig i nederste afdeling kun to fugle, som ogsaa have en anden form og mere ligne fortællingens lodvækker.

Saa vel i tegning som udførelse staar dette snitverk meget tilbage for det fra Hyllestads kirke, men da kostymet er det samme og bladverket viser en lignende udvikling, er der vistnok grund til at anse begge for omtrent samtidige.

LARDALS (?) KIRKE I JARLSBERG.

(Pl. XVIII).

Disse planker forefinnes ligeledes i universitetets samling. Første gang jeg saa dem, i 1848, havde de allerede i mange aar staaet fæstede ved hver sin side af en ydre dør i en gammel bygning paa gaarden Gavlstad, der ligger omtrent $\frac{1}{2}$ mil sønden for Svarvstads kirke eller hovedkirken i Lardals prestegjeld, Jarlsbergs fogderi. Dette var vistnok ogsaa grunden til, at plankerne, foruden andre forhugninger, som det vil sees i begge ender ved afsagning ere gjort meget kortere, end de fra først af vare, da der ellers ikke paa det nævnte sted vilde været højde nok for dem; nederst vare de derfor engang udentvil saa meget længer, at de havde et rundfelt til paa hver side. Da der tillige langs efter midten af deres ydre kanter er en fals, for deri at indfælle opretstaaende sideplanker, kan det heraf i forbindelse med de omtalte højdeforhold sikkert sluttes, at plankerne oprindeligt have tilhørt en stavkirke og da rimeligst den ovennævnte nærliggende kirke, der blev nedtagen i 1666.

Snitverket fremviser ogsaa her det sedvanlige bladverk i romansk stil dog med noget sjeldnere former paa det højre kapitél (jfr. pl. I, VI, XVI). Begge kapiteler have ogsaa de oftere forekommende (jfr. 2den række s. 3) stiliserede dyr, her tydeligvis løver og i siddende stilling. Sjeldnere er det, at kapitelerne, som her, have to ringe (jfr. pl. XIV og XVII) om halsen istedenfor én, og at snitverket ikke viser spor af de, som oftest ellers forekommende drager eller orme, hvorimod der træffes en næsten helt gennemført inddeling i lige store rundfelter (jfr. pl. XIV, XVII, XVIII) med figurfremstillinger.

I disse felter sees paa venstre planke stiliserede dyrefigurer tildels med lignende fantastiske vridninger, der ellers træffes saa ofte i den romanske stilperiode, og hvorpaa der ogsaa hos os er flere andre eksempler, saaledes navnlig paa kapiteler i Urnes kirke (jfr. 1ste række pl. IV) og allermest paa en mærkelig stol fra Tyldals kirke (i univers. samling).

Paa højre planke er det øverste felt næsten for en halvdel glathugget, dog kan det sees af det levnedes snitverk, at det har haft en staaende person med temmelig sid kofte, sverdbelte med knytning midt foran og nedhængende ender, et langt trekantet indadkrummet skjold i venstre haand og formodentlig sverd i højre haand. I de følgende afdelinger træffe vi derimod atter fremstillet nogle af de foran omhandlede sagnfortællinger. I det øverste felt har det saaledes udentvil været skjæreren hensigt at afbilde belgen af Regin, til en fiskeoter forvandlede broder, efterat Odin, Høne og Loke paa faderen Reidmars forlangende havde fyldt belgen med den fra dvergen Andvare røvede skat, dernæst reist oterbelgen paa benene og omhyllet den udvendig med resten af skatten, her i form af runde gullklumper; mulig og, at den bøjle, som sees om oterskinnets hals, skal sigte til Andvareringen, hvormed æserne tilsidst maatte ud, for at ogsaa det ene, endnu ikke bedækkede løbhaar kunde skjules. I de følgende afdelinger se vi to af de samme episoder, som ovenfor, først hvorledes Regin smeder, som vi maa forudsætte, et sverd for Sigurd, og dernæst hvorledes denne gjennemfører dragen Favne, medens han, som en egenhed, i venstre haand holder et andet kortere sverd eller en dolk ligesom i reserve. Dog ere menneskefigurerne her baade mindre stilfuldt og raare udførte end paa de øvrige portaler, og ligeledes savnes aldeles en forskjellig individualisering af Sigurd og Regin, hvis hoveder ogsaa ere rent uformelige.

Af samme grunde, som ved Veigusdals planker, maa vel udførelsen ogsaa af dette snitverk sættes til slutningen af det 12te eller begyndelsen af det 13de hundrebaar.

ØDE (?) KIRKE I VALDERS.

(Pl. XIX).

Det portal, som afbildes paa denne plade, tilhører Kjøbenhavns museum for nordiske oldsager, og blev nedbragt dertil fra Norge i 1861. Indtil den tid havde det i mange aar været opbevaret paa en gaard i Valdars, og skulde, som det hed, hidrøre fra den forlængst nedtagne »søndre Reinlids kirke i søndre Aurdal«. Denne angivelse maatte dog bero paa en misforstaaelse, da der, som bekjent, hverken nu findes eller nogensinne har været flere end én Reinlids kirke, og dennes gamle bygning staar endnu. Efter hvad jeg i sin tid hørte af vedkommende, maa det vistnok ansees rimeligst, at portalet havde udgjort en del af Øde kirke. Denne laa inden det nuværende vestre Slidre prestegjeld og var, ligesom nabokirken paa Førestraa, ifølge regnskaberne for 1673—1675 en stavbygning med omgivende svalgang. Begge kirker bleve paa grund af sin forfallede tilstand nedtagne i 1747, og deres sogne forenedes da til ét sogn, som fik sin kirke paa Røen.

Som det vil sees, har portalet lidt meget ved forvitring, desuden er det forhugget især i sin nederdel, og af partiet ovenfor kapitelerne er kun et forholdsvis lidet stykke bevaret. Hovedanordningen viser, som sedvanligst, en rundbue, hvilende paa halv søiler med cylinderkapiteler, dog har buen her, som i flere andre kirker paa forskellige kanter (se foran s. 1, hvortil kan føjes Aals og Loms kirker), en mere udpræget og forsiret arkivolte. Ogsaa snitverket paa plankerne har foruden bladverk i romansk stil det sedvanlige hovedmønster: nederst palmetter og ved hver side, her dog kun den højre, et stort dragehoved, af hvis gab der udgaar slyngninger, og i den øvre del to store drager, som hver paa sin side bugte sig op over buen, hvor de bide over en tredje mindre drage, der slynger sig ned imellem dem midt i buens toppunkt.

Tiden for portalets tilblivelse maa vel paa grund af palmetterne, det udviklede bladverk og den nordmanniske rudeforsiring paa enkelte slyngninger sættes til omkring 1200, selvfølgelig dog med undtagelse af de to udskarne figurer, som findes i hver sit hjørne af det levnedede overstykke. Her sees til venstre en rytter og til højre en staaende person med tre hoveder, den første ved tilføjet indskrift betegnet som ØLGER DANSKE, den anden som BVRMAN. Vi have saaledes her de to, fra viser og kroniker noksom bekjente æventyrfigurer. Som det vil sees, kan dette snitverk først være frembragt, efterat man havde fladhugget plankerne paa vedkommende steder, og saaledes borttaget det fornødne af de der oprindelig anbragte dragekroppe. At dette skulde være skeet, medens portalet endnu havde sin plads i kirken, er af flere grunde lidet troligt, og arbeidet maa derfor vistnok først være udført, efterat bygningen var nedtagen og portalet kommet i privat mands eje. Baade sablernes form og kostymet forøvrigt, Valdarsdragten med aaben kofte eller trøje, knæbuxer og kollehue, pege hen paa, at disse plumpe udskjæringer først ere tilføjede lang tid efter reformationen eller nærmest i det attende hundrebaar. Der er endog intet til hinder for, at snitverket kan være saa sent udført som i eller efter det ovennævnte aar 1747.

I Kjøbenhavns museum er portalets overstykke skudt ned imellem kapitelerne, og var dette tilfældet allerede ved indbringelsen fra Valdars, kunde det rimeligvis forklares deraf, at portalet havde været anbragt saaledes omkring døren til en stuebygning paa vedkommende gaard, fordi der ej var højde nok til at opstille det anderledes. Dog er det ogsaa muligt, at forandringen af samme grund som anført kunde være foretagen

ved en reparation af kirken, medens portalet endnu havde sin plads der, da vi se noget lignende i Hurums kirke (jfr. Mindesm. af Middelald. Kunst i Norge pl. VIII no. 2).

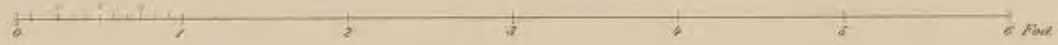
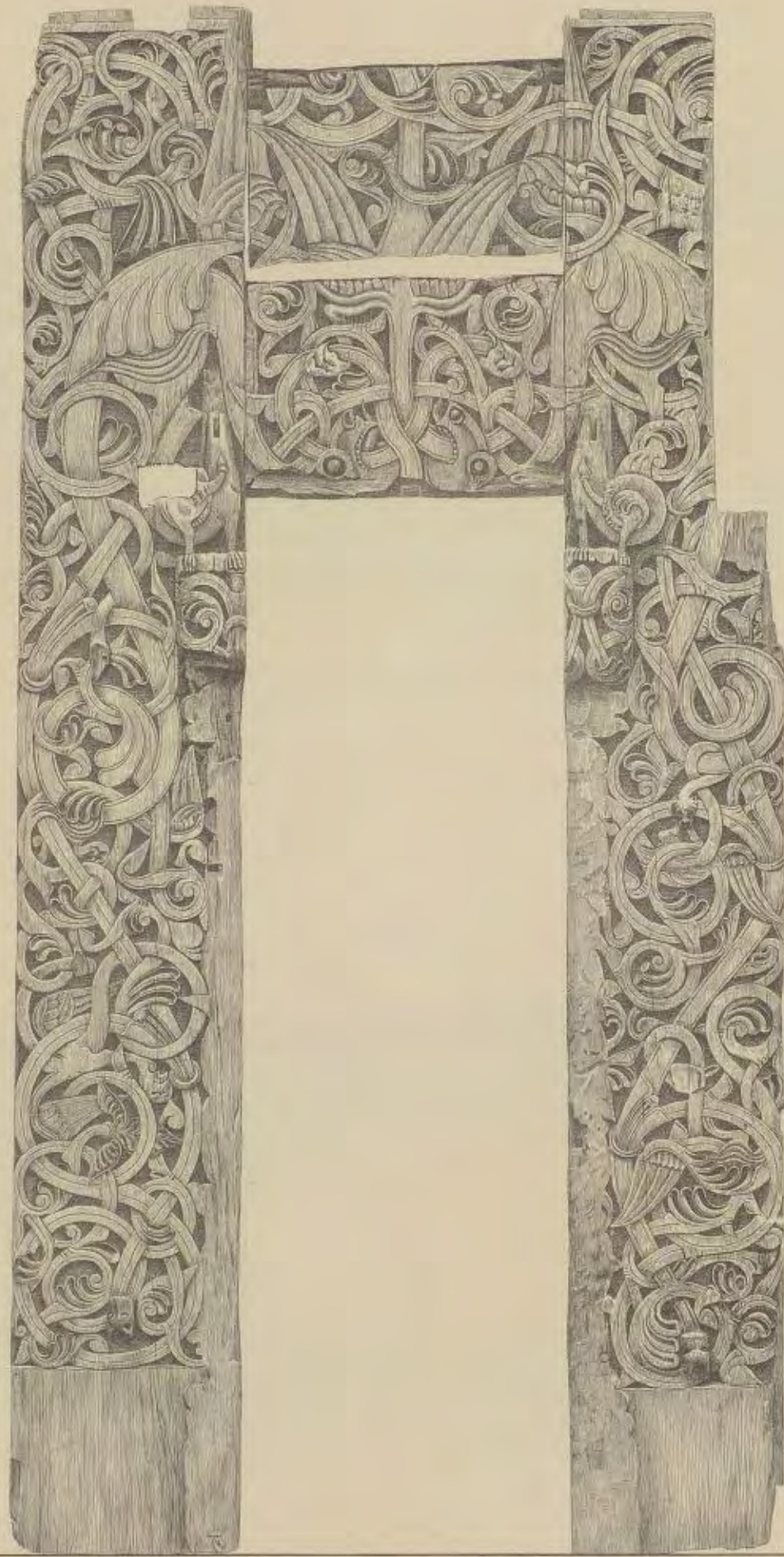
SAULANDS KIRKE I THELEMARKEN.

(Pl. XX, XXI).

I en besigtelse af 1668 heder det om Saulands kirke, at den havde »svaler rundt om og var af lige bygning som Hjertdals, dog ej saamange skruv« d. v. s. fremspringende gavler. Af saadanne havde den sidste kirke ifølge en samtidig besigtelse 20, men hvorledes dens øvrige form var, nævnes ikke. Senere undergik Saulands kirke mange forandringer (jfr. aarsber. 1854 pl. VII), inden den nedtoges i 1860, og blandt andet havde den tabt sit oprindelige kor og største delen af svalgangen udtagen mod vest.

Hvad der var levnet af bygningens gamle dele, er gengivet paa pl. XX. Nederst til højre fremstilles saaledes dens grundplan; øverst til højre et tværsnit gennem *ab* i skibet, seet mod øst; øverst til venstre et langsniit gennem *cd*, seet mod syd; og endelig nederst til venstre et oprids af et stykke af svalgangen med de sedvanlige romanske buer og smaa søiler. Af alt dette fremgaar følgende, at kirken maatte henregnes til de simplere stavbygninger, idet den kun var enskibet; forøvrigt havde den som sedvanligt, men hvad der sjældnere findes bevaret, en tagrider for mindre klokker med gavl mod vest og øst, endvidere, som ovenfor sagt, rundtom gaaende svaler, og endelig et kor, der, som det tydelig kan sluttes, efter sedvanlig skik var smalere og lavere end skibet og formodentlig endte i en halvrund apsis. En egenhed er det, at der ligesom i Nes kirke i Hallingdal (se 2den række pl. IV), øverst paa veggen savnes de sedvanlige smaa runde lysaabninger, og hvis dette ikke hidrører fra en forglemmelse af tegneren eller en tillukkelse af disse huller i nyere tid, maa følgende begge kirker fra først af have været aldeles mørke.

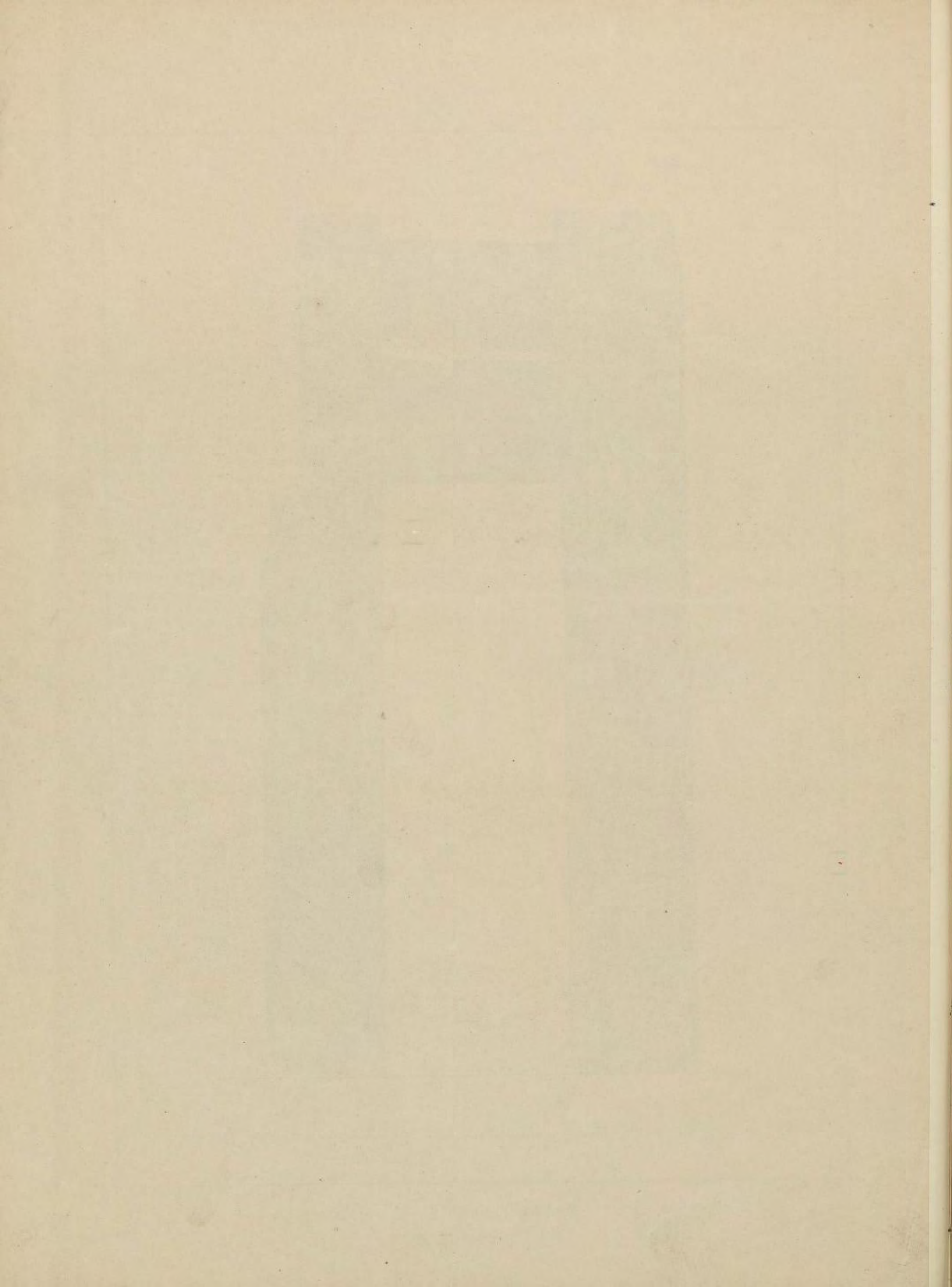
Enhørte kirken saaledes, hvad dens egentlige bygning angik, til de simplere og mindre betydende stavkirker, saa var derimod det modsatte tilfældet med dens portal (pl. XXI), som nu opbevares i universitetets samling. Det er ikke alene noget nær det største i sit slags, som er os levnet, men ogsaa det bedst vedligeholdte, ihvorvel heller ikke dette har undgaaet at skades ved den borthugning af halvsøilernes indre sider, som foregik overalt, for ifølge budet i den kgl. resol. af 1823 at tilvejebringe udadgaaende døre. Portalets arkitektoniske anordning er den samme som i den foregaaende kirke (jfr. pl. XIX) og ligeledes snitverkets hovedmønster. Men der træffes neppe noget portal, som fremviser en saa harmonisk fordeling af mønstret, saadan skjønhed i linjerne, saa stor rigdom i de fine forsirende friser paa slyngningerne og endelig en saa omhyggelig udførelse, som dette. Paa grund heraf kan dets tilblivelse neppe sættes før, men snarest efter aaret 1200.

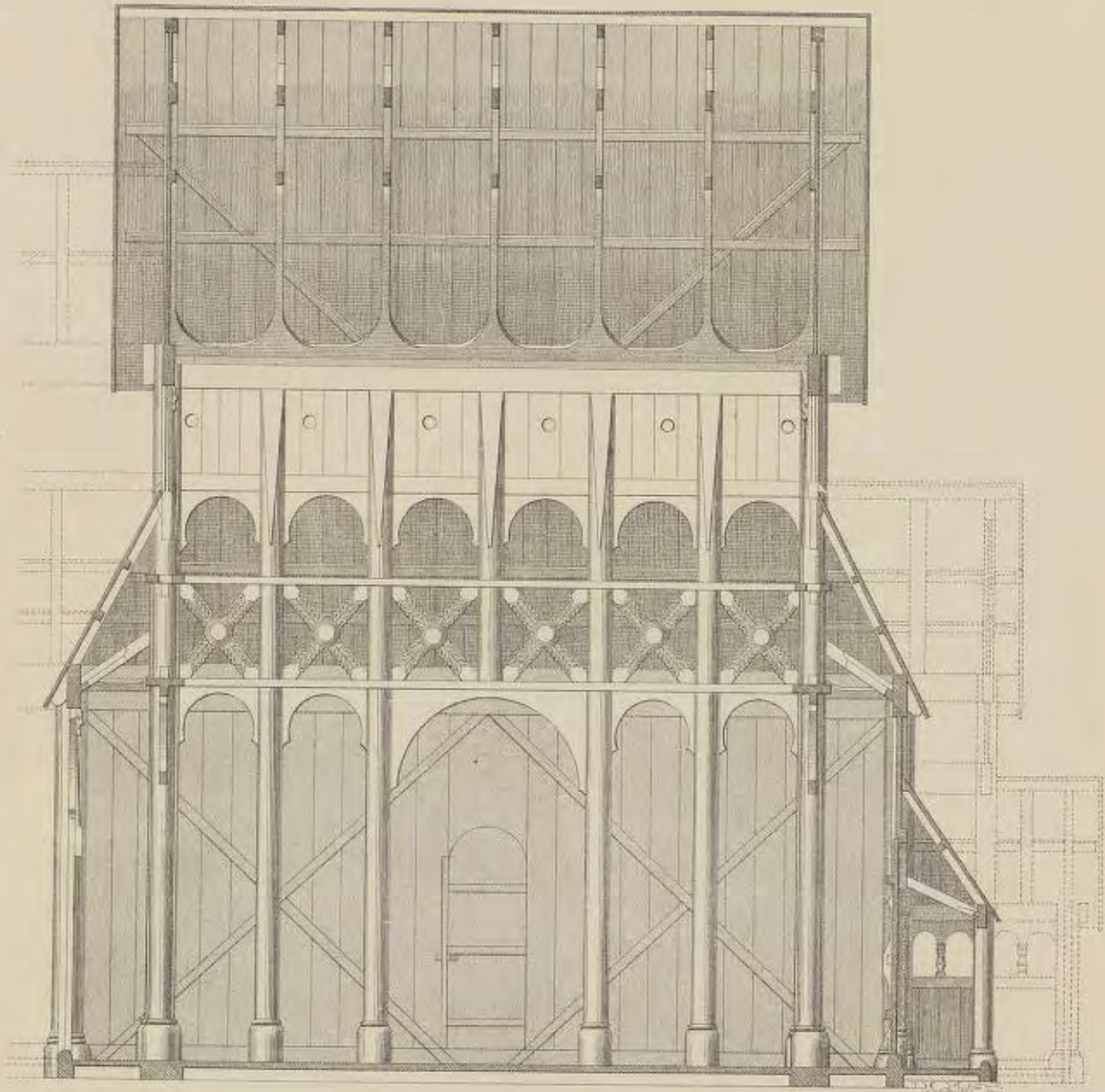

Efter Fotograf

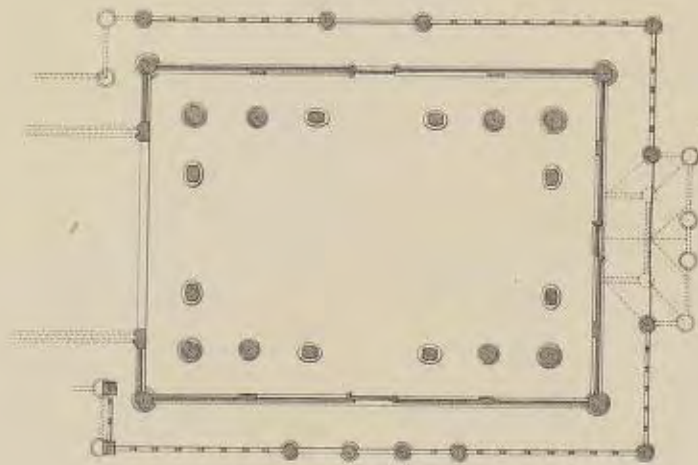
L. Fehr lith. Inst.

ATRO KIRKE
I THELEMARKEN

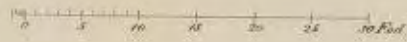

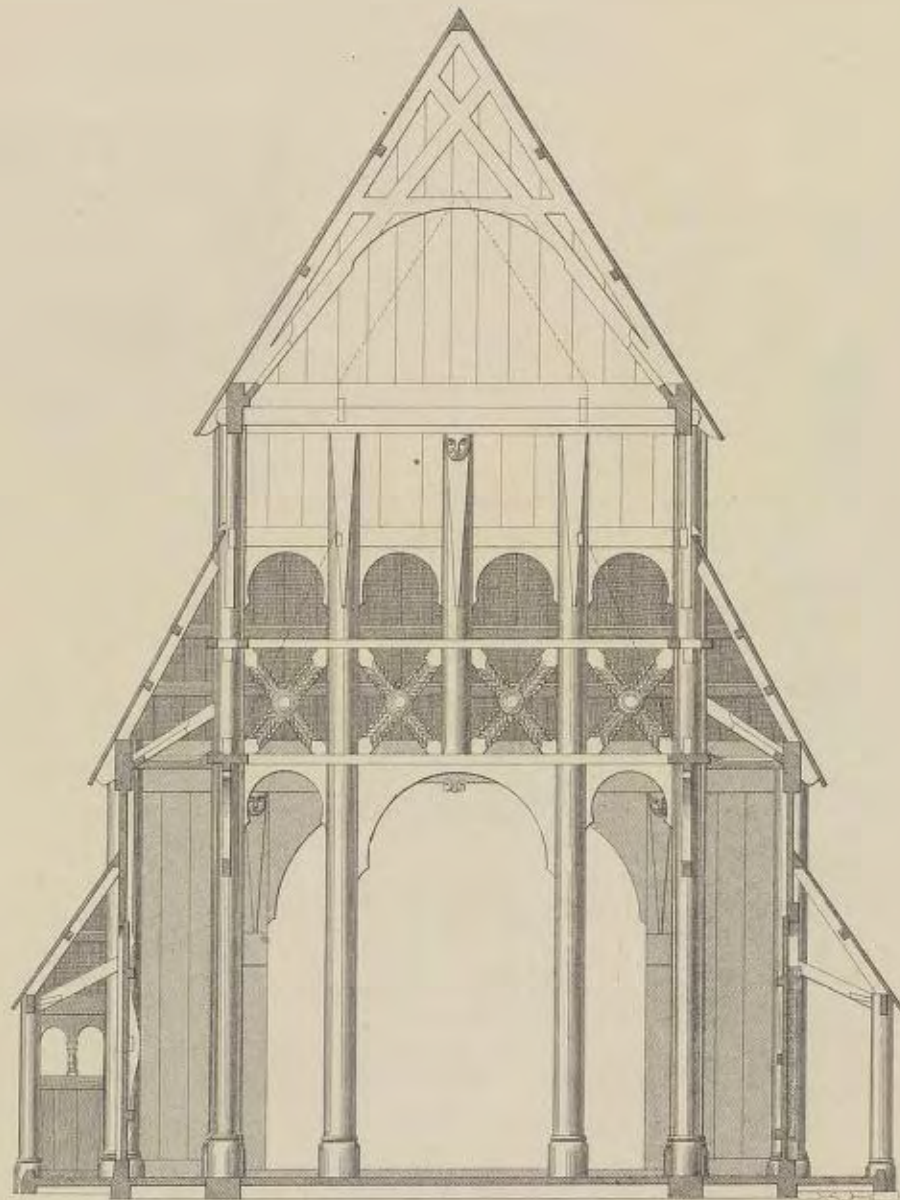

1.

2.

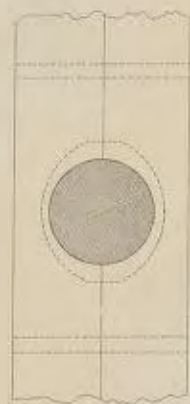

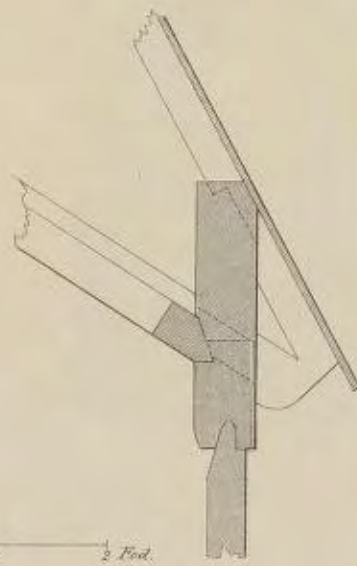
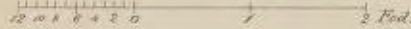
1.

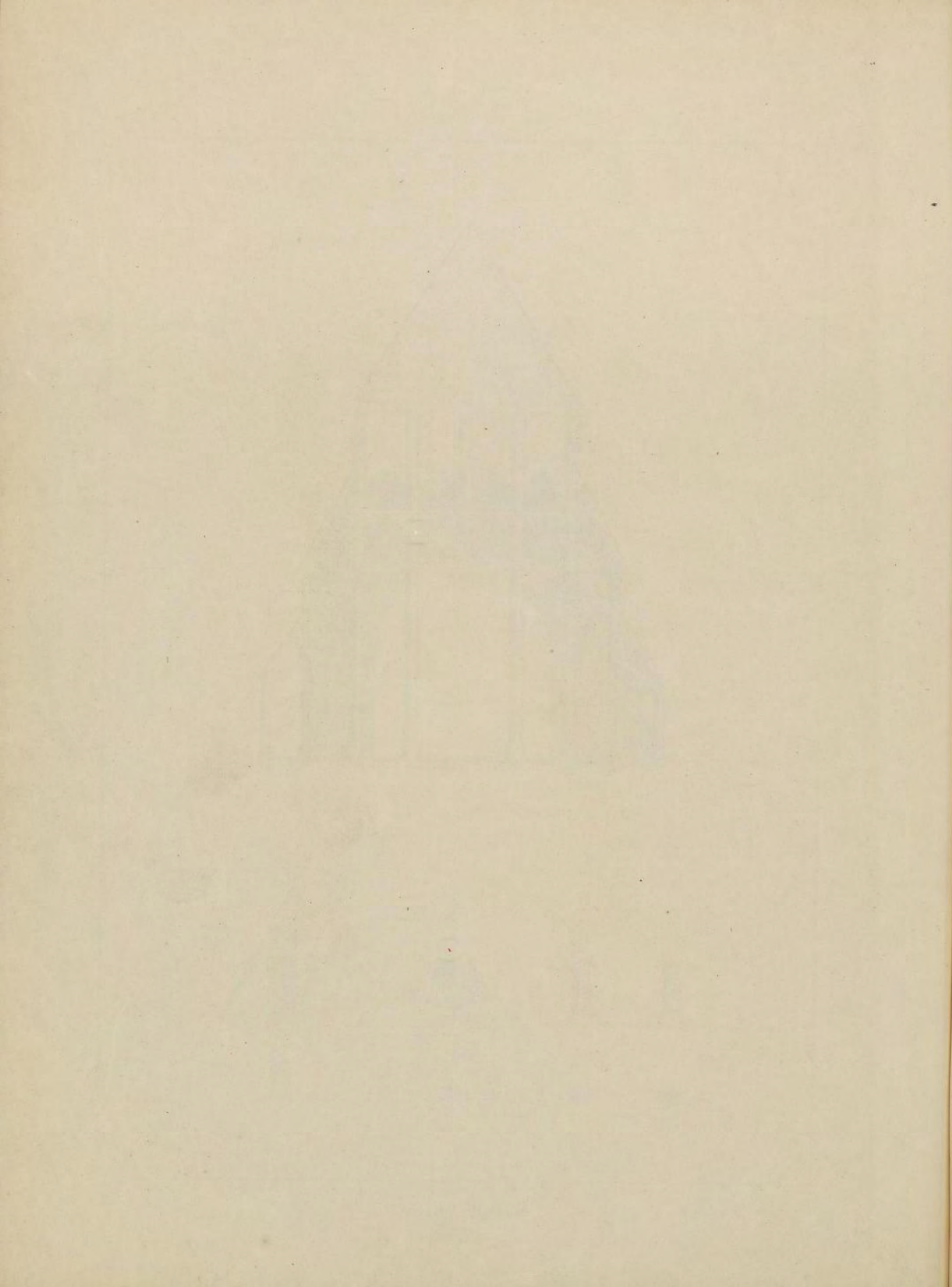
2.

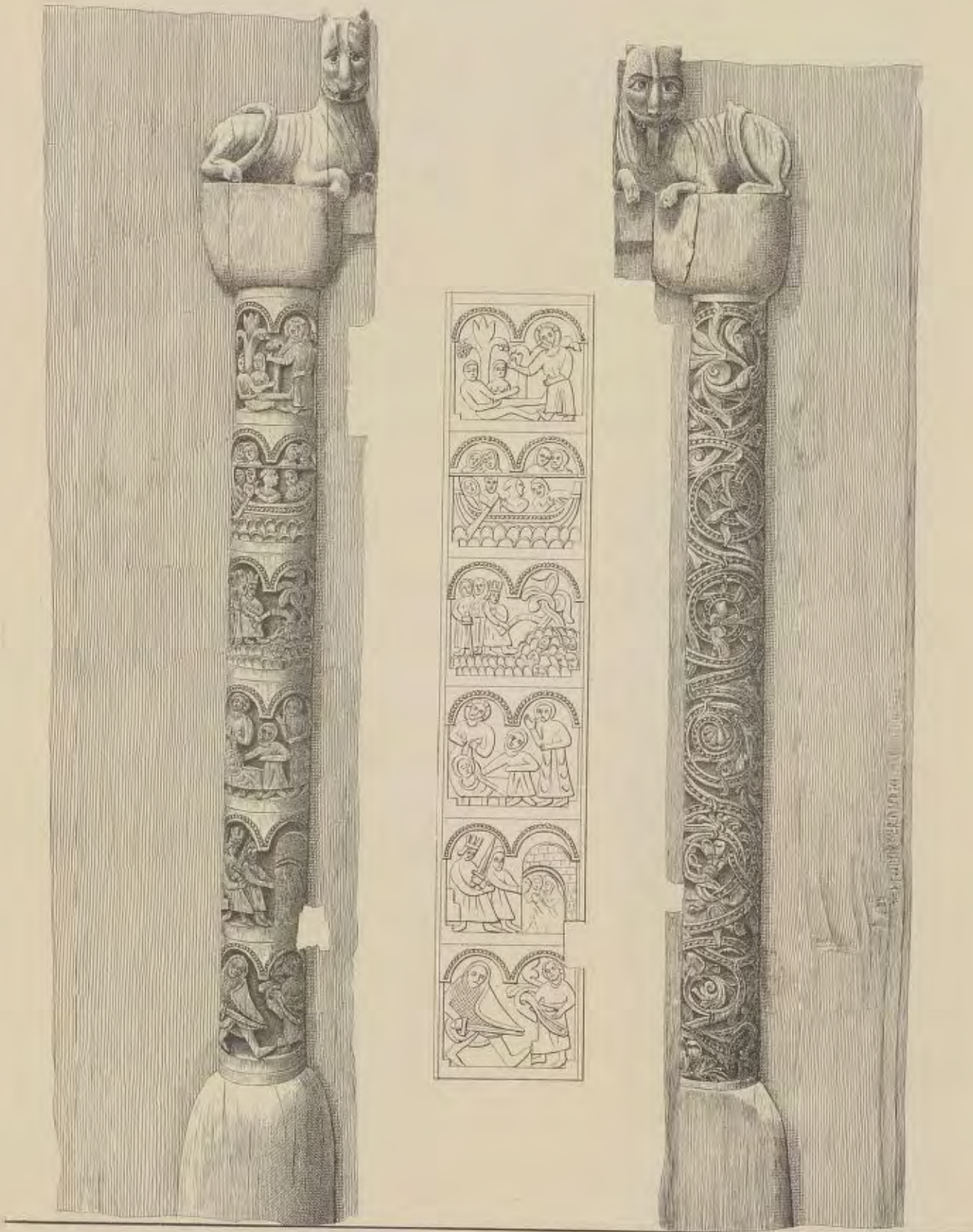

3.

4.

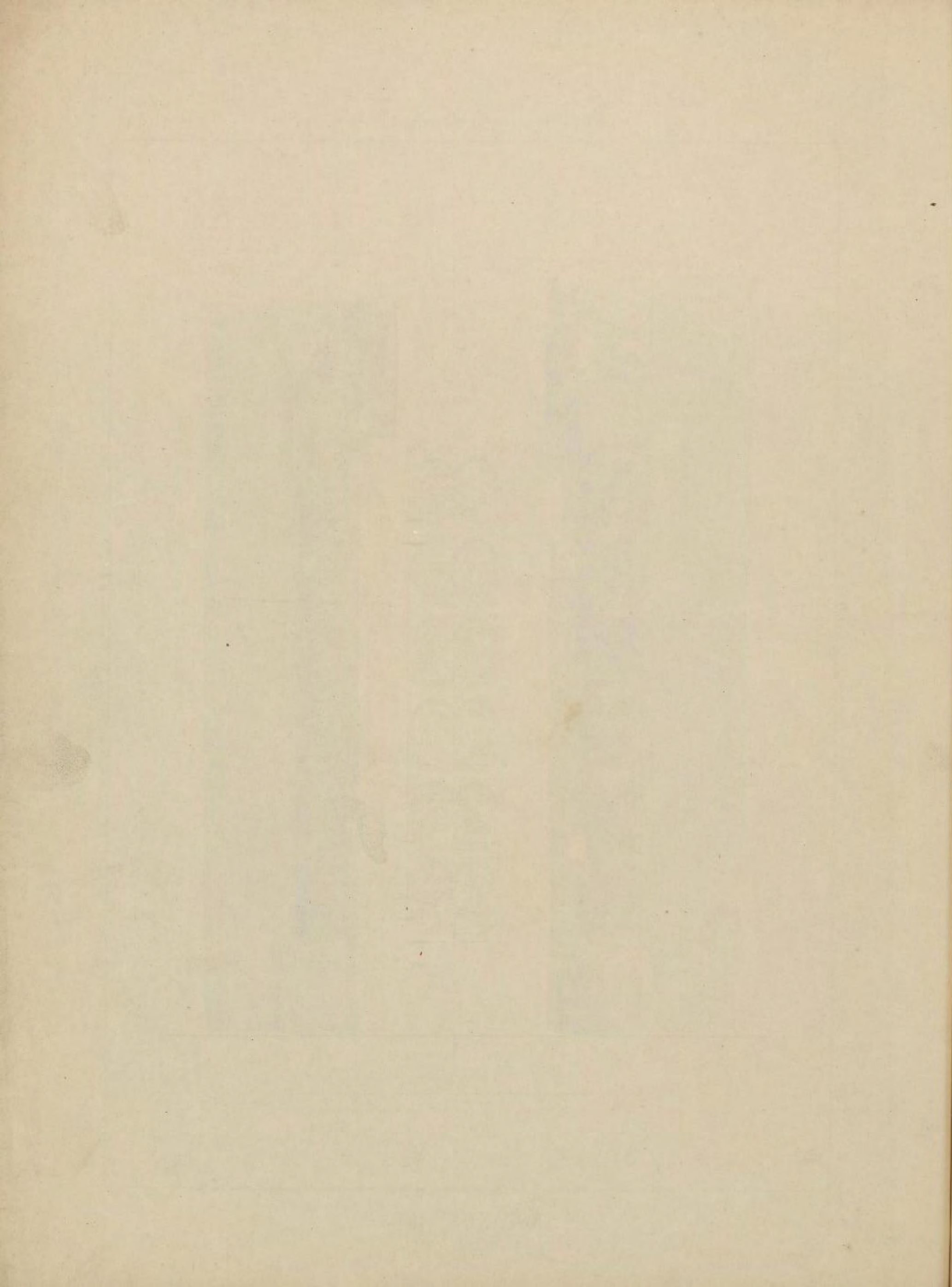

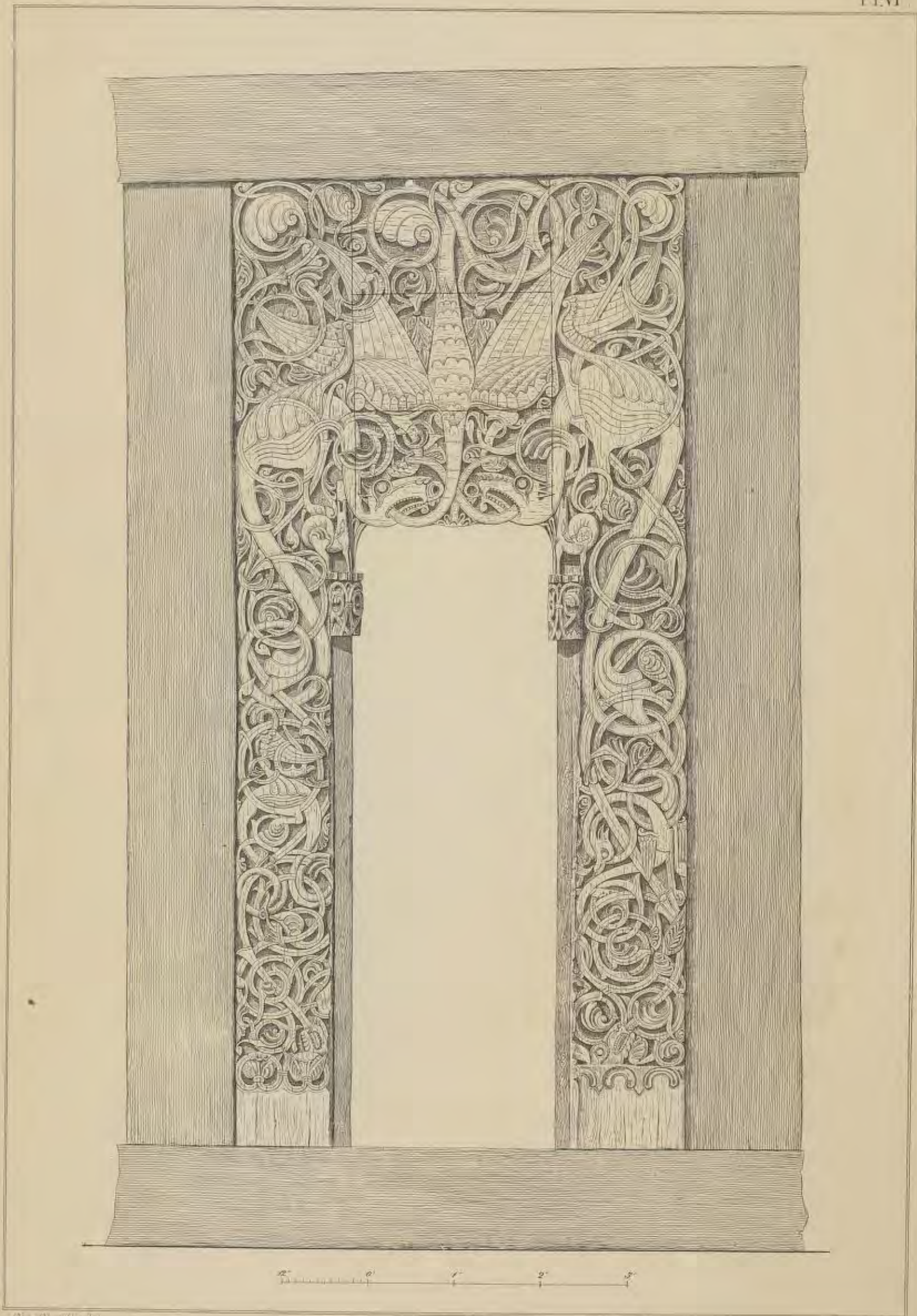
0 1 2 3 4 Foa.

After Photograph

L. Fehr's lith. Inst.

NESLANDS KIRKE
I THELEMARKEN.

Carl Christie del.

J. J. Jensen lith. Dan.

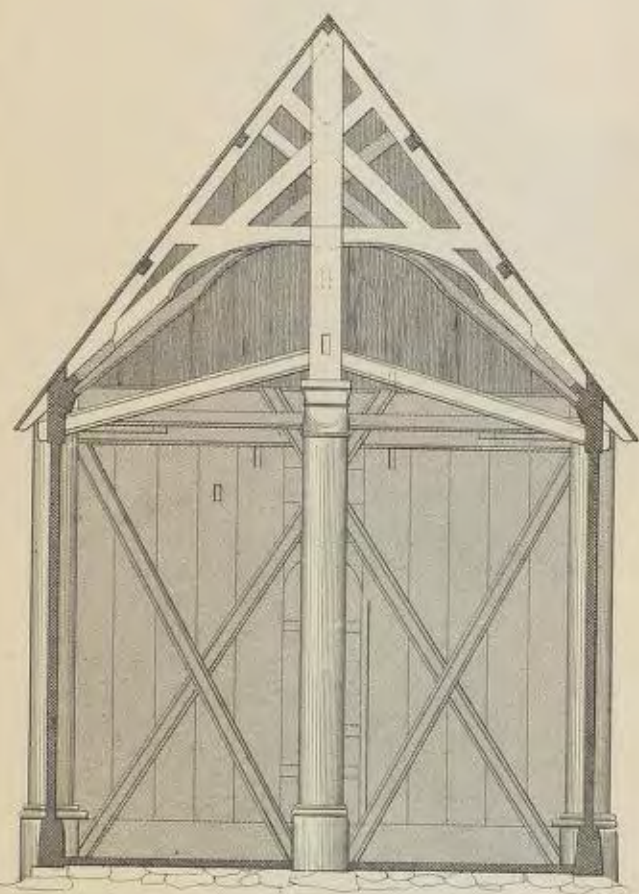
TUFT KIRKE
I SANDSVER.

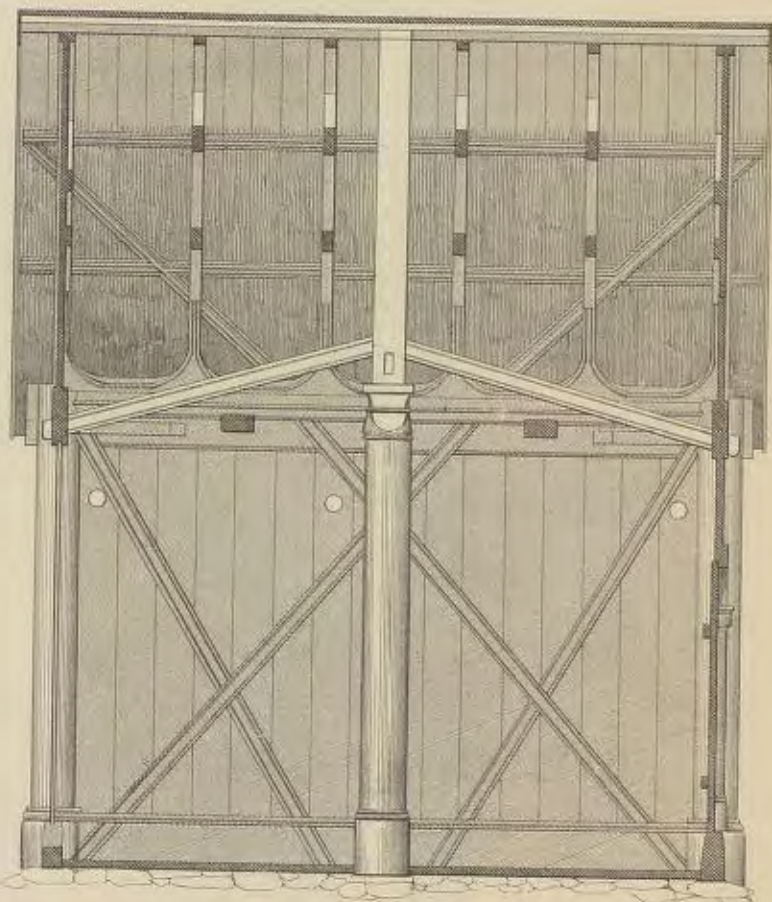
Etne 5/10/1894

ULVIKS KIRKE
I HARDANGER.

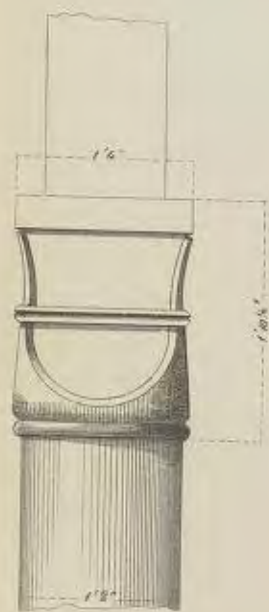
L. Fehre 1894

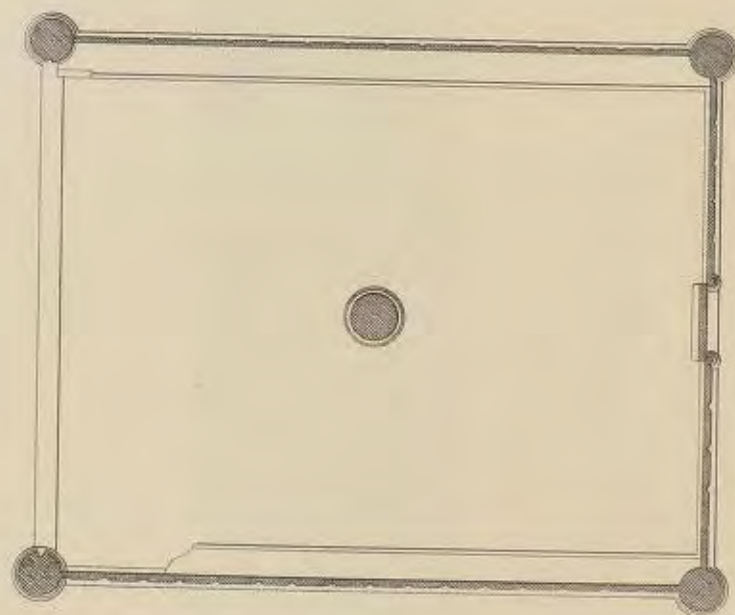
3.

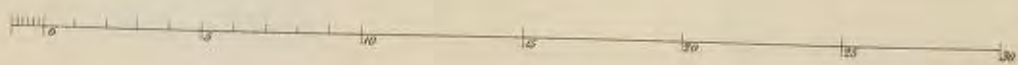
2.

4.

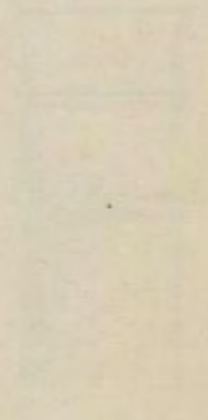
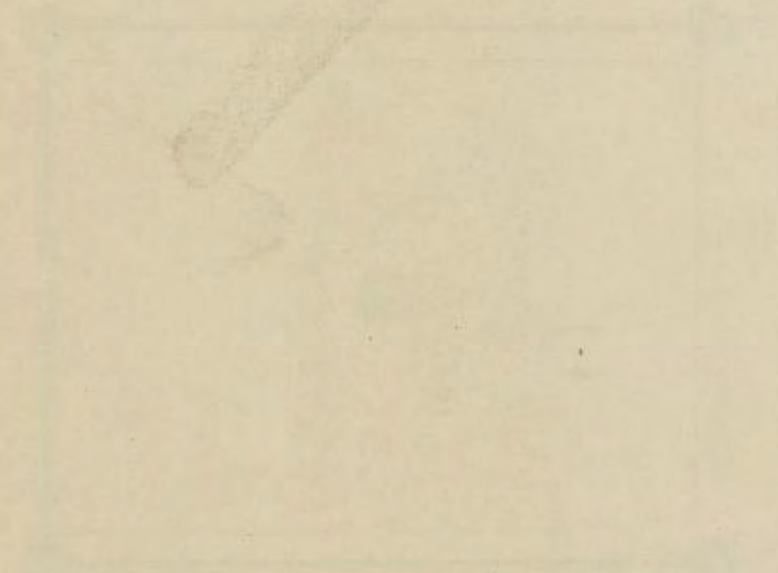
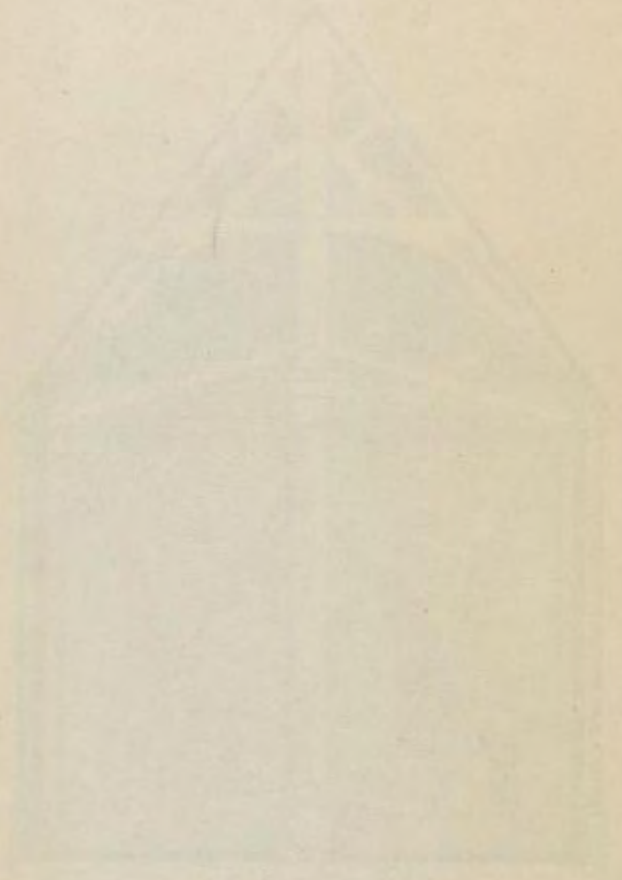
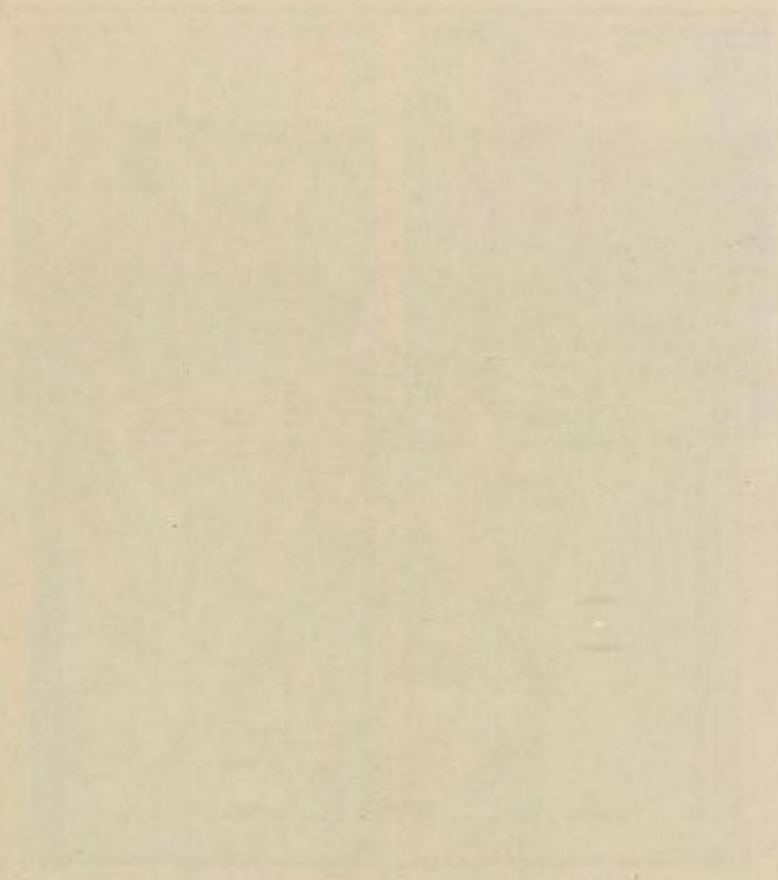
1.

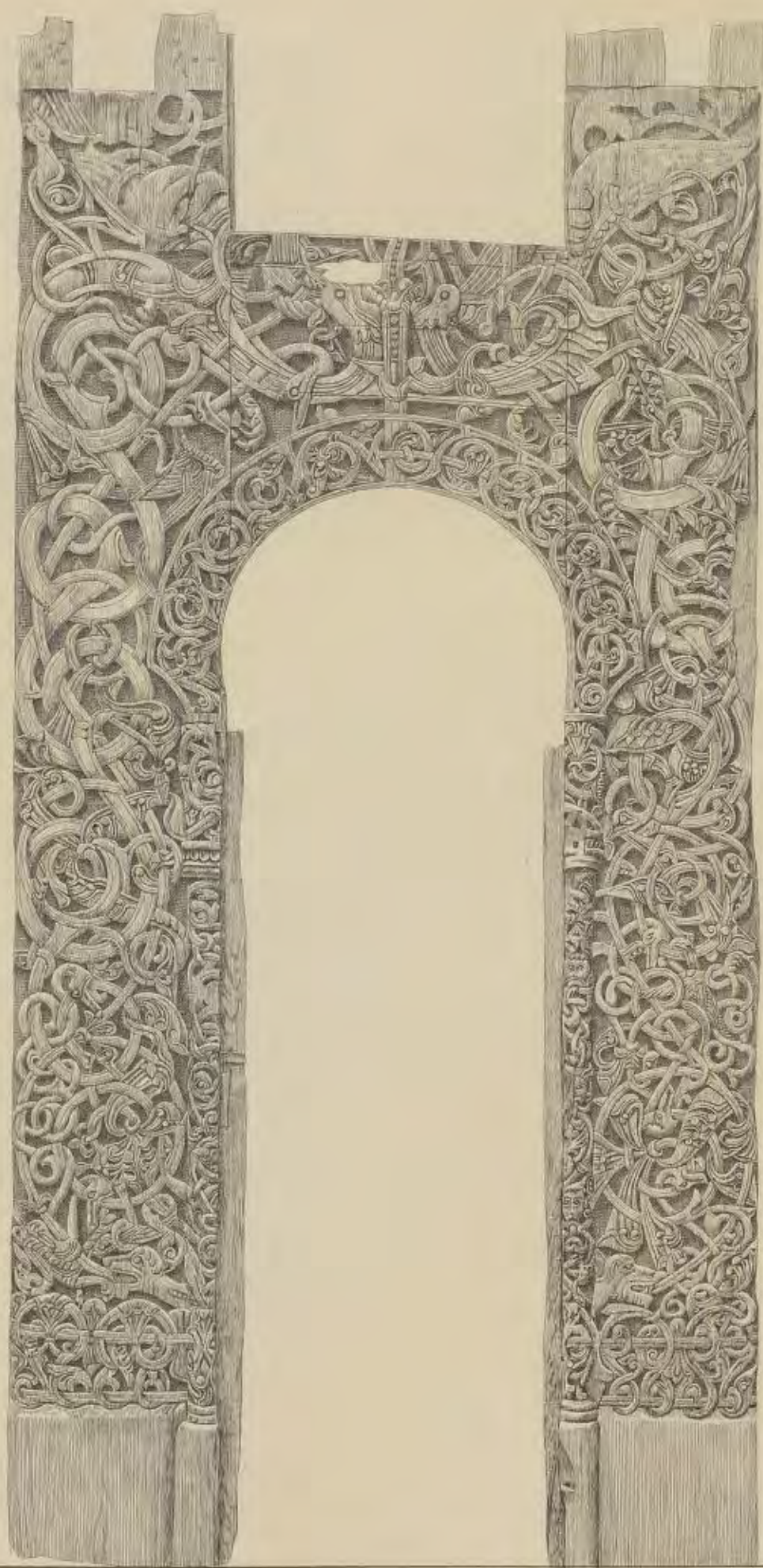
G. Bull del.

L. Fehrs lith. Inst.

FLAA KIRKE
I HALLINGDAL.

Faint, illegible text at the bottom center of the page, possibly a signature or a date.

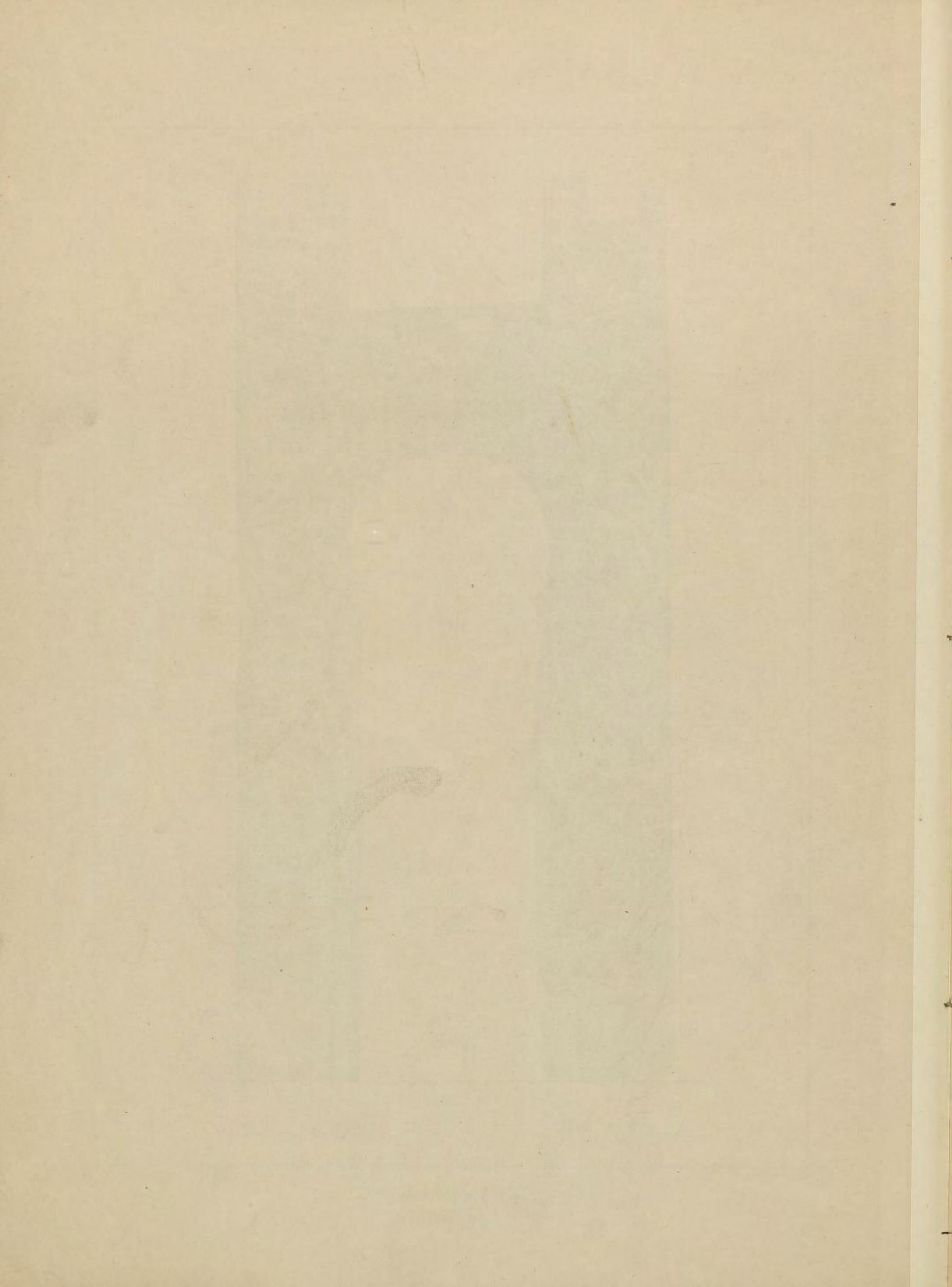

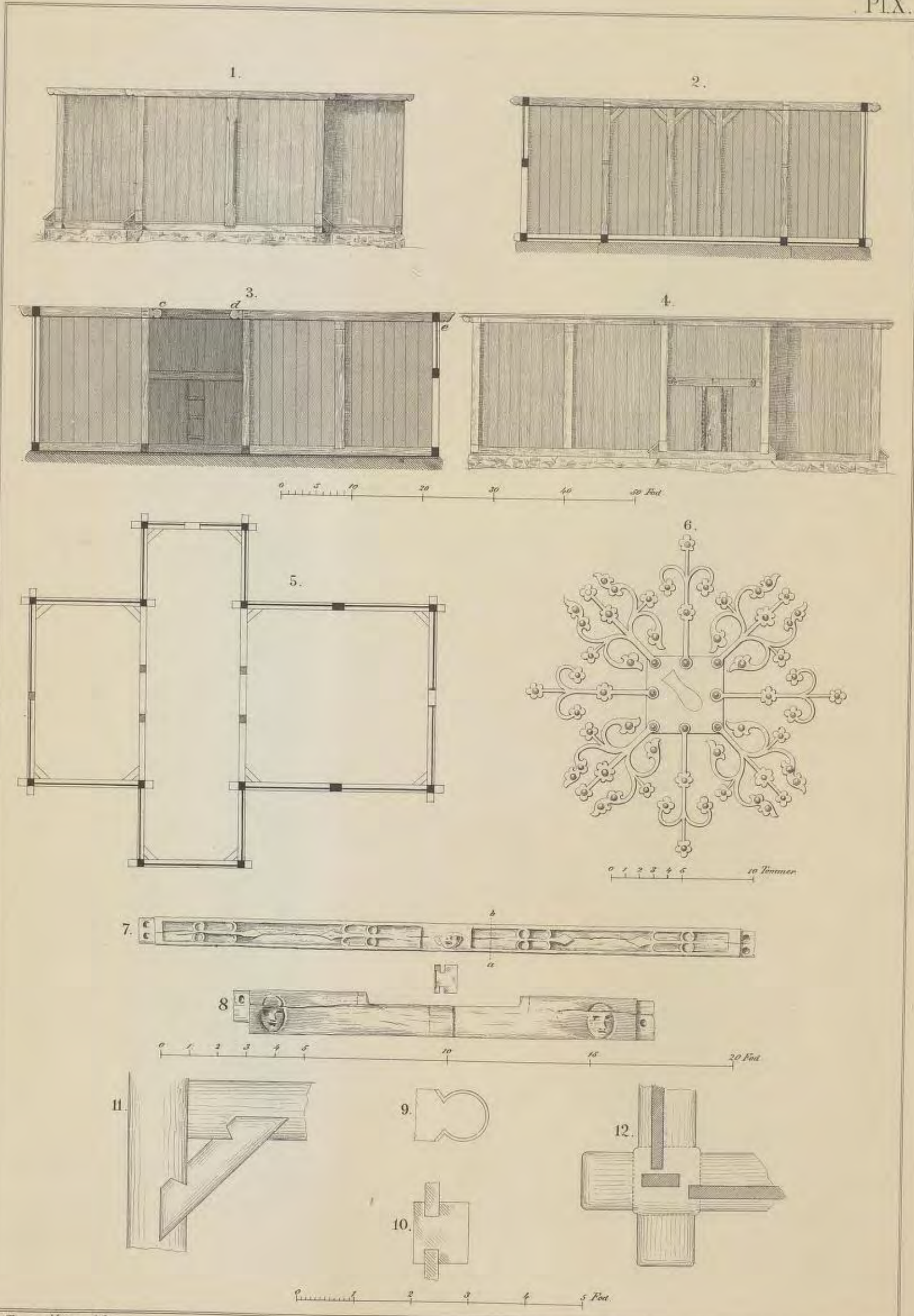
0 1 2 3 4 5 Feet

Etter Foto 8007

— 111111 —

FLAA KIRKE
I HALLINGDAL

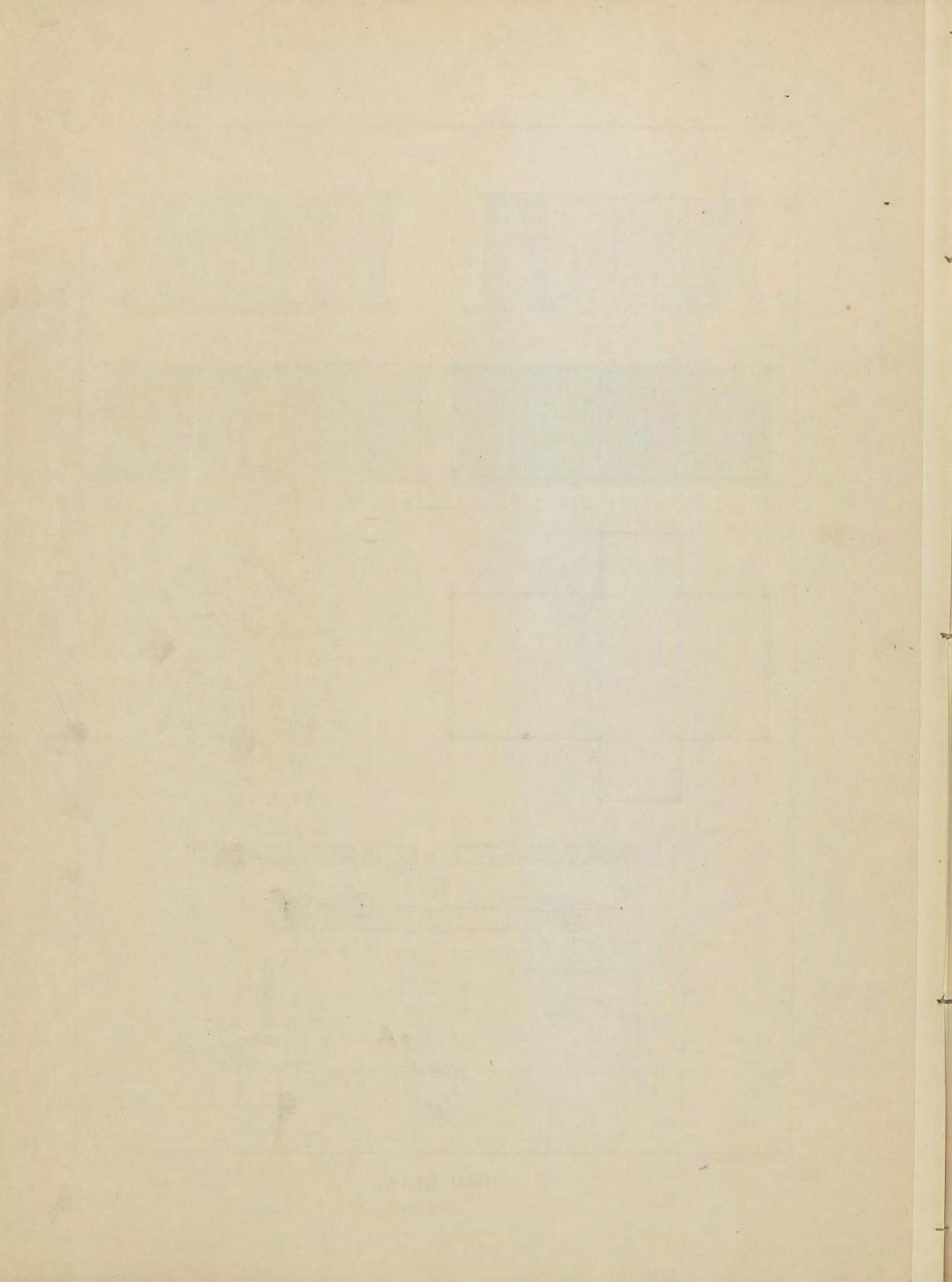

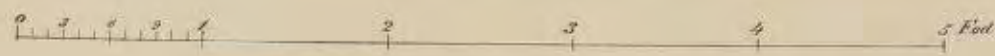
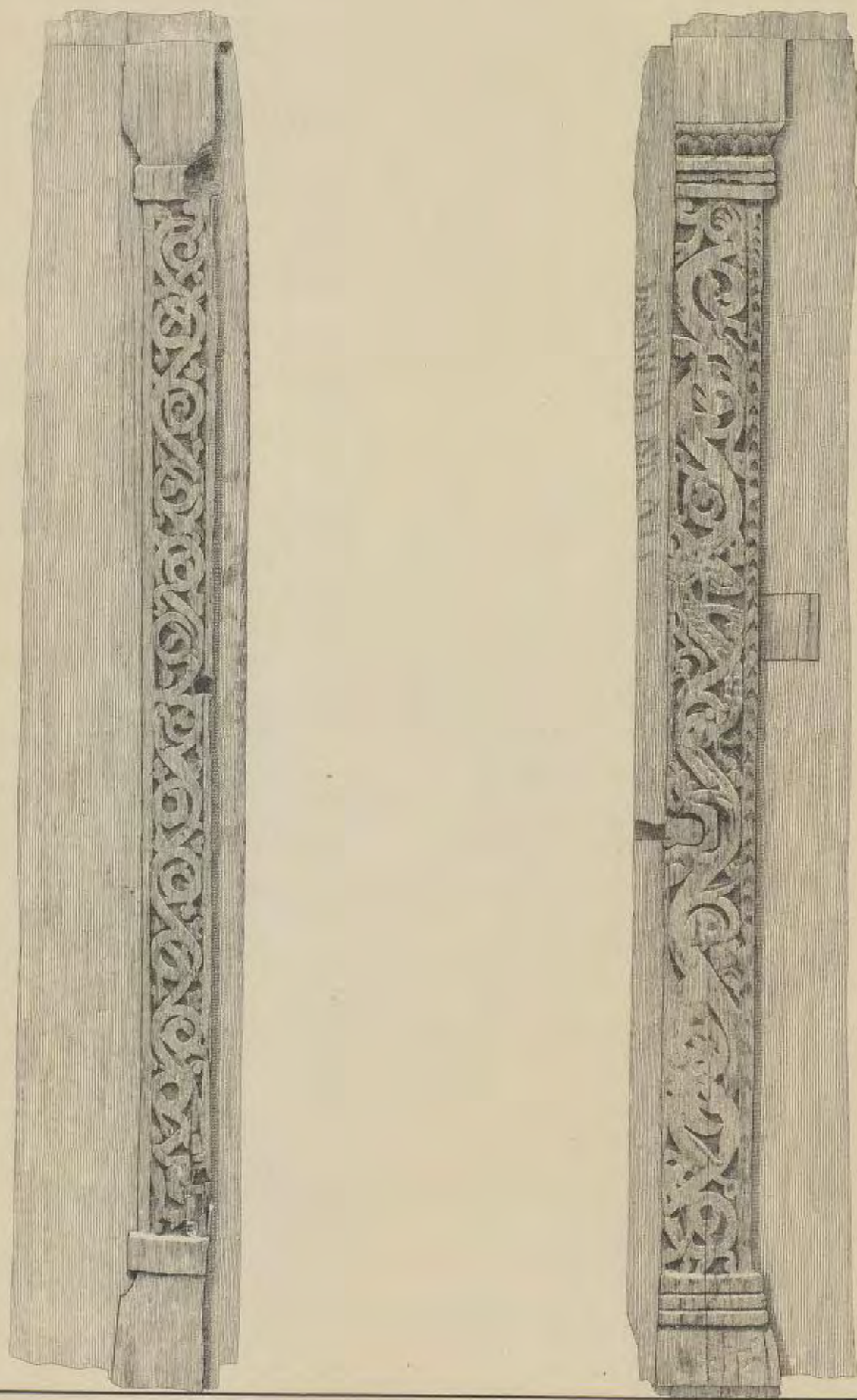

Thrap-Meyer del.

L. Fehr lith. inet

HOV KIRKE
I SOLÖR.

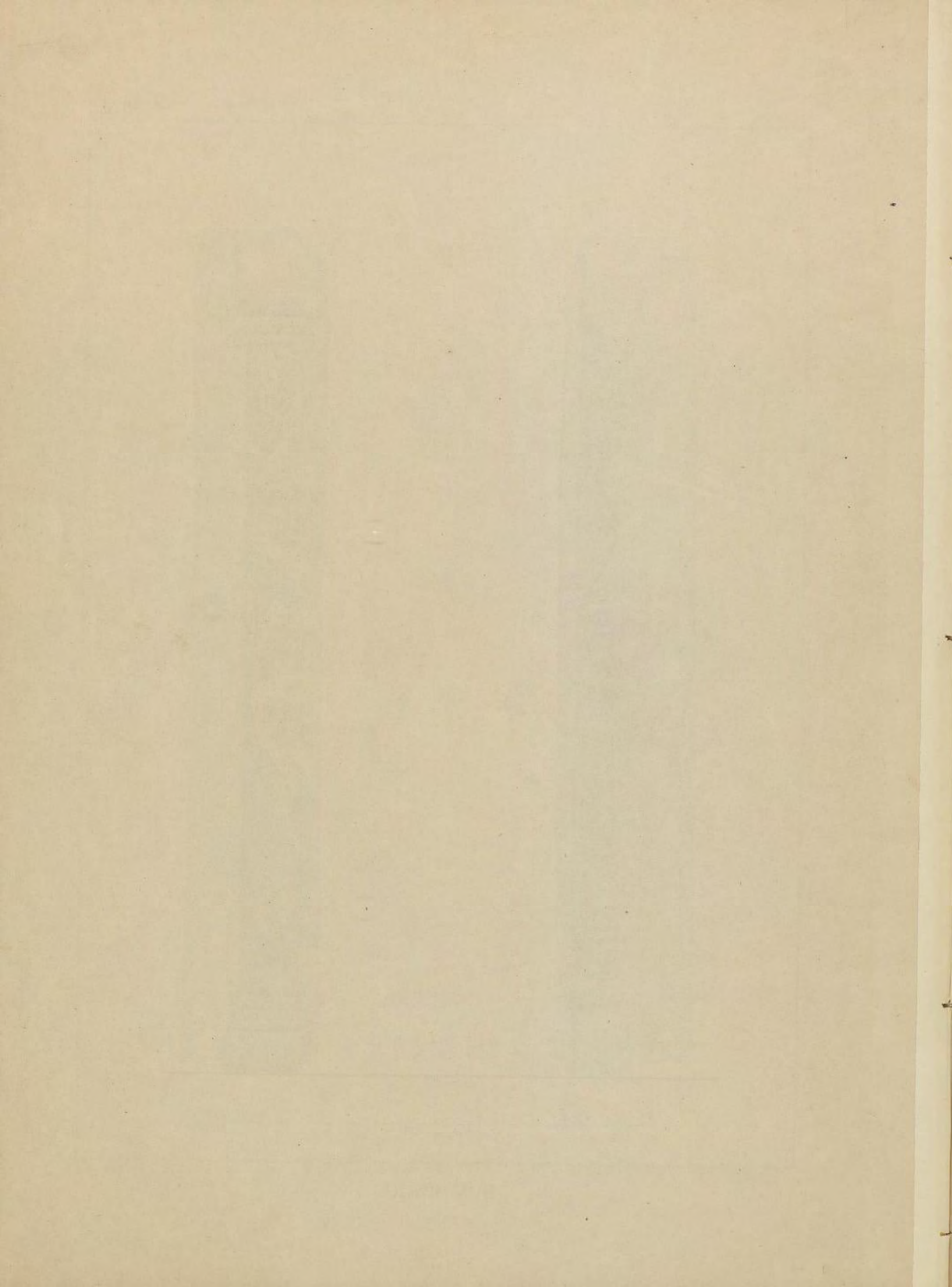

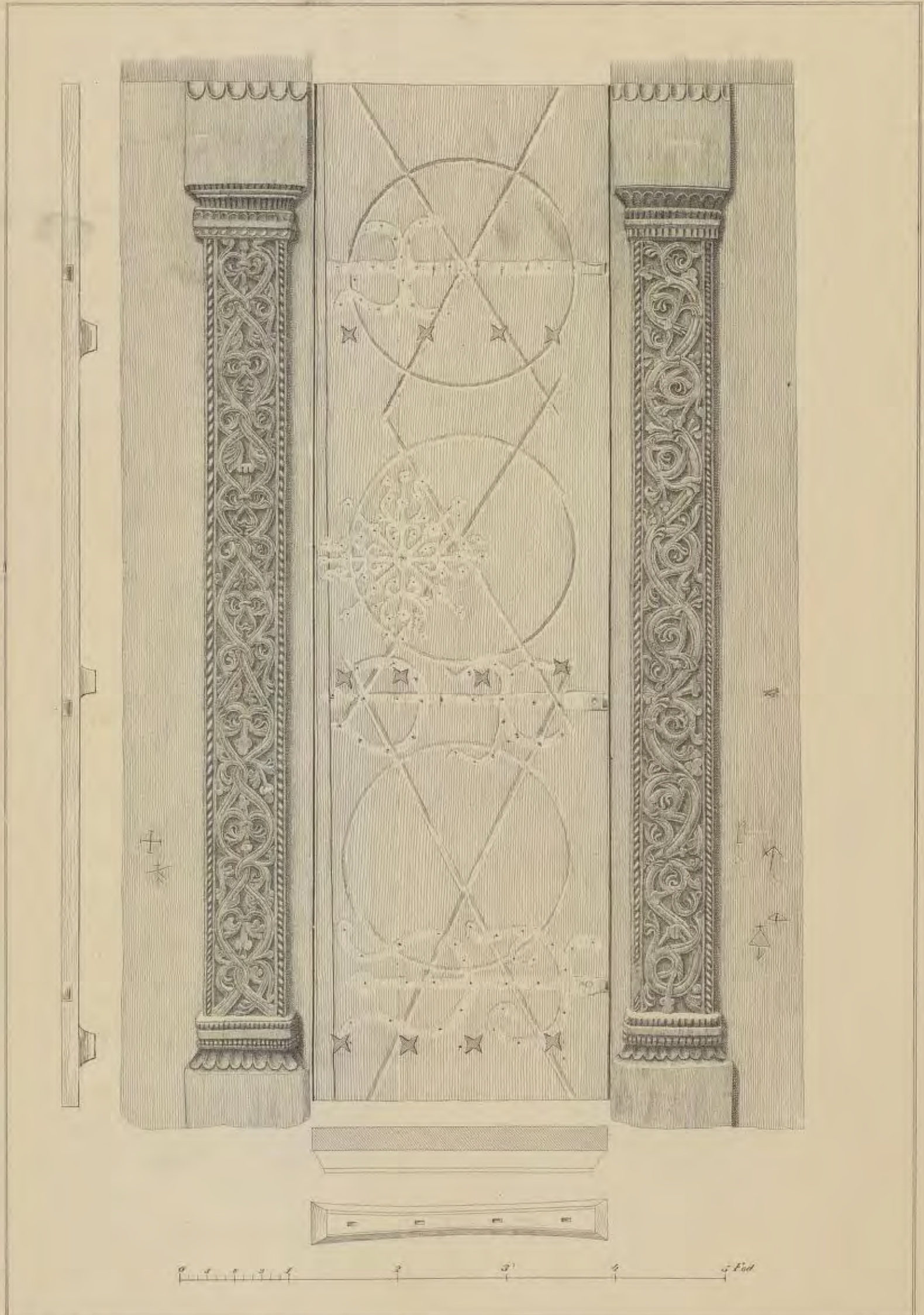

Efter Fotograf

L. Fehre lith. Inst.

HOV KIRKE
I SOLÖR.

Efter Fotografi

(Efter P. H. H. 1851)

HÖY KIRKE
I SOLØR.

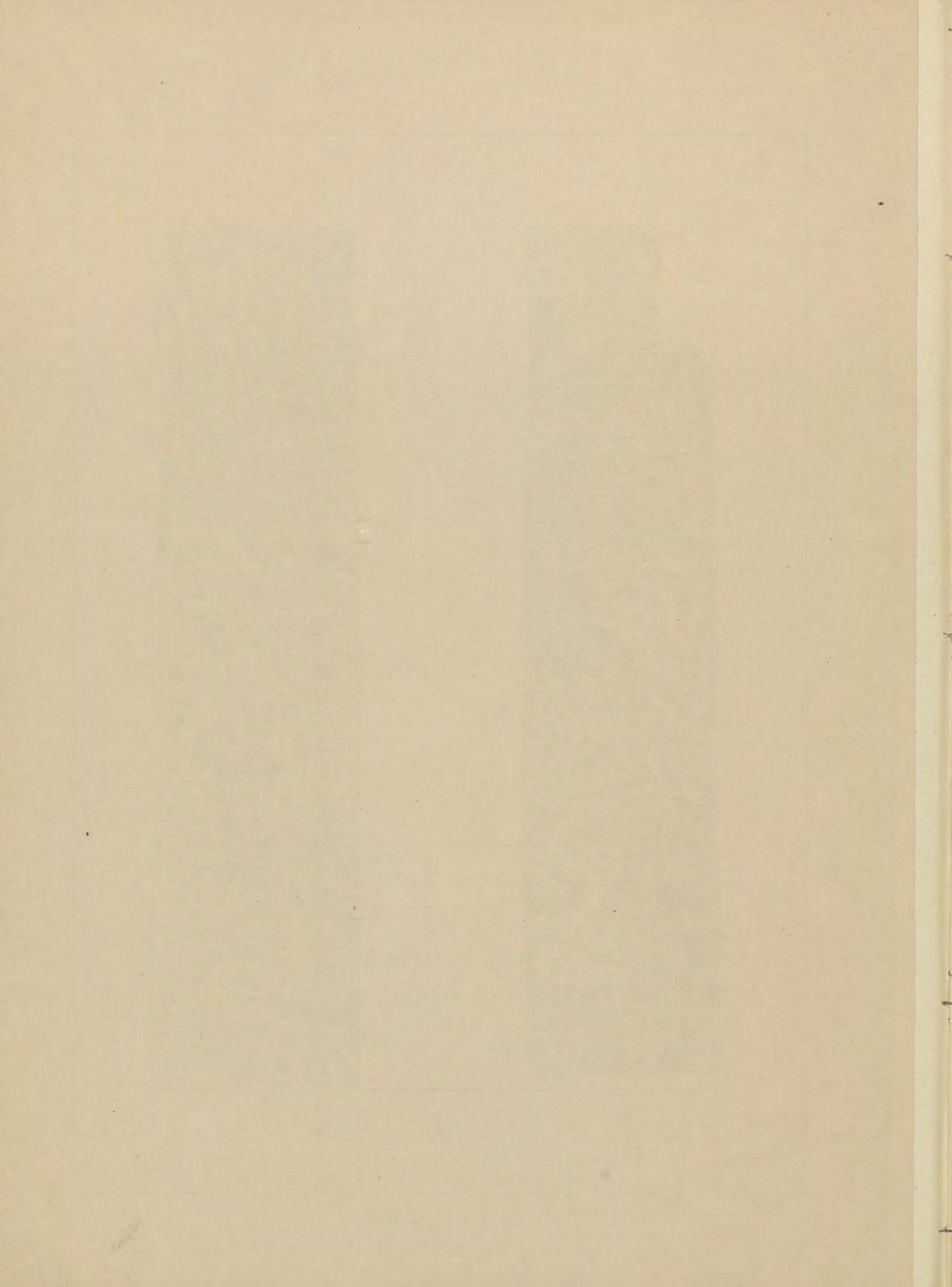

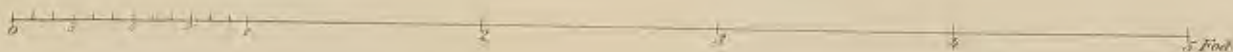
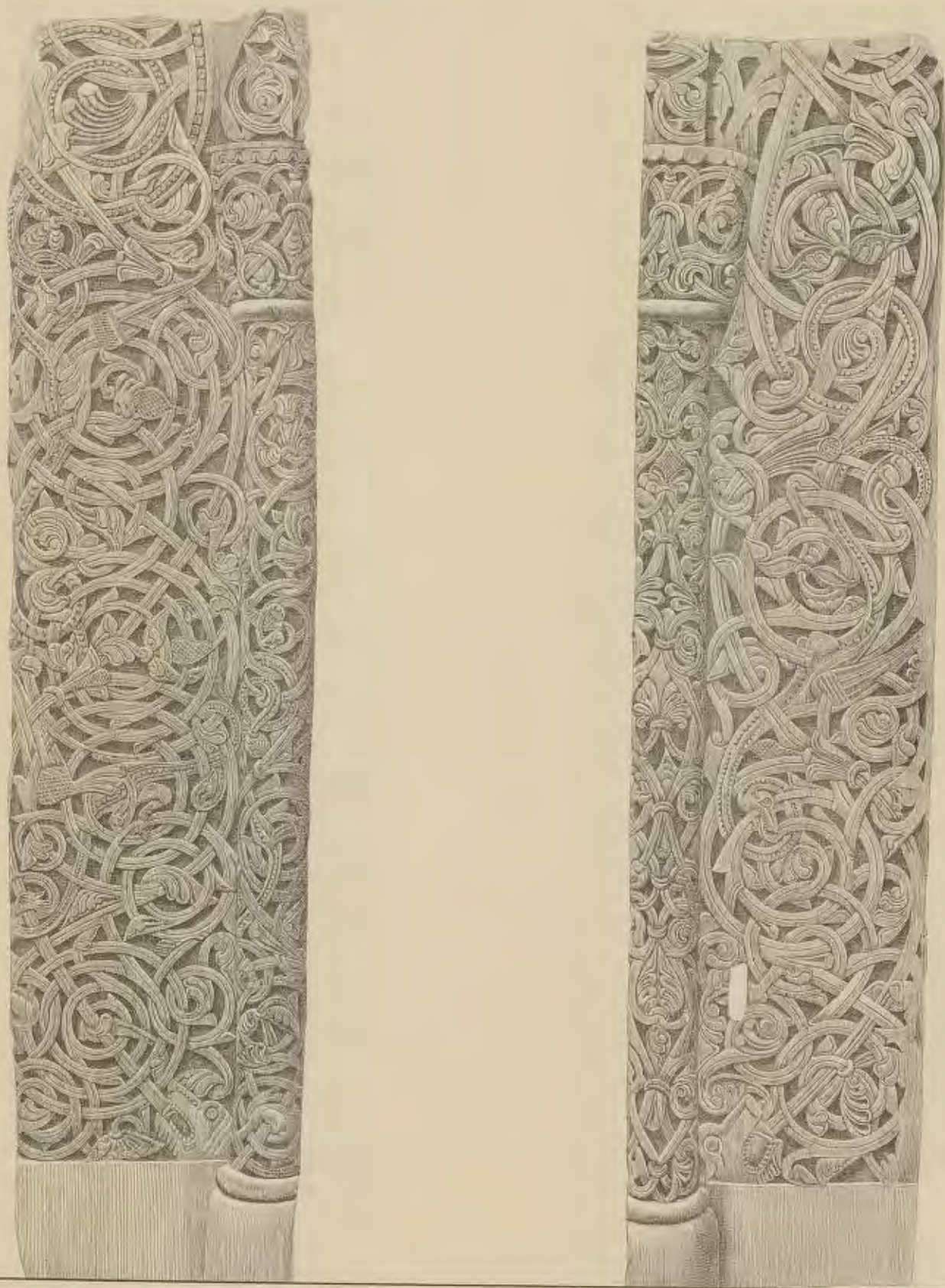
Etter Fotografii

L. Wehr Lith. Inst.

DALE KIRKE
I THELEMARKEN.

HYLLESTAD KIRKE
I SÆTERSDALEN.

0 1 2 3 4 5 6 7

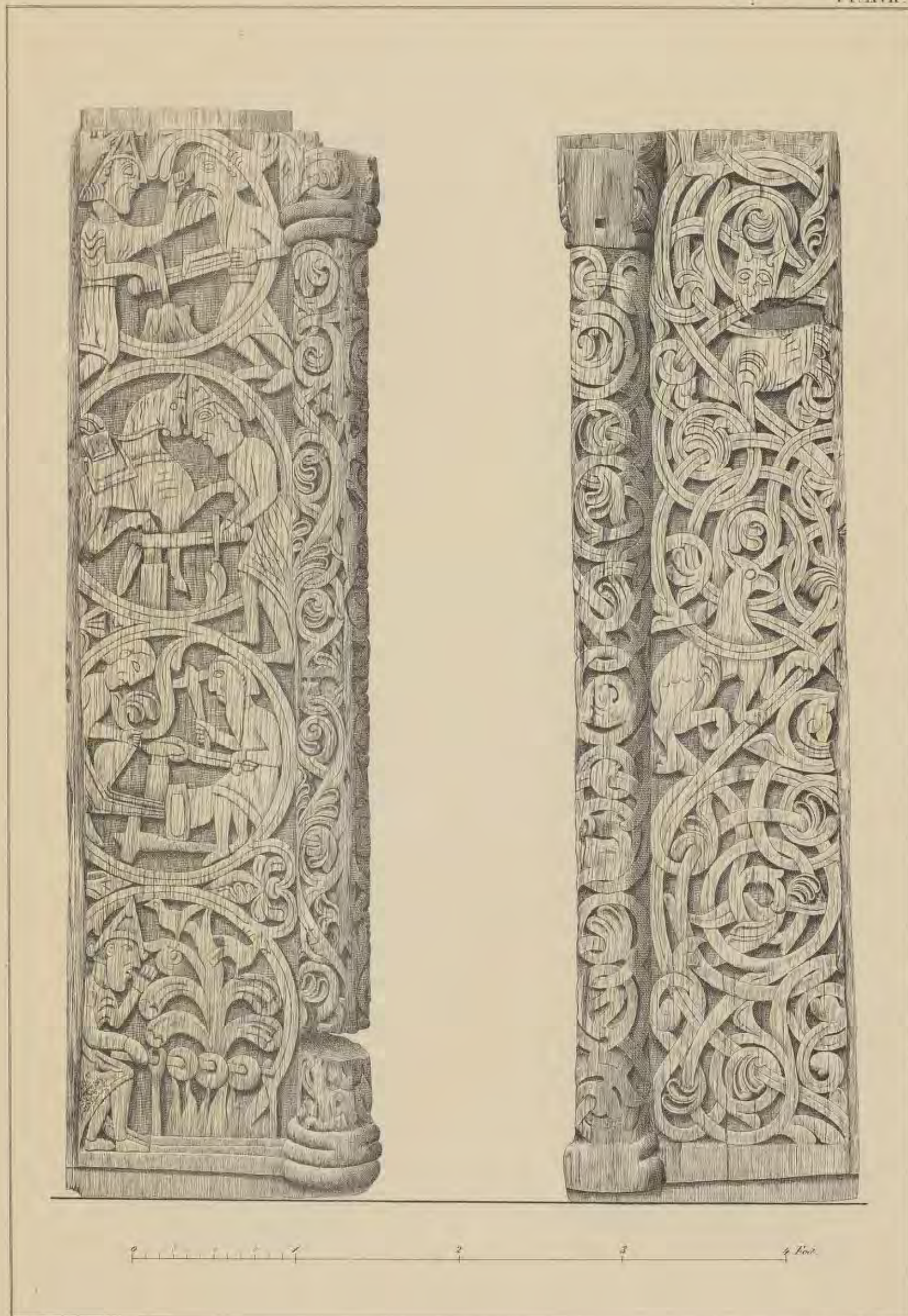
2

3 Feet

Olden Fotograf.

L. Færev. 11th. 1904.

OSSTADS KIRKE
I SAJERSDALEN.

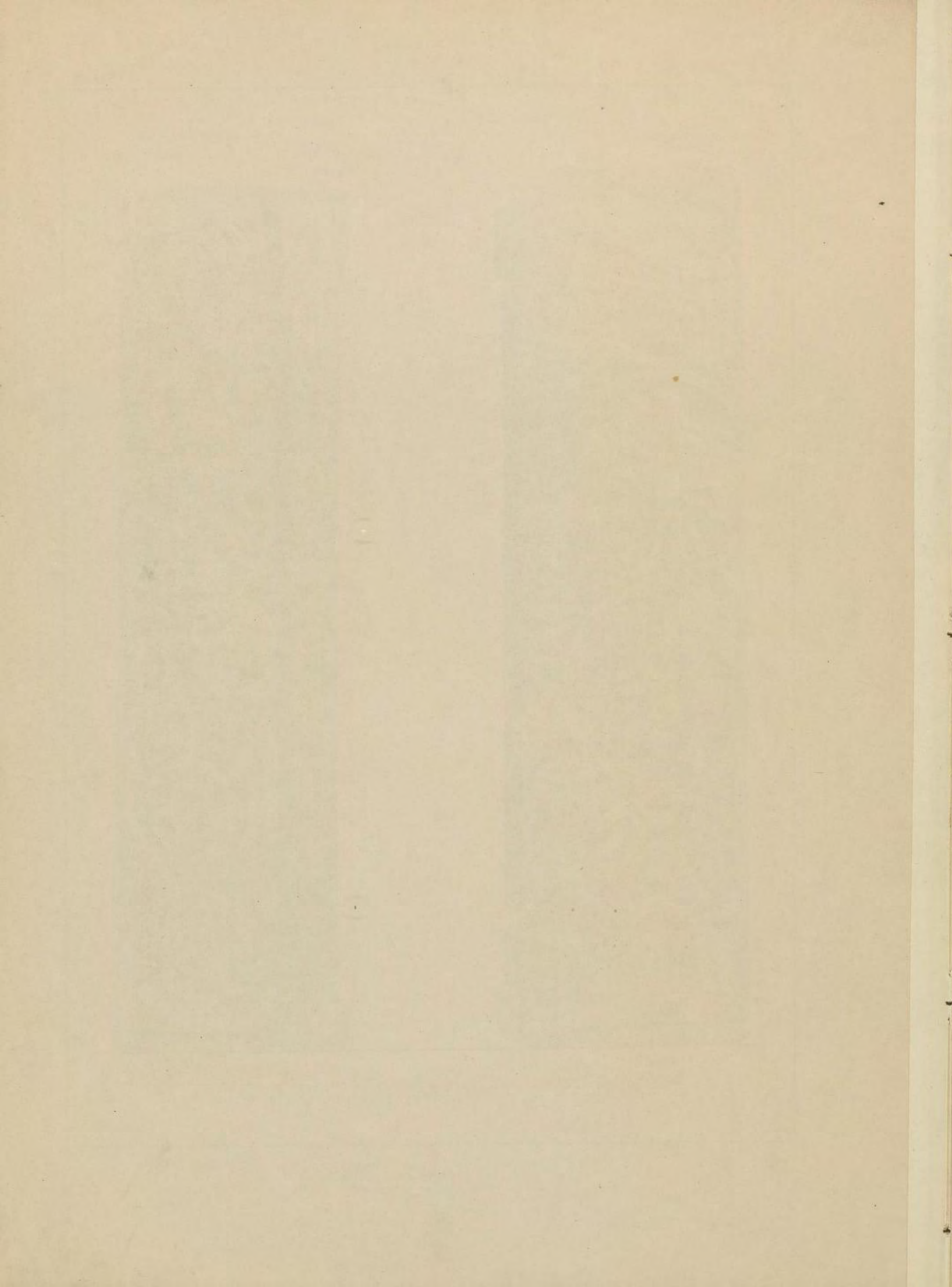

0 1 2 3 4 feet

W. H. F. 1897

L. F. 1897

VEIGUSDALS KIRKE
I NEDENES.

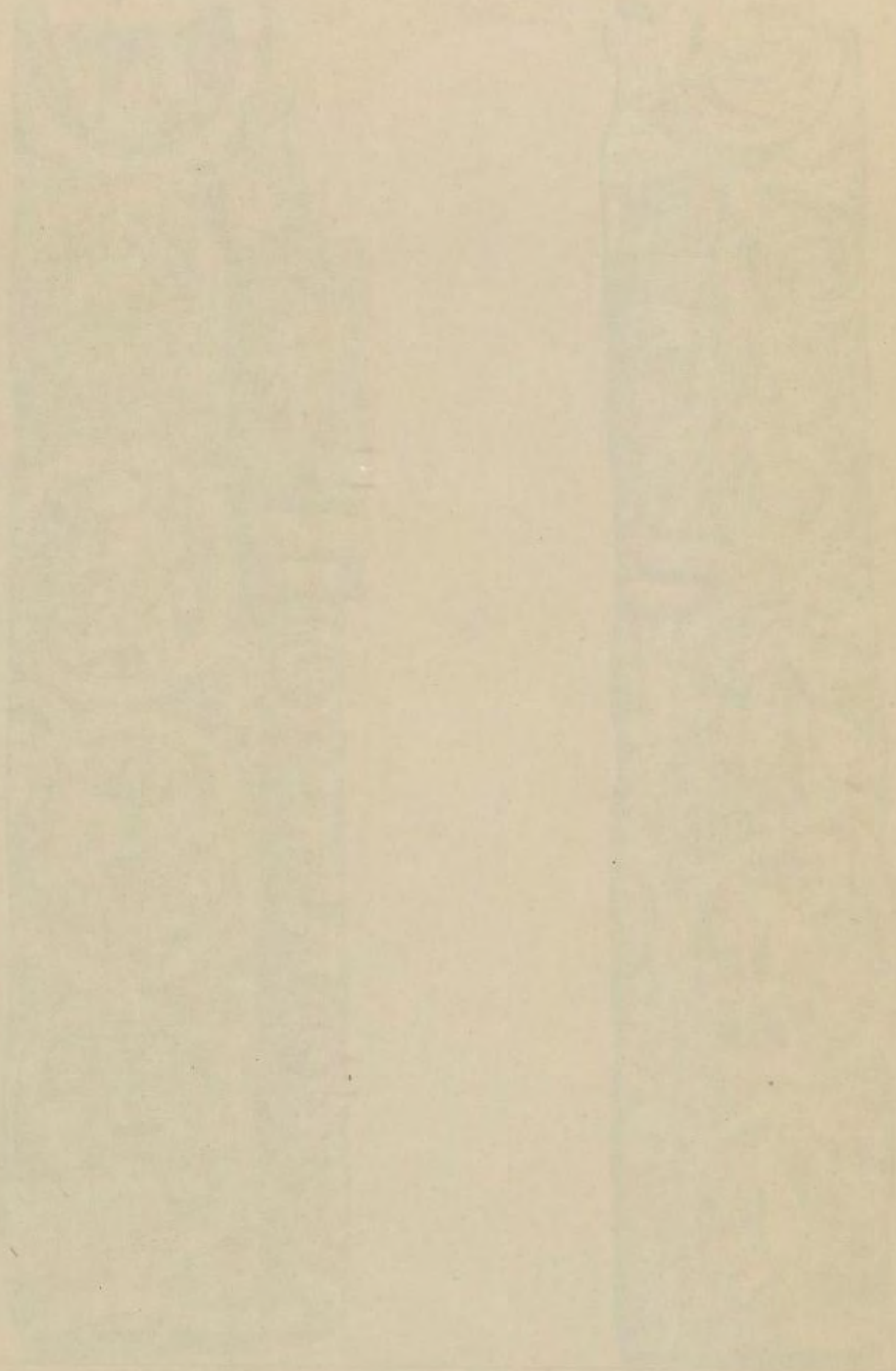

Esprit (1857-61)

L. J. J. 106. 100.

LARDALS (?) KIRKE
I JARLSBERG

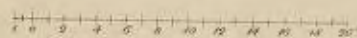
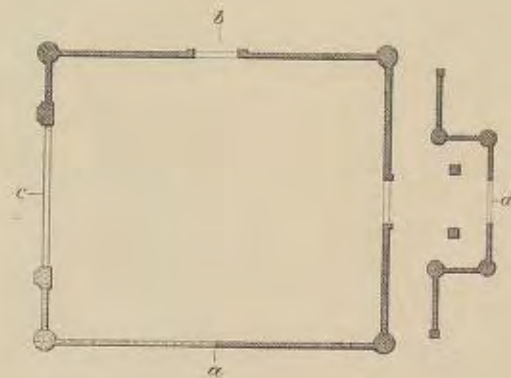
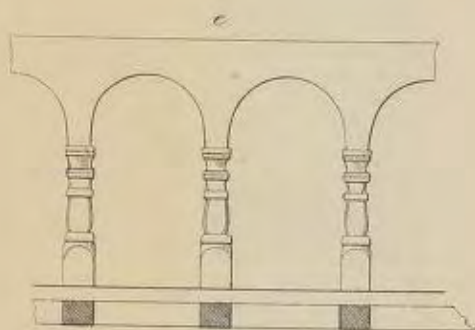
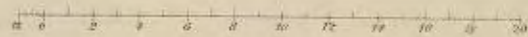
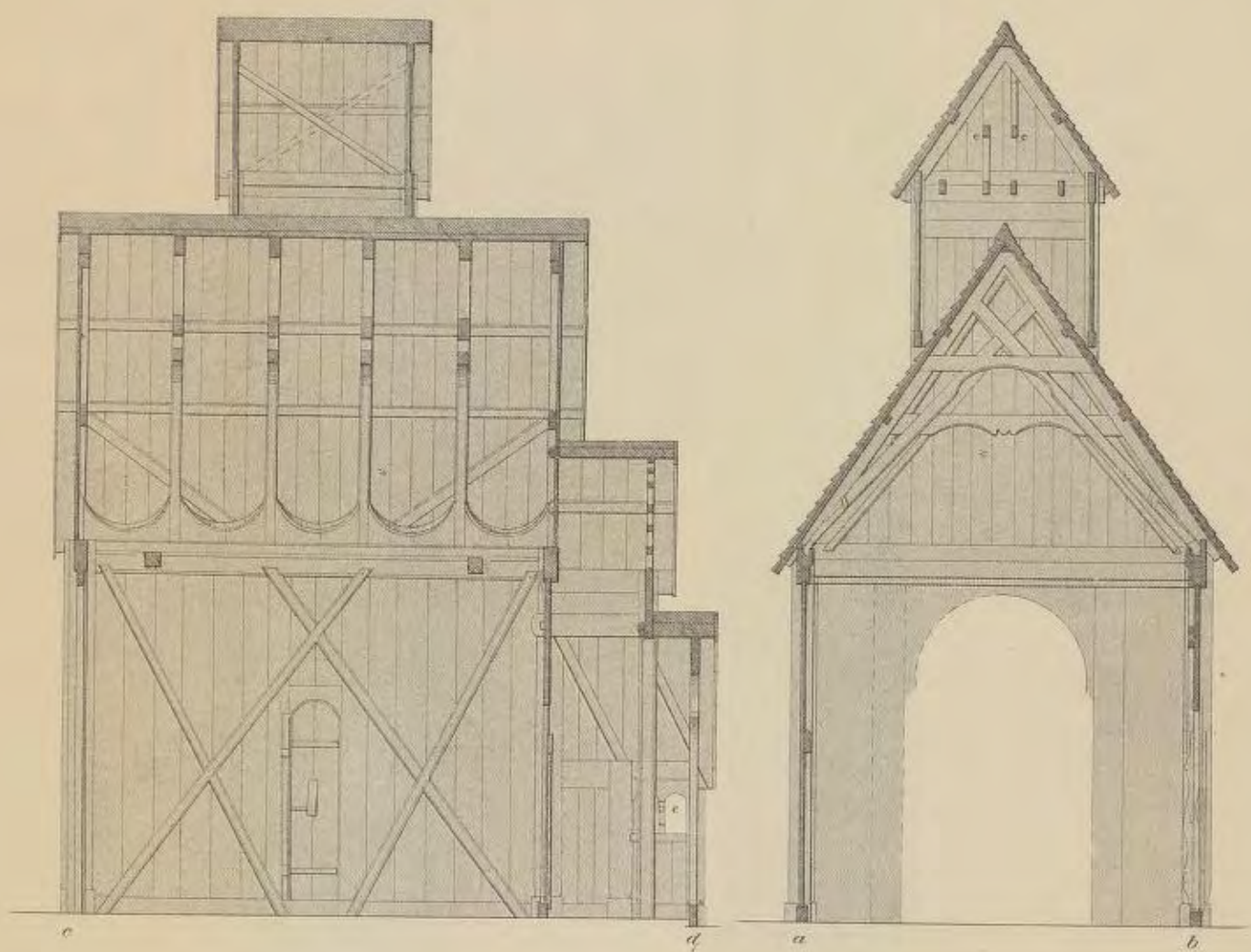

Efter Fotografii

L. Fehr & H. L. L. 1887

ØDE (?) KIRKE
I VALDERS.

Chr. Christé del

L. Fehr lith. Inst.

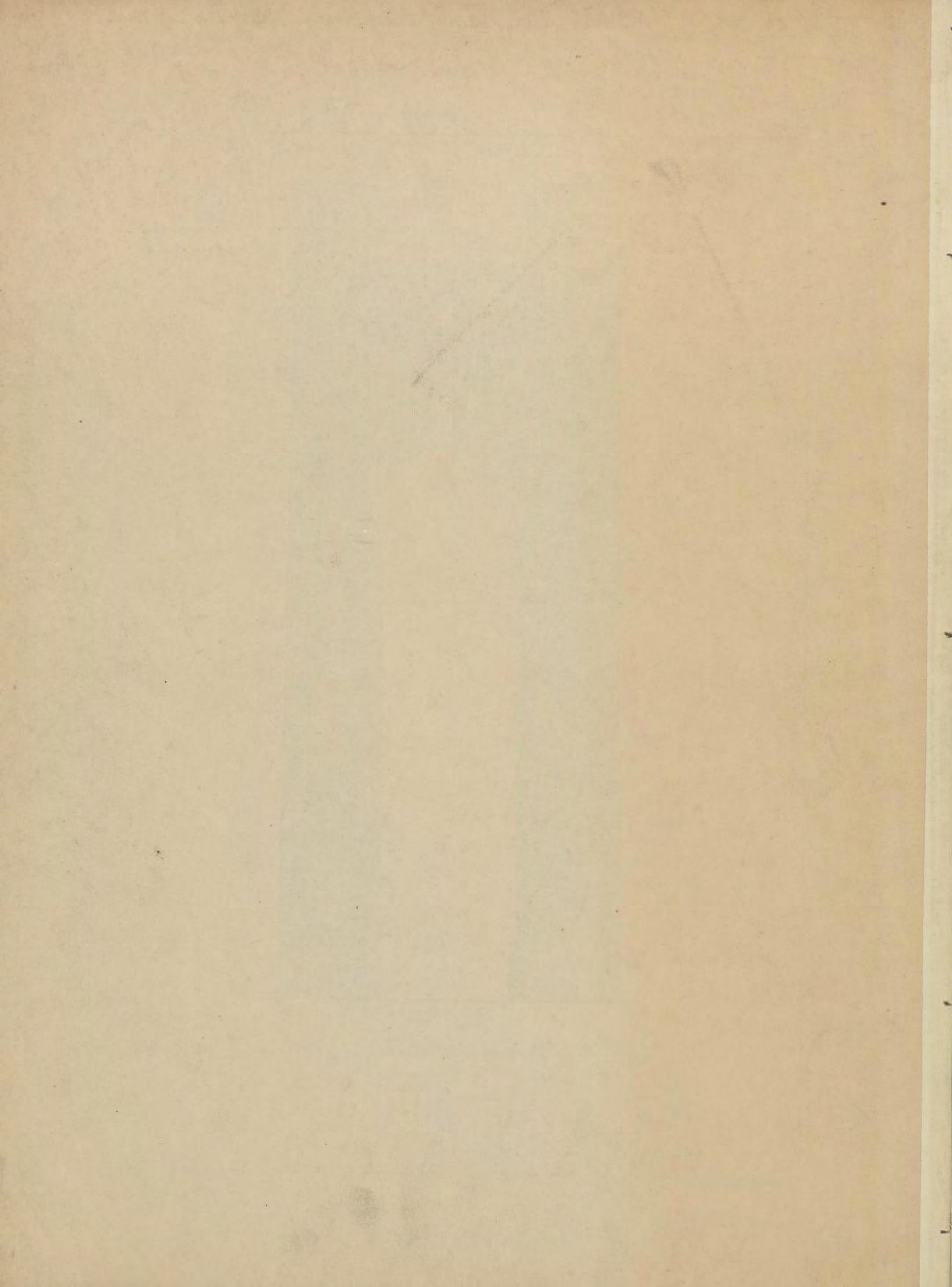
SAULANDS KIRKE
I THELEMARKEN

Efter Fotograf

L. Felice Lith. Inst.

SAULANDS KIRKE
I THELEMARKEN.

Depotbiblioteket

75sd 91 561

